SİYASET SOSYOLOJİSİ

Tom Bottomore

Erol Mutlu

TEORİ

TOM BOTTOMORE

SİYASET SOSYOLOJİSİ

TEORİ YAYINLARI

•

Birinci Baskı: Kasım 1987

TEORİ YAYINLARI
VERSO A.Ş.
Konur Sokak 13/7, Kızılay - ANKARA
Tel: 125 68 95
P.K. 359, Yenişehir/ANKARA

Kapak : VE Reklam
Ofset Hazırlık:VMS (Verso Matbaacılık Sanayii) 118 56 74
Baskı,Cilt : Özkan Matbaası, ANKARA

Tom Bottomore

SİYASET SOSYOLOJİSİ

ÇEVİREN:
EROL MUTLU

TEORİ

İÇİNDEKİLER

	GİRİŞ	1
1	DEMOKRASİ VE TOPLUMSAL SINIFLAR	10
2	TOPLUMSAL HAREKETLER, PARTİLER VE SİYASAL EYLEM	22
3	SİYASAL SİSTEM TÜRLERİ	33
4	SİYASAL DEĞİŞME VE ÇATIŞMA	46
5	YENİ ULUSLARIN OLUŞUMU: MİLLİYETÇİLİK VE KALKINMA	59
6	YİRMİNCİ YÜZYIL DÜNYASINDA SİYASET	70
	NOTLAR ve KAYNAKLAR	81
	BİBLİYOGRAFYA	94

GİRİŞ

Siyaset sosyolojisinin konusu toplumsal bağlamı içinde iktidardır. Burada "iktidar"dan kastedilen, bir bireyin veya toplumsal bir kümenin, gerekirse diğer bireylerin ve kümelerin çıkarlarına, hatta muhalefetine karşı bir eylem sürecini izleme (karar alma ve uygulama, daha genel olarak da, karar alma gündemini belirleme) yetisidir. Bu açıklamada amaç iktidar kavramının eksiksiz ve yeterli bir tanımını vermek değil, sadece bir araştırma alanına ilişkin bir ön betimleme yapmaktır. Özgül siyasal kuramlarda yer alan çeşit çeşit iktidar kavramları bulunmakta olup,[1]* bu kitabın akışı içinde böylesi kuramların oluşturulmasında karşılaşılan başlıca kavramsal zorluklardan kimileri daha ayrıntılı şekilde araştırılacaktır. Temel "iktidar" nosyonuna ilişkin olarak ortaya atılabilecek soruların yanı sıra, "yetke", "nüfuz" ve "güç" veya "şiddet" gibi kökteş (*cognate*) nosyonlarla ilgili başka sorular da bulunmakta olup, bunların da özgül kuramsal şemalar bağlamında incelenmesi gerekecektir.

Belirtmiş olduğum geniş anlamlı iktidar unsurunun, hepsinde olmasa bile, çoğu toplumsal ilişkide- ailede, dinsel birliklerde, üniversitelerde, sendikalarda, vb.- varolduğu açıktır ve bu daha geniş siyasal araştırma alanı görünümünün gözden uzak tutulmaması çok önemlidir. Ne var ki, siyaset sosyolojisinin başlıca konusu, sınırları belli olan bir toplum düzeyinde (bu toplum bir kabile, ulus-devlet, bir imparatorluk veya başka tür bir toplum olabilir) iktidar olayı *(fenomen)*; bu toplumlar arasındaki ilişkiler; ve bu iktidarın belirlenimiyle doğrudan ilgili toplumsal hareketler, örgütlenmeler ve kurumlardır. İktidar en katışıksız, en belirgin biçimiyle bu alanda göründüğü için diğer alanlarda ve diğer biçimlerdeki belirimi *(manifestation)*, ancak bu elverişli konumdan bakıldığında yeterince anlaşılabilir.

Bence, siyaset sosyolojisi ile siyasal bilim arasında anlamlı bir kuramsal ayrım yapmak olanaksızdır. Olsa olsa, ya geleneksel zihinsel uğraşılardan, ya da uygun bir işbölümünden kaynaklanan farklılıklar görülmektedir; sözgelişi, "hükümet makinesi" olarak adlandırılabilecek şeye - yasama, idare ve yasal düzenleme aygıt ve süreçlerine- siyasal bilimcilerin gösterdiği özel ilgi, bir dereceye kadar toplumsal bağlamdan yalıtılmış olarak ele alınmış ve esas olarak betimleyici bir tarzda işlenmiştir. Öte yandan, (siyaset sosyolojisinden ayırtedilemeyen) modern siyasal bilimin on-

* Her bir bölüme ilişkin notlar, kitabın sonundaki NOTLAR VE KAYNAKLAR bölümünde bulunmaktadır.

sekizinci yüzyıl sonrasındaki karakteristik gelişimini "siyasal" ile "toplumsal" arasında yapılan açık bir ayrıma,"toplum"un sistemli bir araştırma nesnesi olmasına ve bunun siyasal ve toplumsal yaşam arasındaki ilişkilere yansımasına borçlu olduğu öne sürülebilir.[2]

Bu ayrım, köken olarak "sivil toplum" ile "devlet" arasındaki karşıtlık şeklinde formüle edilmiş olup, Ansiklopedicilerin ve Saint-Simon'un yapıtlarında, İskoç felsefeci ve tarihçilerin incelemelerinde, özellikle de Adam Ferguson'un *Sivil Toplumun Tarihi üzerine Deneme*'siyle (Essay on the History of Civil Society) Hegel'in hukuk ve devlet felsefesi üzerine yazılarında farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Ardından da, klasik anlatımını Marx'ın kendi toplumsal kuramının altını çizen ilkeye ilişkin açıklamasında bulmuştur:[3]

> İncelemelerim beni şu sonuca yönetti: devlet biçimleri kadar yasal ilişkiler de, ne kendi başlarına anlaşılabilirler, ne de insan zihninin genel ilerlemesi olarak adlandırılan süreç tarafından açıklanabilirler; bunların kökleri Hegel'in onsekizinci yüzyıl İngiliz ve Fransız yazarlarını izleyerek *sivil toplum* adını verdiği maddi yaşam koşullarında bulunmaktadır ve siyasal ekonomi sivil toplumun anatomisini araştırmalıdır.

Bu yeni siyaset anlayışı, üretim sisteminin diğer toplumlardakinden çok daha büyük bir güç ve bağımsızlık kazandığı yeni bir toplum tipi olan modern kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte gelişti. Böylelikle "sivil toplum", "burjuva toplumu"yla kısmen eş tutulmaya; siyasal ekonominin "siyasal" bir birim olarak özsel önemi kabul edilmeye başlandı ve çağın temel sorunu olarak bir yanda üretim alanı, mülkiyet ve emek, diğer yanda örgütlü siyasal iktidar - devlet- arasındaki ilişkinin formülasyonuna girişildi. Bu düşünsel uğraşılar ve bunların içinde boy attıkları bağlam, Hegel'in bu toplumu,". toplumun modern dünyanın yaratımı olduğu"nu öne sürüp, ekonomistlerin üyelerinin birliğini "gereksinimlerinin, yasal sistemin - kişi ve mülkiyet güvenliğini sağlama araçlarının-; özgül ve ortak çıkarlarını elde etmek için gerçekleştirilen dışsal örgütlenimin sağladığı serbest piyasa modeliyle tanımladığı *Hukuk Felsefesi*'nde (Philosophy of Rights) açıkça dile getirilmiştir.[4] Hegel'in görüşüne göre, sivil toplum devlet tarafından çözülecek birçok sorun getirir; bunlar arasında hepsinden önce, servetle yoksulluğun birbirleriyle bağlantılı olarak artması ve bunun yarattığı toplumsal kutuplaşma ve çatışma bulunmaktadır.

Marx'ın kuramının gelişiminde bu kavramların taşıdığı önemi kavramak zor değildir. Marx'ın, Hegel'in düşüncesini dönüştürmesi, başta sivil toplumun çelişkilerinin üstesinden gelebilecek daha yüksek bir evrensellik olarak devlet fikrinin reddedilmesini ve kapitalist üretim tarzında devletin servet ve yoksulluk arasındaki çelişkiye, dolayısıyla da toplumun bu çelişen yönlerini cisimleştiren iki sınıf - burjuvazi ile proleterya- arasındaki çelişkiye kesinlikle bağlı olduğu iddiasını içerir. Böylece devlet, başlıca harekete geçirici güçleri özgül bir üretim tarzından kaynaklanan tümcül bir toplumsal sürecin bağımlı bir ögesi olarak düşünülmektedir.

Ama sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi farklı bir şekilde ele alan ve farklı bir siyaset sosyolojisi versiyonuna katkıda bulunan bir başka siyasal düşünce üslubu daha bulunmaktadır. Bu alternatif görüş ilk anlatımını, demokrasinin gelişimiyle Fransa, İngiltere ve Amerika'da *ancient regime'e* karşıt olarak bir "modern" toplumun oluşumunu konu alan bir bilimde, Tocqueville'in "yeni bir

dünya için gerek duyulan yeni bir siyasal bilim"inde bulmaktadır. Tocqueville'in görüşündeki ayırtedici nitelik, onsekizinci yüzyılın "yeni dünya"yı yaratmakta olan iki devrimci akımını -demokratik devrim ve sanayi devrimi- anlatırken, onun Marx'dan farklı olarak ilkine daha fazla önem verdiği ve bu ilk devrime modern toplumların biçimlenişinde daha çok anlam yüklediği söylenerek kabaca ortaya konabilir. Kaynakları ne olursa olsun, diye düşünüyordu Tocqueville, demokratik hareketin sonuçları açıktır: temel yönsemesi, kalıtımsal mertebe farklılıklarını ortadan kaldırarak ve tüm uğraşılara, ödüllere ve onurlara toplumun bütün üyelerinin erişimini olanaklı kılarak toplumsal eşitliği sağlamaktır. Tocqueville'in değerlendirmesine göre, bu eğilimin istenen olduğu kadar istenmeyen yönleri de vardı. Demokratik bir hükümet, olasılıkla etkinliklerini en çok sayıda insanın esenliğine adayacak ve liberal, ılımlı ve düzenli bir toplum kurabilecekti. Öte yandansa, demokratik topluluklarda "doymak bilmeyen bir tutku" olan toplumsal eşitliğin peşinden koşulması, Tocqueville'e göre, bireylerin özgürlüğüyle çatışabilirdi; bu yarışmada da olasılıkla ilki egemen olup, en aşırı örneğiyle "kölelikte eşitlik" e doğru bir yönseme gösterebilirdi.[5]

Özellikle 1848 devrimlerine ilişkin çözümlemelerinde [6] görülebileceği üzere, Tocqueville demokratik hareketin içinde varolduğu endüstriyel kapitalizm bağlamını gözardı etmiyordu, ama coğrafya, kanunlar ve geleneklerden etkilenen - bu nedenle de farklı toplumların gelişiminde farklı bir yol izleyen (Tocqueville 'in ilgisini herşeyden önce Amerika ile Fransa arasındaki bir benzerlik çekmekteydi) - bir demokratik siyasal rejime, toplumsal hayatın genel koşullarını belirlemede bağımsız bir etkililik yüklüyordu. Siyasetin özerkliğine ilişkin bu fikir, daha sonraki birçok düşünür tarafından, Marxism'e daha bilinçli bir muhalefet halinde ayrıntısıyla işlenip, ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren siyasal kuramın belli başlı kutuplarından birini oluşturur duruma gelmiştir. Bu bir şekliyle Max Weber'in siyaset sosyolojisinin ayırtedici bir yönü olup bu yön, Weber'in üretim araçlarının temerküzüne koşut ve onun kadar önemli gördüğü yönetim araçlarının temerküzüne ilişkin açıklamalarında; daha da genel olarak ulusal devletin rolüyle ve ulusal siyaset üzerinde çeşitli siyasal yönsemelerin - özellikle sosyalist hareketin- bağımsız etkisiyle ilgili düşünsel çabalarında açığa çıkmaktadır. Robert Nisbet'in belirttiği gibi, Weber'de "Tocqueville'e çok yakın bir zihinsel mizaç"[7] ve bireysel özgürlüğün eşitlik tutkusundan (bunun da bir rolü olmakla birlikte) çok rasyonalizasyon güçlerinin egemen olduğu toplumlardaki geleceğine ilişkin değerlendirmesinde benzer, ama olasılıkla daha da derin bir karamsarlık bulunduğu göze çarpmaktadır.

Bağımsız siyasal güçlerin önemi, Marxism'e daha doğrudan meydan okuyacak şekilde, Mosca ve daha da uzlaşmaz olan Pareto tarafından formüle edilen seçkinler kuramıyla öne sürülmüştür. Mosca'ya göre:[8]

> Bütün siyasal organizmalarda bulunan değişmez olgular ve yönsemeler arasında biri o denli açıktır ki, en ilgisiz göz bile onu görür. Bütün toplumlarda - çok az gelişmiş ve uygarlığın ilk ışıklarına güç bela ulaşabilmişlerden en ileri ve güçlülerine kadar- iki sınıf insan görülür - yöneten bir sınıf ile yönetilen bir sınıf. Her zaman sayısı daha az olan ilk sınıf, tüm siyasal işlevleri yerine getirir, erki tekeline alır ve erkin getirdiği üstünlüklerden yararlanır; buna karşılık sayısı daha fazla olan ikinci sınıf, birincisi tarafından kâh az çok yasal, kâh az çok keyfi ve şiddete dayalı olarak yönetilir ve denetlenir.

Pareto, bu kuramın seçkinlerin yönetimini toplumsal yaşamın evrensel, değişmeyen ve değiştirilemeyen bir olgusu olarak sunan, varlığı bireyler arasındaki psikolojik farklılıklara dayanan bir versiyonunu geliştirmiştir;[9] Mosca ise, seçkinlerin kompozisyonunda ve yönetenle yönetilen arasındaki ilişkide, toplumdaki sayısız farklı çıkarları temsil eden çeşitli "toplumsal güçlerin" etkisiyle tarihsel değişiklikler olabileceğini kabul ederek ilk görüşünü biraz yumuşatmıştır.[10]

Özetlediğim iki düşünce şemasının her biri, ya siyasetin genelde az çok özerk olduğu, ya da diğer toplumsal güçlere, özellikle ekonomik alanda ortaya çıkanlara tamamen bağımlı olduğu öne sürülerek, aşırı bir biçimde sunulabilir. Nitekim Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda (The Open Society and Its Enemies) Marxist toplum kuramının "tüm siyasetin iktidarsızlığını" içerdiğini iddia etmektedir; çünkü herhangi bir zamanda belli bir toplumun siyasal sistemi de, bu sistemin dönüşümü de siyasal olmayan güçler tarafından belirlenmektedir; bu görüş Popper'in daha sonraki yazılarda çeşitli şekillerde yinelenmektedir. Öte yandan, seçkin kuramlarına ilişkin yorumlara göre bu kuramlar, çoğunlukla tüm toplumların siyasal sistemleri arasında - siyasal ve toplumsal koşullardaki farklılıklardan etkilenmeyen -temel bir benzerlik olduğu; bunun ya örgütlü bir azınlık olmayla örgütsüz bir çoğunluk olma konumları arasındaki evrensel eşitsizlikten, ya da insan doğasındaki ve yeteneklerin eşitsiz dağılımındaki genel bir tek-biçimlilikten kaynaklandığı iddiasındadırlar.

Ne var ki, genellikle her iki yandaki fikirler birçok kayıtlamalarla dile getirilmiş olup, "siyasal" ile "toplumsal" arasındaki temel ilişki sorunu, karşılıklı etkileri ve tarihsel çeşitlenmeler gözönüne alınarak daha karmaşık bir tarzda düşünülmeye başlanmıştır.Böyle bile olsa,bu ilişki hâlâ bir tartışmanın odak noktasıdır ve bu tartışmada Marxism, (kendi iç çeşitliliğine ve yeni bazı düşünürlerin devletin rolünü yeniden-değerlendirmelerine karşın) sadece siyasal kurumların bağımsız etkileriyle -parti sistemleriyle veya hükümet ve yönetim tipleriyle- ilgilenen veya siyasal yaşamı, toplumsal sınıftan çok ulusal topluluklar aracılığıyla çözümleyen kuramlara genel olarak karşıdır.

Birbiriyle çatışan kuramsal şemalara yol açan tek önemli konu bu değildir. Geçen birkaç on yılın siyaset sosyolojisinde, başlıca zihinsel uğraşıları denkleşim *(equilibrium)* durumuna yönelen toplumsal sistemin bir ögesi olarak düşünülen mevcut siyasal kurumların işleyişi olanlarla, dikkatlerini esas olarak istikrarsızlık ve değişim potansiyeli yaratmaya yönelik güçler üzerinde toplayanlar arasında genel bir karşıtlık bulunmaktadır. Bu anlayışlardan ilki, 1950'lerde sosyolojide özellikle sözü geçen ve toplumu varlığı çeşitli ögeleri veya alt-sistemleri arasındaki tamamlayıcı ilişkiler tarafından sürdürülen, en sonunda da bir ortak değerler kümesine dayanan bütünleşik bir sistem olarak görüntüleyen işlevselci kuramla *(functionalist theory)* yakından ilişkilidir. Bu toplum imgesi veya modeli sayesindedir ki, (bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı şekilde incelenecek olan) "istikrarlı demokrasiler" nosyonu ortaya atılmıştır; genellikle, tarım toplumlarının giderek günümüz sanayi toplumlarının yaşam koşullarına, değerlerine ve kurumlarına uyarladıkları bir süreç olarak düşünülen "kalkınma" ve "modernleşme" tartışmalarının çoğuna şekil veren de bu aynı genel modeldir. Bu görüş, örneğin Samuel P. Huntington'un "ülkeler arasındaki en önemli siyasal ayrışım... onların yönetim düzeyleriyle ilgilidir" önermesiyle başlayıp, "siyasetleri oydaşmaya *(consensus)*, topluluğa, meşruiyete, örgütlen-

meye, istikrara vücut veren" ülkelerle bu niteliklerden yoksun olup, onların yerine yoğun etnik ve sınıf çatışmaları, isyan ve güruh halinde şiddet, parçalanmış partiler gibi özellikler gösteren ülkeler arasında bir ayrım yaptığı *Değişmekte olan Toplumlarda Siyasal Düzen* (Political Order in Changing Societies) başlıklı eserinde tüm canlılığıyla savunulmaktadır. Böylelikle, istikrar yetkin örneği demokratik sanayi toplumlarının siyasasında görülen en yüce siyasal değer olarak göklere çıkarılmaktadır.

Bu fikirler, 1960'larda, sanayi toplumlarında şiddetli siyasal çatışmaların yeniden canlanması ve hâlâ bir sonuca ulaşma işareti görünmeyen ekonomik ve siyasal bunalım koşullarının ortaya çıkmasından beri, inandırıcılığından çok şey yitirmişlerdir.Bunun sonucunda, ana esin kaynağı Marxism olan ve tüm toplumsal sistemlerde gerilimlerin, çelişkilerin ve çatışmaların varlığını çıkış noktası alıp, düzen ve istikrarın devamını çeşitli uzlaşmaz karşıtlıkların *(antagonism)* sadece kısmi ve geçici (nedir ki, tarihsel bakımdan mutlaka kısa ömürlü olması gerekmeyen) çözümü olarak değerlendiren alternatif modele duyulan ilgide belirgin bir canlanma olmuştur. Belli bir toplum biçiminin üretimi ve yeniden üretiminde "ortak değerlere"genel bir bağlılığa karşıt olarak, kuvvet kullanımına daha fazla yer vermesi de bu modelin bir karakteristiğidir; bununla birlikte, değerlerin kendilerinin ve içini doldurdukları bütün kültürel sistemin zorlama olmaksızın gerçekleşen bir düşüncel *(entellektüel)* anlaşmayla değil, genellikle "simgesel şiddet"[11] uygulamasıyla oluşturulduğu kabul edilebilir. Ne var ki bu, böylesi bir modelde, daha özgül olarak da Marxist kuramda, siyasal egemenliğin sadece, hatta esas olarak, çoğu durumda kuvvet kullanımına dayandığının düşünülmesi gerektiği anlamına gelmemektedir; yerleşik bir toplumsal sistemin sürekliliğini sağlamada gösterdiği başarı ekonomik egemenliğin kültürel değerlerin yeniden üretimi üzerindeki denetimi ile azınlıkların daha üstün örgütleniminin de dahil edilebileceği karmaşık bir koşullar kümesinden kaynaklanmaktadır. Kısacası, bu model, hiç değilse versiyonlarından birinde, siyasal egemenliğin daha genel bir "toplumsal iktidar" ın üzerine kurulu olduğu görüşünü içermektedir.

Bu birbirine karşıt iki anlayış kümesi- siyasal güçlerin özerkliğine *karşı* bunların bağımlılığı; değerler aracılığıyla istikrar, bütünleşme ve belirlenime *karşı* toplumsal sistemlerin en belirgin karakteristikleri olarak değişebilirlik *(mutabilitiy)*, çelişki ve kuvvet kullanımı-birlikte alındığında, bu kitapta inceleyeceğim kuram ve araştırmaların bunlardan birine ya da diğerine az çok uygun bir şekilde bağdaştırılabileceği dört olası model sağlamaktadırlar. Ama bu yine de siyaset sosyolojisinde yaygın olan kavram çeşitliliğini tamamiyle kapsamamaktadır. Toplumbilimciler arasındaki yöntembilimsel *(metodolojik)* anlaşmazlıklar siyasal incelemelerde de dile getirilmektedir; üstelik belli bir görüş veya yönteme bağlılığın sorunların seçiminde, soruşturmanın yürütülmesinde ve uslamlama tarzında önemli uzantıları olduğundan, burada sözkonusu olan belli başlı konuları kısaca da olsa daha özgül biçimde incelemekte yarar bulunmaktadır; çünkü bunlar çoğunlukla dar ve çok basit bir şekilde sunulmaktadırlar. Uzun zamandır süregelen önemli bir anlaşmazlık, doğa bilimleriyle toplumsal bilimler arasında özsel bir fark olmadığını düşünen, dolayısıyla da toplumsal olayların nedensel bir açıklamasını sağlama hedefini gözetenlerle bu anlamda bir toplumsal bilim fikrini reddeden ve insan toplumlarıyla ilgili incelemelerin amaçlı, kuralla-yönetilen eylemin anlamını kavramaktan ibaret oldu-

ğunu savunanlar arasında bir farklılaşmaya yol açmaktadır. Anlaşmazlık birkaç şekilde sürdürülmekte olup, bunları şöyle sıralamak mümkündür:[12] özellikle Alman sosyologları ve tarihçileri arasındaki, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında başlayan ve geçen on yıl içinde daha geniş bir bağlamda yeniden ortaya çıkan tartışmada, "pozitivizm"in "yorumsal" *(verstehende)* bir yöntem açısından eleştirilmesi; toplumsal bilimlerin son zamanlarda fenomenolojik bir bakış açısından geniş şekilde eleştirilmesi; ve Marxist düşünürler içinde bu yüzyılın başlarında Avusturyalı Marxistler, daha yakınlarda da Althuser tarafından oldukça farklı biçimlerde formüle edilen bir doğa bilimi görüşüne eğilim gösterenlerile Lukacs, Gramsci, Frankfurt Okulu ve çeşitli kayıtlamalarla, Habermas gibi "eleştirel kuramcılar" tarzında Marxismi daha çok tarihin felsefi bir yorumu olarak düşünenler arasındaki oldukça uzun bir süredir devam eden tartışmalar.[13] Bu yöntembilimsel tartışma siyasal kuramda, sosyoloji veya bilim felsefesinde olduğu kadar yaygın ve sistemli bir şekilde sürdürülmemiş olmakla birlikte, Poulantzas ve diğerlerinin devlet üzerine çalışmalarında ve Habermas'ın meşruiyete ilişkin tartışmasında olduğu gibi, daha geniş çaptaki tartışmanın siyasal incelemelerdeki sorunlar üzerinde izi görülmektedir. Daha özgül olarak belirtilecek olursa, genel düşünceye göre geçen iki onyılda siyasal bilimin kökten bir şekilde yeniden-yönlenimine yol açan "davranışçı hareket", kuşkusuz bir doğa bilim görüşüne eğilim göstermekle birlikte, böyle bir konuma kayıtsız şartsız bağlı değildir; çünkü bu yaklaşımın kurumların biçimsel yapısından çok fiili siyasal davranışa eğilinmesi gerektiği şeklindeki önsavı *(prescription)*, "davranış"ın nedensel bir biçimde açıklanabilen, doğrudan gözlenen fiziksel bir etkinlik olarak ya da anlamının yorumlanması gereken amaçlı bir eylem olarak anlaşılmasına göre farklı biçimlerde ele alınabilir. Bu anlamda, gündelik siyasal yaşamın fenomenolojik çözümlemesi, öyle görünüyor ki, B.F.Skinner'in *Özgürlük ve Haysiyetin Ötesi*'nde (Beyond Freedom and Dignity) önermiş olduğu tarzda sıkı bir davranışçı açıklama kadar kabul edilebilirdir.

Ampirizmle ilgili olan bir ikinci yöntembilim tartışmasına başlıca katkıları son zamanlardaki Marxist ve yapısalcı düşünürler yapmıştır. Bu düşünürler, sorunun karmaşık yönlerine pek de girmeksizin[14] toplumsal bilimlerde geçerli olduğuna inandıkları bilimsel bilginin "verili" toplumsal olguların gözlenmesi ve toplanmasına *(collection)* dayandığı ve bunlarla sınanabileceği görüşü olarak tanımlanan ampirizme karşı çeşitli itirazları formüle etmişlerdir. İlk iddiaları, bir bilimin gözlenen olguların toplanmasıyla değil, o bilimin alanını oluşturan olguları tanımlayan kavramların ayrıntısıyla işlenmesi sayesinde geliştiğidir; ikincisi ise, bu kuramsal etkinliğin dolaysız olarak algılananın ötesindeki gerçekliğin bulgulanması ve çözümlemesini gerektirdiğidir. Godelier'in ampirik ve yapısalcı toplumsal yapı kavramlarını karşılaştırırken belirttiği gibi:[15]

> Levi-Strauss için olduğu kadar Marx için de, bir yapı *dolaysız olarak* görülebilen ve böylesine dolaysız bir şekilde gözlemlenen bir gerçeklik *değil*, insanlar arasındaki görülebilir ilişkilerin ötesinde varolan ve işleyişi sistemin altında yatan mantığı oluşturan, gözle görünen düzenin açıklanacağı temeldeki düzen olan bir *gerçeklik düzeyidir*.

Artık bilim felsefesinde birhayli tanınan ve yaygınlıkla kabul gören bu fikirler esas olarak ampirizm ve tümevarımcılığın naif biçimleriyle ilgili görünmekte olup,

bunlar doğrulama ve yanlışlama, karşıt kuramların değerlendirilmesi veya bilim ile bilim-olmayan arasına sınırkoyma *(demarcation)* konularının ele alınmasında pek bir işe yaramazlar. Ampirik sınanabilirlik nosyonunun,kimileri Lakatos ve Musgrave tarafından derlenen *Bilginin Gelişmesi ve Eleştiri* (Crisicism and the Growth of Knowledge) 'de tartışılan daha gelişkin *(sofistike)* versiyonlarını formüle etme çabaları işte bundandır.

Belirtmiş olduğum gibi, yapısalcılık sadece ham ampirizm biçimlerine karşı çıkmakla kalmaz, tarihsiciliğe de karşı çıkar ve böylece toplumsal bilimlerdeki tarihsel yöntem tartışmalarını tazeler. Buradaki sorun, daha çok doğa bilimi ile toplumsal bilim tartışmalarıyla ilgili (Rickert'in ifade ettiği şekliyle) "genelleyici" bir bilimle "bireyselleştirici" bir bilim arasındaki karşıtlık olmayıp; ister toplumsal yapılar ve ögeleri (sözgelişi hısımlığın, siyasal ilişkilerin, vs. temelinde yatan yapı) hakkında, isterse kültürel düzgeler *(kodlar)* hakkında (sözgelişi, yapısal bir mit çözümlemesiyle) evrensel açıklamalar formüle etmek, ya da tersine sosyal evrimcilerin tutkusu olan tarihsel yasaları saptamak olsun, genelleyici bir toplum biliminin uygun niteliğiyle ilgilidir. Bu rakip görüşler Marxist düşüncede özellikle ilginç bir biçimde ortaya çıkmakta olup, yapısalcı düşünürler Marxism'in bir tarih felsefesi veya bir "tarihsel süreç kuramı" (Lukacs) olarak tasarımlanmasını reddetmektedir; yapısalcılar Marxism'i bir toplum kuramı, "içsel düzeylerinin eklemlenmesiyle ve bu düzeylerin herbirinin özgül hiyerarşik nedenselliğiyle ilgili bir hipotez" olarak düşünmekte, ama -Marx'ın belirgin bir toplum biçimleri sırası şemasıyla ortaya konan- bir tarih bilimi, yani yasayla yönetilen ve zorunlu bir süreç içinde bir yapının bir başkasına dönüşümünün nedensel bir açıklaması olup olmayacağı sorusuyla yüzyüze gelmektedirler.

Bu karşıtlık, burada ele almayı amaçladığım yöntembilimsel konuların sonuncusunu ortaya çıkarmaktadır: sık sık öne sürüldüğü üzere, gerçekten ayırtedici özellikleri olan bir Marxist yöntem var mıdır, şayet varsa karakteristikleri nelerdir? Yukarıdaki tartışma, zaten olumsuz bir yanıtı içlemlemektedir. Marxismin tek değil, birkaç çeşidi vardır; her versiyon da - ki bunların ögeleri kesinlikle Marx'ın kendi yapıtlarında bulunmaktadır- bir ölçüde Marxist-olmayan düşünürlerin fikirleriyle örtüşen bir yöntem görüşü sunmakta olup, bilim felsefesindeki genel düşünce akımlarının etkisinde kalmaktadır. Genel bir deyişle, en az üç temel Marxist toplumsal kuram üslubunu ayırtetmek mümkündür: fenomenolojik bir yaklaşımla ve "yorumsalcı" *(interpretive)* yöntemle yakınlıkları olan Hegelci üslup; çeşitli şekillerde, yeni-Kantçı epistemolojinin, doğa bilimi yöntemlerinin ve materyalizmin etkisinde kalan pozitivist-ampirist üslup; ve bellibaşlı kaynakları yapısal dilbilim ve antropolojiyle, Fransız epistemoloji öğretilerinde (özellikle de Bachelard'ın çalışmalarında) bulunan yapısalcı üslup.

Bu yöntem çeşitliliğiyle yüzyüze gelindiğinde, Marxism'e ilişkin ayırtedici özelliğin temel bir kuramsal kavram ve önermeler çekirdeği olduğu öne sürülebilir; kuram ve yöntem birbiriyle bağlantılı olduğu ve çeşitli Marxist anlayışlar, hem kavramsal, hem de yöntembilimsel anlaşmazlıkları dile getirdiği için, bu da sorunu tamamiyle çözmez. Belki Marxismin farklı versiyonlarını birbirleriyle yarışan paradigmalar olarak düşünmek,[17] sonra da, bunların soydaşlıktan kaynaklanan benzerliklerinin, en genel düzeyde, Marxist-olmayan diğer paradigmalarla bir bütün olarak karşıtlaştırılmalarına kesinlikle elverecek kadar fazla olup olmadığını sormak daha ay-

dınlatıcı olacaktır. Bence durum geniş ölçüde bu olmakla birlikte, bu özgül uyuşmazlığı boydan boya kesen başka soysal benzerliklerin de bulunduğu ve Marxist toplumsal kuramla Marxist-olmayan toplumsal kuram arasındaki sınır çizgisinin hiçbir zaman açık seçik ve değişmez şekilde çizilmemiş olduğu kabul edilmelidir.Marxism, dış etkilerin nüfuz edemediği, kapalı bir düşünce şeması değildir ve sözgelişi fenomenolojist bir Marxistin, düşünsel olarak diğer Marxistlerden çok diğer fenomenologlara yakın olması pekâlâ mümkündür.

Marxism genel bir paradigma olarak, diğer paradigmalardan az çok açık bir şekilde ayırtdedilebildiği ölçüde, bana öyle geliyor ki, esas olarak kuramsal veya yöntembilimsel olmayan başka iki özellik daha sözkonusu olmaktadır. Bunlardan biri, Marxist kuramın pratik toplumsal yaşamla ilişkisi; ikincisi de bu kuramın ideolojik yönelimidir. İlk özellikle ilgili olarak Marxismin diğer toplumsal düşüncelerden farkı Marxismde kuram ile pratik arasındaki bağın bilinçli olarak kabul edilip savunulması, diğerinde ise böyle olmaması değil - çünkü bu bağ, değişen açıklık ölçülerinde olmakla birlikte bütün toplumsal düşüncede görülür- pratiğin Marx'ın deyişiyle, "devrimci, pratik-eleştirel etkinlik" olarak düşünülmesidir. Lukacs'ın sonradan öne sürdüğü gibi, Marxist kuram, "özünde bizatihi devrimci sürecin düşünce olarak dile getirilmesinden başka bir şey değildir." Bu kuram ve pratik görüşü, çok açık olmasa bile, belli bir ideolojiyi iletmektedir. Marxist bir toplumbilimci, Marxismin kuramsal ve yöntembilimsel üstünlüğüne düşüncel *(entellektüel)* düzeyde inanmakla kalmaz, aynı zamanda "devrim", "sınıfsız toplum", "yabancılaşmanın sona ermesi", "sosyalizm" veya (Gramsci'ye göre temel ögelerini Marxismin sağladığı) yeni bir "uygarlık bütünü" gibi fikirlerin varolan toplum biçimleri hakkındaki değer yargılarını dile getirdiği, yeni bir toplum tipinin olasılığına ve istenirliğine olan inançları olumladığı, böylelikle de siyasal etkinliği harekete geçirip yönlendirdiği daha genel bir dünya görüşünü - ne denli çeşitlilik gösteren ve kesinlikten uzak bir tarzda olursa olsun- savunur. Diğer toplumsal kuramlar veya paradigmalar da, her zaman böylesine açık şekilde olmamakla birlikte, benzer bir tarzda başka değerleri ve inançları dile getirmekte; kuram ve pratiği, kendi "demokrasi", "ulus" veya "liberal toplum" anlayışlarıyla diğer kanallara yönlendirmektedirler. Siyasal bilim ile siyasal eylem arasındaki ilişkilere dair bu canalıcı sorular, bu kitapta kaçınılmaz olarak sık sık karşınıza çıkacak, son bölümde de daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Toplumsal bilimlerin, bugün, (buraya kadar olan tartışmalarda kısaca belirtmiş olduğum) çok sayıda paradigmayla karakterize olması, siyaset sosyolojisinin " ögeleri" ni veya " ilkeleri " ni dolaysız ve tartışmaya yol açmayacak bir şekilde saptama olasılığını ortadan kaldırmaktadır. Siyaset sosyolojisinin konusunu, siyaset sosyolojisini bilimsel bir araştırma alanı olarak oluşturan sorunları ve çözümleri, bu alanın bilgi ve tekniklerin birikimiyle veya bilimsel devrimlerle gelişmesini saptayabilmek için, farklı paradigmaları birbirleriyle yüzleştirmek ve bu paradigmaları sadece bilimin farklı düşünür ve araştırmacı kümelerince gerçekleştirilen ilerlemesini değil, bilimin dış çevresinin, ekonomik, siyasal ve kültürel değişmelerin bir sonucu olarak durmadan dönüşümünü de kapsayan bir tarihsel süreç bağlamında anlamak gerekir. Bu nedenle sonraki bölümlerde, birbirleriyle yarışan paradigmaları tanıtıp bunları toplumsal ve kültürel ortamları içinde ele alacak ve siyasal dünyaya ilişkin hangi farklı alternatif veya birbiriyle kıyaslanamayan görüş-

lerin, siyasal dünyanın temel unsurlarına ve bu unsurların karşılıklı- ilişkilerine, ortaya atılması gereken canalıcı sorunlara ve kullanılması gereken soruşturma yöntemlerine ilişkin hangi yargıların çeşitli araştırmacı kümelerini ve düşünce okullarını birbirinden ayırdığını soracağız.

1. DEMOKRASİ VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Ondokuzuncu yüzyılın birinci yarısındaki oluşum döneminde siyaset sosyolojisinin en önde gelen konuları, demokrasinin bir hükümet biçimi olarak ortaya çıkışının toplumsal sonuçlarıyla toplumsal sınıfların sanayi kapitalizmine dayalı olarak gelişmesinin siyasal anlamı olmuştur. Giriş bölümünde belirtmiş olduğum gibi, bu iki tema, bir dereceye kadar, ya siyasal biçimlerin ve kuvvetlerin toplum üzerindeki etkisine, ya da çeşitli toplumsal unsurların siyasal biçimler üzerindeki etkisine daha fazla ağırlık veren karşıt kuramları doğuracak şekillerde tasarlanmıştır. Fikirler alanındaki bu karşıtlığın, toplumsal gerçeklikteki yurttaş insan- eşit haklarla donatılmış siyasal insan - ile sivil toplumun üyesi olan insan- konumu özel çıkarlarla, ekonomik sistem içindeki yeriyle belirlenen bencil insan- arasındaki bir zıtlığa kısmen tekabül ettiği öne sürülebilir.[1] Ne tarzda formüle edilirse edilsin (örneğin, yeni siyasal bilime esin veren - siyasal ve endüstriyel- iki devrimin, birinde eşitliğe doğru, diğerinde eşitlikten uzaklaşacak şekilde farklı yönlerde ilerlemeye başladığını söyleyebiliriz), ondokuzuncu yüzyıldan bugüne kadar siyasal araştırma ve siyasal öğretilerin özünün büyük bir bölümü bu zıtlık şekillendirmektedir.

Böylelikle, demokrasi kuramıyla toplumsal sınıflar kuramı bir siyaset biliminin kurulmasındaki özsel unsurlar olup,[2] bu kuramların gelişmesi üzerine bir inceleme bu bilimin doğasını ve sorunlarını aydınlatmaya yardımcı olacaktır. Bir başlangıç olarak, Tocqueville'in Giriş'te kısaca tanımlanan demokrasi anlayışını ele alabiliriz. Yorumcular, Tocqueville'in görüşlerinde bir belirsizlik bulunduğuna sık sık işaret etmişlerdir. Tocqueville demokrasiyi, "halkın kendi yönetimine az çok katıldığı" bir rejim olarak betimleyip "anlamının siyasal özgürlük fikriyle yakından bağlantılı olduğu"nu söylerken, demokrasiyle özde bir yönetim biçimi olarak ilgilenmektedir; buna karşılık fırsat düştükçe de, "demokrasi" terimini bir toplum tipini betimlemekte kullanıp, daha genel olarak "demokratik kurumlar"a ve ima yoluyla da, daha sonra adlandırıldığı şekliyle "demokratik bir yaşam biçimi"ne gönderme yapmaktadır.[3] Bununla birlikte, Tocqueville'in bu yeni toplumsal düzeni yaratan belli başlı kuvvet olarak demokratik siyasal hareketi gördüğü oldukça açıktır; çünkü en çok sayıdaki insanın refahına üstün değer yükleyen, eskinin zümreler hiyerarşisini yıkarak açık ve devingen bir toplum kuran ve ticaret ile imâlatın gelişimini özendiren demokratik rejimdir. Hiç kuşkusuz, Tocqueville, endüstri sisteminin kendi gelişiminin özellikle üretim endüstrisinde yeni bir "aristokrasi"nin ortaya çıkışıyla demokratik rejim üzerinde önemli etkileri olabileceğini kabul ediyordu; ama eğili-

mi, bunu, demokrasinin daha fazla eşitlik yaratma genel yönsemesiyle boy ölçüşemeyecek olan ayrıksı *(istisnai)* ve geçici bir fenomen olarak görmek yönündeydi.

Kapsamlı olarak ilk kez Marx tarafından formüle edilen toplumsal sınıflar kuramı, demokrasiyi toplumdaki değişmelerin uzantısı olarak açıklamaya çalışarak aynı soruna başka bir yönden yaklaşmaktadır. Bu görüşe göre, demokratik siyasal devrimler, ticari ve endüstriyel kapitalizmin gelişim süreci içinde oluşan yeni bir sınıf -burjuvazi- tarafından yürütülmekteydi; demokrasinin geleceğini de, kapitalist üretimin doğasında var olan yönsemelerle burjuvazi ile kapitalist toplumun diğer yeni sınıfı- proleterya- arasındaki ilişki hayati ölçüde etkileyecektir. Marx için ve sonradan onun kuramının etkisinde kalanlar için canalıcı siyasal konu, "toplumsal sorun"du; yani hem kapitalist, hem de demokratik olan toplumlardaki işçi sınıfının durumu, çıkarları ve savaşımlarıydı. Böylece demokrasi sorunu, daha geniş bir toplumsal bağlama oturtulmakta olup, burada başat öge sınıf çatışmasına giren toplumsal sınıfların çıkarları ve siyasal yönelimleridir. Tarihsel olarak burjuvazinin bir başarısı, daha önceki yönetim biçimlerine göre gerçek bir ilerleme ve kapitalizmin "ilerici" bir özelliği olmakla birlikte, bu demokrasinin *sadece*, burjuvazinin yönetimiyle birlikte düşünülen bir siyasal biçim olarak anlaşılması demek değildir. Marx, daha çok, demokrasinin -toplumun tüm üyelerinin topluluk yaşamlarını düzenlemeye eksiksiz katılımı-ilkesiyle demokrasinin burjuvazinin egemen olduğu sınıflı bir toplumdaki sınırlı, hatta çarpıtılmış biçimi arasında bir gerilim, bir çelişki görmektedir. Marx'a göre, demokrasi tüm olanaklarını ortaya koymuş olmaktan uzak tarisel bir fenomendir; daha fazla gelişmesinin başlıca etkeni de işçi-sınıfı hareketidir.

Tocqueville ve Marx, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının gelişmelerindeki farklı özellikleri vurgulamakla birlikte, ikisi de bir bakıma ekonomik ve siyasal güçlerin karşılıklı etkileşimini kabul etmişlerdir. Tocqueville demokrasiyi tarımsal ve ticari bir orta-sınıf toplumunun değerleriyle birleştirerek imalat sanayii içinde ortaya çıkmakta olan sınıf ayrılıklarının olası uzantılarına dikkati çekmiş, Marx ise, (1854'de) Çartistlerin genel oy hakkı talebini, şayet gerçekleşirse, "Kıta Avrupası'nda, sosyalist kazanım olarak kabul edilen herhangi bir şeyden çok daha fazla bir sosyalist kazanım" şeklinde değerlendirmesiyle olsun, daha sonra, Paris Komününü yeni bir demokratik hükümet biçimi olarak, emeğin özgürleşiminin gerçekleştirilmesi için sonunda bulgulanan siyasal biçim" şeklinde çözümlemesinde olsun, işçi sınıfının siyasal savaşımlarını demokrasiyi genişletme hareketi olarak öne çıkarmıştır. Demokrasi, kapitalizm ve toplumsal sınıflar arasındaki, milliyetçilik tarafından daha da karmaşıklaşan bu karşılıklı etkileşimin gelişmesi, geçen yüzyılın siyasal tarihini oluşturmakta olup, bu dönemdeki en önemli siyasal kuramların da konusudur.

Herşeyden önce, demokrasinin ne denli yavaş ilerlediğini, ne çok engel ve tersliklerle karşılaştığını belirtmemiz gerekir. İyice yerleşmiş demokrasiler oldukları genellikle kabul edilen ülkelerde, erkeklerin genel oy hakkı, çoğu durumda ancak ondokuzuncu yüzyıl sonuyla Birinci Dünya Savaşı arasında gerçekleşmiş; buna karşılık, evrensel ve eşit oy hakkı daha da sonra verilirken (Almanya'da 1919'da, İsveç'de, 1920'de, Fransa'da 1945'de, İngiltere'de 1948'de), dünyanın geri kalan ve genel oy hakkının verilmiş olduğu çoğu yerinde, bu hak ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sağlanmıştır. Henüz halkın büyük çoğunluğunun ancak çok kısıtlı oy hakkına

sahip olduğu ülkeler bulunmaktadır. -Rodezya ve Güney Afrika bunun en iyi bilinen örnekleridir-; başka birçok ülkede de, bu hak çeşitli zamanlarda daraltılmış veya kaldırılmıştır. Avrupa'da, iki savaş arasındaki faşist hareketler birçok ülkede demokrasiyi tahrip etmiş ve bazı askeri diktatörlükler, çok yakın zamanlara değin varlığını sürdürmüştür. Günümüzde, çoğu Latin Amerika ülkesinde sağcı askeri gruplar iktidarda olup, Asya ve Afrika'nın her yanında çeşitli yetkeci *(otoriter)* yönetim biçimleri bulunmaktadır. Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerinde, oy verme hakkı, muhalefet partilerinin hatta yönetici tek partinin içinde veya dışındaki muhalif grupların dışlanmasıyla anlamından geniş ölçüde uzaklaştırılmış, 1956'dan bu yana çeşitli zamanlarda ortaya çıkan demokratik reform hareketleri kuvvet kullanılarak bastırılmıştır.

Dolayısıyla, yirminci yüzyılın sonlarındaki dünya siyasal sistemlerinin, tüm yetişkin yurttaşların kendi siyasal önderlerini özgür seçimler yoluyla seçme hakkı gibi dar anayasal anlamda bile, çok yaygın bir demokrasi uygulaması sergilediğini iddia etmek pek mümkün değildir. Demokrasi çok yeni, narin ve darmadağınık bir gelişme olup, "yığınlar"ın siyasete özerk, serbest olarak girmelerinden her zaman korkan mülkiyet-sahibi, ayrıcalıklı ve egemen gruplar tarafından sürekli tehdit edilmekte ve çoğunlukla bastırılmaktadır. Şayet demokrasiyi, bütün yurttaşların tüm toplumsal yaşamlarının örgütlenmesine ve düzenlenmesine olabildiğince eksiksiz biçimde katıldığı ve katılmaya yürüklendirildiği bir ilişkiler örneği olarak daha geniş anlamda ele alacak olursak, bu durum daha da belirgin hale gelecektir. Burada iki yöne dikkat etmemiz gerekiyor: ilki, uygulamada böylesi katılımın önüne konan ve sürekli olarak da konmuş olan engeller; ikincisiyse, siyasal bilimde olduğu kadar siyasal öğretilerde de, demokrasinin kapsamını kasıtlı olarak kısıtlamaya çalışan yeni demokrasi yorumları.

Bu engel ve direnmelerin delili, sadece oy kullanma hakkının daha önce değindiğim ağır, belirsiz ve sık sık tahrip edilerek genişletilmesinde değil, sıradan yurttaşların ve işçilerin sendikalar, kooperatifler, topluluk eylem grupları ve benzer kuruluşlar halinde örgütlenme girişimlerine karşı her zaman yöneltilen amansız düşmanlık ve şiddette de açıkça görülmektedir. Özellikle sendika hareketi tarihinin başlangıcı yönetici kümelerin, hapis ve sınır dışı etmekten, sendikaların kurulmasını önlemek veya grevleri kırmak için kiralık silahlı kişilerin ve askeri güçlerin kullanımına kadar uzanan bir sindirme ve baskı uygulamaları tarihidir; bazı ülkelerde ise —özellikle ABD'de—[5] genellikle giderek azalmakla birlikte, şiddet kullanımı yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Halkın diğer protesto ve reform hareketleri de, genellikle şiddetle karşılık bulmuştur —örneğin ABD'de 1960'ların sivil haklar hareketi; keza daha büyük çapta Doğu Avrupa'dakilerle birlikte Üçüncü Dünya'nın birçok bölgesinde askeri kuvvet kullanılarak bastırılan değişik hareketler.

Ama, günümüz dünyasında çok yaygın olmakla birlikte, demokrasiyi kısıtlamak için şiddet kullanımı bu sınırlamaların konmasındaki tek araç değildir. Birbirleriyle yarışan partiler, özgür seçimler ve (zorunlulukla taraflı olması gerekmemekle birlikte) oldukça bağımsız bir yargı organı şeklinde yerleşik demokratik kurumlara sahip toplumlarda dahi, geleneksel parti siyaseti ve seçim yarışmaları çerçevesi dışında yer alan herhangi bir siyasal eyleme devamlı olarak engel çıkarılır. Bunun bir örneği, 1960'ların öğrenci hareketlerine yönetici kümelerin ve seçkinlerin verdiği yanıtta görülebilir. Bu hareketlere karşı zaman zaman şiddet kul-

lanılmasını ve casusların ve *agents provacateurs (kışkırtıcı ajanlar)*ın bunlara sızmasını hesaba katmasak bile, bu hareketlerin belli başlı hedefi modern toplumun (ekonomik olsun, kültürel olsun) en önemli kurumlarından birinde demokratik katılımı yaygınlaştırmak olmasına, çoğu durumda da akademik çalışmaları canlandırmakta ve öğretim ve değerlendirme yöntemlerini geliştirmekte başarıya ulaşmalarına karşın, bunların üniversiteleri denetleyen kuralların ve partili siyasetçilerin gözünde genellikle yasa dışı bir siyasal eylem biçimi olarak değerlendirildikleri açıktır.Endüstriyel demokrasiyi amaçlayan hareketler de aynı şekilde engellenmiş, hatta ister reformcu ister devrimci olsun sosyalist hükümetler bile erklerini, sıradan halkın günlük ekonomik etkinliklerin yönetiminde daha fazla söz sahibi olmalarına izin verecek şekilde devretme konusunda pek hevesli görünmemişlerdir. Tersine, işçilerin özyönetimi sistemiyle karar alma sorumluluğunun yaygınlaştırılmasında belli başarılara ulaşılan Yugoslavya dışında, toplumsal yaşamın ekonomik ve diğer alanlarında giderek artan merkezi ve bürokratik yönetime doğru bir yönseme olmuştur.[6]

Halkın kamusal işlerin idaresine geniş çapta katılımına karşı duyulan antipati burada örnek vererek sözünü ettiklerimden çok daha yoğun biçimde kendini sürekli olarak göstermekte olup,siyasal bilime çok farklı şekillerde girmiştir. Seçkinler kuramının Pareto veya hareketsiz yığınlar ile "seçkin insanlar, soylular; sadece tepki veren değil, etkin de olanlar" arasında ayırım yapan Ortega y Gasset tarafından savunulan aşırı versiyonunu bir yana bırakacak olursak, modern demokrasinin bazı yönlerini kabul etmekle birlikte, anlamını sınırlamaya çalışan iki tip siyasal kuramı belirleyebiliriz.

İlkinde demokrasi, halkın bir tür doğrudan yönetiminin varolduğu bir rejim olarak değil, sadece siyasal önderlerin seçilmesi için bir araç olarak düşünülmektedir. Bütünlükten bir hayli uzak bir tarzda olmakla birlikte, bu kavram *Ekonomi ve Toplum*'da (Economy and Society) Max Weber tarafından formüle edilmiş olup, ayrıca onun Alman siyasetini eleştirdiği *Yeniden —kurulan Almanya'da Parlamento ve Hükümet*'de (Parliament and Government in a Reconstructed Germany)de dile getirilmektedir. Weber'e göre, doğrudan demokrasi ancak küçük ve görece basit toplumlarda olanaklıdır; buna karşılık, bu aşamanın ilerisindeki daha büyük, daha karmaşık ve daha farklılaşmış toplumlarda-özellikle de modern toplumlarda-halkın doğrudan yönetimi söz konusu olamaz. Doğrudan yönetimin yerini temsili demokrasi almıştır ve bu Weber'e göre, bir yanda bürokratik idarenin, diğer yanda da siyasal parti önderlerinin ayrıcalığı haline gelen siyasal kararlar üzerindeki gerçek denetime halkın sahip olamaması anlamına gelmektedir. Weber, bürokratik ve siyasal seçkinlerin iktidarda bulunmalarının nedenleri olarak yönetim araçlarını ellerinde tutmalarını ve bunların iktidarlarını sürdürmek için gerekli herhangi bir eylem konusunda kolayca anlaşabilen küçük kümeler olmalarını göstermektedir.[8] Ne olursa olsun halkın siyasal seçkinleri Weber'in pek umurunda değildir. Onun için temsili demokrasinin değeri, etkili siyasal önderlerin seçimine olanak sağlamasında;[9] bunun yanında da, bu önderleri eğitmesinde yatmaktadır. Weber'e göre yığın partilerinin bulunduğu endüstriyel toplumlarda hüküm süren koşullar altında yaşayabilecek tek demokrasi türü, karizmatik önderlerin " 'parti makinaları' tarafından bütün ayrıntılarıyla halka 'satılacak' daha sonra da idari bürokrasilerin yardımıyla gerçekleştirilecek" hedefleri koyduğu ve "plebisiteryan önder—demokrasisi" adını verdiği türden bir demokrasidir.[10]

Weber'in görüşü, görünürde hedefin aynı olmasına karşılık, bir ölçüde farklı biçimde ve daha sistematik olarak J.A.Schumpeter tarafından *Kapitalizm, sosyalizm ve Demokrasi*'de (Capitalism, Socialism and Democracy) sunulmaktadır.[11] Schumpeter, demokrasinin siyasal yaşama katılımla ve siyasal önderler ile halk arasındaki ilişkilere değgin belirgin ideâlleri canlandıran "klasik demokrasi öğretisi"ni açıkça reddedip, onun yerine "siyasal önderlik için rekabet"i dile getiren başka bir demokrasi kuramını koymaktadır: " . . . demokratik yöntem siyasal kararlara varmak için kurumsal bir düzenleme olup, bireyler karar alma iktidarını halkın oyunu elde etmek için yapılan rekabetçi bir mücadele ile kazanırlar."[12] Schumpeter'in demokrasi kuramının temelini kapitalist girişim kuramı oluşturmaktadır ve Schumpeter bu bağlantıyı bir tek kapitalizm ile demokrasi arasındaki tarihsel ilişkiyi tartışarak değil, siyasal partileri rekabetçi bir savaşıma giren ticari işletmelere benzeterek (birinde iktidar, diğerinde kar için savaşım vardır) de kurar; her bir parti/girişimin amacı (seçmenler veya tüketicilerden oluşan) pazar payını arttırmaktır. Bir "ekonomik demokrasi kuramı" şeklindeki bu anlayış, daha sonraki yazarlarca, özellikle çözümleme şemasında " . . . esas olarak sadece iki tür aktöre, partilere ve seçmenlere"[13] yer veren A. Downs[14] tarafından daha da geliştirilmiştir.

Siyasal önderlerin seçim tekniği olmakla kısıtlanan bu demokrasi anlayışı, önde gelen siyaset bilimcilerin dikkatlerini hemen hemen sadece seçimlere ve oy kullanma davranışına adamaya yönelten önemli bir etki olmuştur. Gerçekten de bu, bir süre için gerçek bir takınak *(obsession)* haline gelerek, kimi akademik çevrelerde "psephology" (seçim eğilimi araştırması)[15] olarak adlandırılan yepyeni bir inceleme alanı düşüncesine; siyasal iletişimin daha alt uzantılarında da ulusal seçimlere televizyonda çok fazla yer verilmesine yol açmış olup, burada bir partiden diğerine olan "kaymaların" kesin bir şekilde hesaplanması ile seçim rekabetinin nihai sonuçlarına ilişkin tahminler, siyasal çatışmaların özüyle ilgili ciddi tartışmaları gölgede bırakır olmuştur.

Bu anlayışın bir başka uzantısı da, demokrasinin sadece ufak tefek teknik düzeltimlere gerek duyan, az çok yetkinleştirilmiş bir araç olarak görülmeye başlanmasıdır; bu bakımdan da, esas olarak savaş sonrasındaki onyıllar boyunca ayrıntısıyla geliştirilip "istikrarlı demokrasi" deyimiyle dile getirilen bir ikinci demokrasi nosyonuyla uzlaşma mevcuttur. Bu görüşe göre, belli bir toplumda istikrarlı veya yaşayabilir bir demokrasinin varlığı, esas olarak, bu toplumdaki halkın sahip olduğu belli değerlere; yani altta yatan bir oydaşmaya *(consensus)* veya kimi zaman adlandırıldığı şekliyle ortak bir değer sistemine dayanmaktadır. Bu düşüncenin ayrıntılı şekilde incelenmesine geçmeden önce[16], bu bağlamda bu görüşün de, ele alınan örneklerde demokrasinin az çok tamamlanmış bir gelişme evresine ulaşmış olduğunu, böylelikle de farklı bir siyasal sistem örneği olarak totaliterlik, diktatörlük veya "istikrarsız" demokrasi gibi diğer örneklerle karşıtlaştırılabileceğini sorgusuz sualsiz kabul ettiğini belirteceğim.

Schumpeter'in deyimiyle "klasik demokrasi öğretisi" demokrasiyi bir toplum üyelerinin kollektif yaşamlarının düzenlenişine tamamen ve özgürce katılmaları suretiyle kendi kendilerini yönetebildikleri alanı sürekli olarak geliştirmelerini amaçlayan tarihsel bir *hareket* olarak kavraması başta olmak üzere özetlemiş olduğum diğer kuramlardan birçok yönüyle farklılık göstermektedir. Bu demokratik hareket önce feodal kısıtlamalardan ve aristokrasinin yönetiminden kurtulmaya çalışan burju-

vazinin, sonra da burjuvazinin egemenliğinden kurtulmaya çalışan işçi sınıfının hareketleri olmak üzere büyük ölçüde bir sınıf hareketi olarak anlaşılmalıdır. Böylece hareketin iki farklı aşaması ayırtedilebilmektedir: piyasa ekonomisinin yanı sıra rekabetçi bir siyasal sistemin ortaya çıktığı liberal demokrasi evresi ve sayıca daha kalabalık sınıfın —işçi sınıfının— siyasal egemenliği ve piyasa ekonomisinin sosyalist bir ekonomiye dönüşümü fikrinin dile getirildiği toplumsal bir demokrasi evresi.

Bu bakış açısından modern demokratik rejimlerin doğası ve bu rejimlerin yaşadığı terslikler ve sınırlamalar, sınıfsal yapıyla ve sınıflar arasında, gerek kapitalist, gerekse (şu an için) kapitalizm—sonrası diye adlandıracağım toplumlar arasında gelişen ilişkilerde yakından bağlantılıdır. Marx'ın toplum kuramı, kapitalizmi bir üretim tarzı olarak çözümlemenin ötesine geçip bir devlet ve siyaset araştırmasına ayrıntısıyla eğilmemiş olmakla birlikte, yine de, Avrupa işçi hareketinin büyük bir bölümünün öğretilerini ve pratiklerini iyice özümseyen bir siyasal gelişme anlayışının taslağını çizmiştir. Bu anlayışın ana ögeleri, çok kısa olarak şu şekilde saptanabilir: Kapitalist üretim tarzının gelişmesiyle biri üretim güçleriyle toplumsal üretim ilişkileri arasında, diğeri de işçi sınıfı ile burjuvazi arasında olmak üzere kapitalizmin başlıca iki çelişkisi iyice şiddetlenmiştir.

Marx'ın "gelişmiş kapitalizmin özsel çelişkisi" olarak betimlediği ilk çelişki, üretici güçlerin sınırsız gelişimine doğru yönseyen üretimin *toplumsal* karakteri ile, sermayenin değerini sürdürme ve çoğaltma böylelikle de üretimin genişlemesine sınırlar koyma hedefine yol açan üretim araçlarının *özel* mülkiyeti (dolayısıyla da ürünün özel temellükü) arasındadır.[17] Bu çelişki kendisini düşük üretim olayında *(fenomen)* ve dönemsel bunalımlarda gösterir; ve Marx'ın kapitalist sistemin sonunda yıkılacağı beklentisinin temel gerekçesini oluşturur. Ne var ki Marx bu çöküşü kapitalizmin ekonomik gelişmesinin tümüyle kesin ve otomatik bir sonucu olarak görmemektedir; tersine, Nicolaus'un belirttiği gibi, Marx'ın kapitalizmin yıkılışı kuramı, "büyük bir genişlik ve esneklikle" karakterize olmaktadır.[18]

İlkinden, yapıların bağdaşmazlığından çok çıkarlar arasındaki bir karşıtlığı dile getirmesiyle ayrılan —işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki— ikinci çelişki işte bu noktada büyük önem kazanır. Kapitalizmin yok olması ancak bir siyasal savaşımın sonucu olabilir ve şimdi de sınıflar arasındaki bu savaşımın kapitalist üretim tarzının gelişimiyle yaratılan koşullardaki gidişatını incelememiz gerekmektedir. Marx'ın kendi sınıf savaşımı kuramı, yazılarına yer yer dağılmış pasajlar halindeki bir taslaktan öte değildi ve hiçbir zaman sistematik bir şekilde ortaya konmamıştı. Dahası, çalışmasını dayandırdığı malzeme, endüstri kapitalizminin ve işçi sınıfının siyasal hareketinin ilk evrelerine ait olup, kuramının daha sonraki tarihsel deneyimin ışığında gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kapsamlı anlamda bu görev elinizdeki kitabın oylumunu aşmaktadır; kendimi bu nedenle birkaç belirgin konunun çok şematik sunumuyla kısıtlamak durumundayım.

Ele alınacak iki geniş sorun kümesi bulunmaktadır: ilki, işçi sınıfı hareketinin, kapitalist toplumların ondokuzuncu yüzyıl sonundan bu yana olan gelişimi üzerindeki siyasal etkisi; ikincisiyse, Marxism pankartıyla, Rusya, Çin ve diğer ülkelerde "proleter devrimleri" olarak yürütülen devrimler sonucu ortaya çıkan siyasal sistemler. İlk soruyla ilgili olarak, işçi sınıfı hareketinin oy hakkının genişlemesi ve (sonraki bölümde daha ayrıntılı incelenecek olan) kitle partilerinin oluşumu üzerinde,

böylelikle de ileri kapitalistler ülkelerdeki mevcut demokratik siyasal rejimin kökleşmesinde derin bir etkisi olmuştur. Dahası, işçi sınıfı partilerinin ve sendikaların baskısı, devletin ekonomiye çok daha fazla müdahalesine katkıda bulunmuş; bu yeni durum, bir yönden yeni bir " örgütlü " veya " terbiye edilmiş *(managed)*" bir kapitalizm türünün ortaya çıkışı olarak yorumlanabilmekle birlikte ekonomik etkinliğin genel düzenlenimiyle ve yetkinlikten uzak bile olsa, yaygın bir toplumsal hizmetler ağının sağlanmasıyla işçi sınıfı çıkarlarının sermayenin iktidarına karşı belli ölçüde korunmasını da gerçekleştirmiştir.

Ama ileri kapitalist toplumlardaki işçi sınıfının, genelde görünüm ve eylem bakımından devrimci olmadığı da aynı ölçüde açıktır; en az devrimci işçi sınıfı en ileri ülke olan ABD'dedir. Devrimci hareketler yok olmuş değildir (ve bunlar daha sonraki bir bölümde daha ayrıntısıyla ele alınacaktır) ama bunlar işçi sınıfının genelinden devamlı ve etkili destek almayı başaramamışlardır. Kuşkusuz, toplumlar arasındaki hatırı sayılır dalgalanmaların - Fransa ve İtalya'da, Batı ve Kuzey Avrupa'nın geri kalanına veya Kuzey Amerika'ya oranla çok daha büyük etkiye sahip devrimci partilerin bulunmasının- yanı sıra, devrimci etkinlikte de tarihsel dalgalanmalar olmaktadır;[19] ama her yerde işçi sınıfı siyasetine egemen olan üslup, düzensiz piyasa ekonomisinin yavaş yavaş törpülenmesine yönelik reformculuktur. Marx'ın, hiç değilse çözümlemelerinin bazı bölümlerinde umduğu görülen, başlıca iki sınıfın - burjuvazi ve proleteryanın- tamamen kutuplaşması ve devrimci yüzleşmesi gerçekleşmemiştir.

Bu tarihsel gelişme nasıl açıklanmalıdır? Belki herşeyden önce Bernstein'dan Schumpeter'e ve daha da sonrakilere kadar birçok toplumsal düşünürün öne sürmüş olduğu gibi, kapitalizmin ekonomik başarılarıyla açıklanabilir. Özellikle 1930'ların şiddetli bunalımı (ki bu bunalım kendi başına kapitalist ülkelerin çoğunda büyük çaplı devrimci hareketlere yol açamamıştır) dahil, ekonomik durgunluk veya bunalım dönemleri yaşanmış olmakla birlikte, kapitalizmin genel eğilimi, tümünün olmasa bile işçi sınıfının büyük bir bölümünün de pay aldığı maddi yaşam düzeylerindeki sürekli, bazen de hızlı iyileşimi özendirmek olmuştur. Sombart'a göre yüzyılımızın başlarında ABD'de geniş ölçekli bir sosyalist hareketin bulunmamasını kısmen açıklayan bu maddi bolluk faktörü,[20] ekonomik büyümenin her zamankinden daha hızla gerçekleştiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde özellikle büyük önem kazanmıştır, ve Birleşik Devletlerin kapitalist Avrupa'ya kendi geleceğinin - sosyalist hareketin, gerçekten de tüm ideolojik devrimci parti ve hareketlerin çöküşüyle karakterize olan bir geleceğin- görüntüsünü sunup sunmadığı sorusu ortaya atılabilir.[21]

Nedir ki, bolluğun artışı, Batılı kapitalist toplumlarda başarılı devrimci hareketlerin veya böylesi bütün hareketlerin toptan yok olmasını açıklamakta gösterilebilecek tek etken değildir. Sınıf savaşımının, işçi sınıfının siyasal, toplumsal ve ekonomik hakların yaygınlaşmasını ve varolan toplumsal biçim içindeki karmaşık bir yarışma, pazarlık ve uzlaşma yapısının gelişimi sayesinde değişen ve reforme edilen bir kapitalizm tarafından içerilmesiyle ılımlılaştığı öne sürülebilir. Sınıf savaşımı sınıf yapısının doğasındaki değişmeler, özellikle de orta sınıfların gelişimi sonucu daha da hafiflemekte ve giderek reformist kanallara dönüşmektedir.

İşçi sınıfının ekonomik alanda sendikalar aracılığıyla yürütülen eylemi zorunlulukla işçi ve işverenler arasındaki olgusal bir karşılıklı-bağımlılık bağlamında gerçekleşmekte olup, bu karşılıklı-bağımlılık endüstriyel çatışmanın kurumsallaşma-

sıyla da pekiştirilmektedir. İş bölümünün "anormal biçimleri"ne ilişkin tartışmasında,[22] Durkheim farklı toplumsal işlevler arasında, her şeyden önce de emek ve sermaye arasındaki ilişkileri yöneten bir kurallar dizgesinin yokluğuyla karakterize olan ekonomi alanındaki bir "anomi" olarak gördüğü duruma çok önceleri dikkat çekmiş ve endüstriyel ilişkilerin giderek normatif olarak düzenlenmesinin olası ve arzulanan şey olduğunu belirtmiştir. Bu olay ileri kapitalist ülkelerde gerçekleşmiş olup, bunun ana uzantısı endüstriyel çatışmayı, girişimciliğin denetlenmesi gibi daha kapsamlı sorunlar dışarıda bırakılarak ekonomik konullarla sınırlandırmak ve işçilerin mevcut üretim tarzıyla daha fazla bütünleşmesine yol açmak olmuştur.[23] Böylelikle, Batılı işçi sınıfının büyük bir bölümünün, sadece artan bolluğun bir sonucu olarak tüketim alanında değil, aynı zamanda endüstriyel ilişkilerin yasa ve görenekler tarafından daha gelişkin bir şekilde düzenlenmesi ve verimliliğin, tüketimin yüksek olduğu bir toplumdaki aşikar teknolojik zorunluluklar sayesinde üretim alanında da, ileri kapitalist topluma ve ekonomisine etkili biçimde katıldığı (Marcuse ve diğerlerinin öne sürdüğü gibi) iddia edilebilir.[24] Böylece, sonuçta ortaya çıkan durumu şöyle değerlendirmek mümkündür: sendikaların ücretler, çalışma saatleri ve bunlarla ilgili konularda oldukça ataklaşmalarına karşılık, niteliği esas olarak sınıfsal ilişkiler tarafından belirlenen bir toplumda yaşandığının derinden bilincinde olma ve buna inanılma anlamında ve alternatif bir toplum biçimi oluşturmak için yeğin ve kesintisiz bir savaşıma katılma anlamında daha genel, daha devrimci bir sınıf bilinci görece çok az dile getirilmektedir.

İşçi sınıfı bilincinin gelişimini sınıfsal yapıdaki değişmelerin derinden etkilediğine de kuşku yoktur. Batılı kapitalist toplumlarda yeni orta-sınıf katmanlarının ortaya çıkıp gelişmesi, ondokuzuncu yüzyılın sonundan beri Marxist olsun ya da olmasın bütün toplumbilimcilerin kafasını yoran sorunlara yol açan bir olaydır. Bernstein'ın Marxist kuramı" revizyon"nda önemli yer tutan bir düşünceydi bu,[25] keza sorun daha sonra, sınıfsal yapının artan karmaşıklığının siyasal anlamını,[26] özellikle de Karl Renner'in verdiği adla "hizmet sınıfı"nın[27] etkisini kabul etmeye başlayan Avusturyalı Marxist düşünürler tarafından daha ayrıntılı olarak çözümlenmiştir. Bu orta katmanların yaygınlaşması, özellikle 1950'lerde Marxist-olmayan yazarlar tarafından sık sık, özünde bölünme ve çatışmalara yer bulunmayan orta-sınıf toplumlarının ortaya çıkışının işareti olarak yorumlanmıştır.[28] Marx ve Engels'in *Komünist Manifestosu*'nda (Communist Manifesto) tüm canlılığıyla betimledikleri, Marxistlerle diğer sosyalistlerin de, yirminci yüzyılın ilk yıllarına değin pek sorgulamaksızın genel olarak kabul ettikleri, sınıf uzlaşmazlıklarının *(antagonizm)* yalınlaştığı ve "toplumun bir bütün olarak gitgide daha çok iki büyük düşman kampa, birbirleriyle doğrudan çatışan iki büyük sınıfa-burjuvazi ile proleteryaya- bölündüğü" şeklindeki kapitalist toplum görüntüsünün orta sınıfın hacim olarak büyümesi nedeniyle, ne olursa olsun temelden değiştirilmesi gerektiği çok açıktır. Çeşitli orta sınıf kümelerinin işçi sınıfına ve sosyalist harekete, sağ-kanat partileri ve hareketlerine (daha özgül olarak da, 1920'lerin ve 30 'ların Avrupa siyasası ve yakın yıllardaki Latin Amerika siyasası bağlamında, faşist hareketlere) ilişkin tutum ve eylemlerini çözümleme ve değerlendirme gereği doğmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan sorulara birbirlerinden çok farklı bir sürü yanıt verilmiştir. Daha önce anmış olduğumuz bir yanıt ileri teknoloji, karma ekonomi ve toplumsal ve politik hedeflere ilişkin ge-

niş bir görüş oydaşımına dayanan, barışçı, liberal ve belli bir anlamda "sınıfsız"[29] yeni tür bir orta-sınıf toplumu olan sanayi-sonrası toplumunun giderek sağlamlaştığını öngörmektedir.[30] Bir başkası orta-sınıf için daha tutucu bir işlev öngörmekte ve kendisini kamusal mülkiyetin veya endüstri üzerindeki denetimin artışı ve refah hizmetlerinin yaygınlaşması süreci olan sosyalizme karşı daha etkin bir muhalefetle, ve daha *laissez-faire* türde bir ekonomi isteğinin yeniden öne sürülmesiyle dile getirmektedir.[31]

Üçüncü bir çözümleme, orta sınıfın bazı kesimlerini (kamu hizmetlerinde ve özel endüstrideki teknisyenler, yöneticiler, mühendisler, profesyonel işgörenler), ya yeniden şekillenen bir sosyalist harekete kendi tarzında katılabilecek" yeni bir işçi sınıfı"nın önemli bir parçası olarak görmekte, ya da bu kesimleri -eski endüstriyel işçi sınıfının yanında-ekonomik ve siyasal karar alma kurumlarını denetleyip, kendisini de sefalet ve baskı altında bir duruma değil, ama toplumun başlıca kamusal meselelerine kısıtlı ve bağımlı bir katılma durumuna indirgeyenlere karşı yöneltilen yeni bir tür savaşıma girmekte olan yeni bir sınıfın içindeki ögelerden birini oluşturmakta olarak düşünmektedir.[33]

İleri kapitalist toplumların değişen ekonomisine ve sınıfsal yapısına ilişkin bu çeşitli değerlendirmelerdeki ortak bir tema endüstriyel işçi sınıfının toplumun kapitalizmden sosyalizme özsel, devrimci bir dönüşümünü gerçekleştirmedeki öncü işlevinin sorgulanmasıdır. Ama, artık sosyalizme geçiş anlayışı da bir bütün olarak daha geniş şekilde sorgulanmaktadır.[34] J.A. Schumpeter'in *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*'de (Capitalism, Socialism and Democracy) adlandırdığı şekliyle "Sosyalizme doğru uygun adım ilerleyiş" hızını kaybetmiş gibidir; keza ondokuzuncu yüzyılda, işçi-sınıfı bilincindeki vazgeçilemez birleştirici ögeyi sağlayan ideal bir alternatif toplum görüntüsü olarak ortaya çıkan sosyalizm yirminci yüzyılda sorunsallı bir gerçeklik haline gelmiştir. Bunun tek nedeni, Doğu Avrupa ve dünyanın başka yerlerindeki sosyalist toplumların şu ya da bu ölçüde ekonomik gerilik ve siyasal yetkecilik (*otoriterlik)* ile karakterize olmaları, bunun sonucunda da herhangi bir endüstriyel toplum açısından gelecek için cazip bir gelişme modeli sunamamaları değildir; aynı zamanda kapitalist dünyadaki sosyal demokrat ve işçi partilerinin demokratik sosyalizmi de işçi sınıfının yaşam koşullarını iyileştirmekteki gerçek başarısına karşın, karar alma mekanizmasının aşırı merkezileşmesini, bürokrasinin yoğunlaşmasını ve bireylerin yaşamlarını sıkı sıkıya düzenlemeyi teşvik etme eğilimi gösterdiği gerekçesiyle daha eleştirel biçimde yargılanmaya başlamış olup,bir zamanlar yeni bir uygarlık yaratmayı hedefleyen bir hareket olarak sahip olduğu inandırıcılık özelliğinden de bir şeyler yitirmiştir.Toplumsal ve siyasal düşüncedeki bu değişikliklerin, yirminci yüzyıl sonlarındaki siyasal eylemin niteliği ve hedefleri bakımından önemli uzantıları olduğu açıktır;[35] bunların etkileri de, sınıf siyasalarıyla pek bir bağı olmadığı pekala öne sürülebilecek -çevre, doğal kaynakların kullanımı, kadınların bağımlılığı gibi konularla ilgili-yeni sorunların ve yeni hareketlerin ortaya çıkmasıyla ve çeşitli türlerdeki bağımsızlık hareketlerinde dile gelen etnik ve ulusal bilincin yeniden canlanmasıyla pekişmektedir.[36]

Başka bir kitapta[37] daha geleneksel sınıf siyasetleriyle ilgili olan dört yeni siyasal eylem üslubunu saptayarak değerlendirmeye çalışmıştım: egemenliklerini devamlı ekonomik büyümenin yararlarıyla haklılayan, üretim ve idarede ussallığa

önem veren seçkinlerin eylemi; teknokrasi ve bürokrasiye saldıran, bunlara karşıt olan "katılım" ve "topluluk" değerlerini öne süren, özellikle 1960'lardaki öğrenci hareketinin örnek teşkil ettiği çeşitli hareketlerin eylemi; kültürel bir kimliğe dayanan topluluğun değerini de öne süren, bölgesel ve ulusçu hareketler; tarihsel gelenekler, ekonomik çıkarlar ve kültürel benzerlikler bakımından dünyanın bütün bölgelerini örgütlemeye çalışan çeşitli ulus-üstü hareketler -örneğin Pan-Afrikanizm veya Avrupa Topluluğu. Bu yeni siyasa" üslupları"ndan söz etmek, elbette ki, sınıflar arasındaki siyasal savaşımların sona erdiğini değil, sadece artık diğer siyasal eylem türlerinin bunları değiştirebildiğini ve genel siyasal yaşamdaki egemen konumlarını yitirdiklerini söylemek veya Mallet ve Touraine gibi, başlıca sınıfların doğalarının, hedeflerinin ve stratejilerinin değişmiş olduğunu öne sürmektir. Hiç kuşkusuz, ondokuzuncu yüzyılda büyük bir canlılıkla gelişmiş olan birbiriyle bağlantılı iki hareket -demokratik hareket ve işçi hareketi- siyasette hâlâ önemli bir etkiye sahiptir. Gelgelelim, bunlar arasındaki ilişki yüzyılımız boyunca, daha yakınlardaki hareketlerin karakteriyle de bağlantılı bir tarzda değişmiştir. Geniş ölçüde, ondokuzuncu yüzyılın işçi hareketi demokratik hareketin bir devamı olarak kabul edilebilir- edilmektedir de; bu devamlılık işçi sınıfının siyasal partileri tarafından genellikle benimsenmiş olan "sosyal demokrat" adıyla bile dile getirilmektedir. Sosyal demokrasi" deyiminin kullanımının altında yatan fikir, işçi sınıfı hareketinin bir tek genel ve eşit oy hakkını gerçekleştirerek (bu da kendi başına uzun bir mücadeleyi gerektirmiştir) siyasal demokrasiyi sağlama sürecini tamamlamakla kalmayıp, demokrasiyi özellikle ekonominin demokratik bir şekilde denetimiyle toplumsal yaşamın diğer alanlarına da taşıyacağı, böylelikle de yeni demokratik kurumları yaratacağıydı. Bu kurumların en önemlilerinden biri, bu yüzyılın ilk bölümünde, gerek kapitalist mülkiyete, gerekse merkezi devlet denetimine karşı üretimin doğrudan işçi sınıfı tarafından denetlenmesini sağlama yöntemi olarak kendisini gösteren işçi konseyiydi. "Konsey hareketi" özellikle etkin bir hareket olup, Birinci Dünya Savaşını hemen önceleyen ve izleyen yıllarda sosyalistler arasında geniş biçimde tartışılmıştır;[38] keza, Yugoslavya'da işçilerin öz-yönetim deneyinin (ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde bu yönde atılan deneme mahiyetindeki bazı adımların) ve 1960'ların yeni toplumsal hareketlerinde "katılımcı demokrasi"ye ilişkin fikirlerin formülasyonu sonucunda bu hareket geçen yirmi yıl içinde yeniden artan bir ilgi uyandırmıştır.[39]

Demokrasinin bu şekilde yaygınlaştırılmasını savunup bu yolda çalışırlarken, Avrupa sosyal demokrat partileri Marxist ve devrimci olduklarını ister iddia etsinler, ister etmesinler, genellikle daha dar anlamdaki siyasal demokrasiye sıkı sıkıya bağlı kaldılar; gerekli koşullar varolduğunda da -sosyalist partilerin yasal olarak mevcudiyeti, (hiç değilse) erkeklerin genel oy hakkına dayalı olarak yürütülen seçimler ve parlamentoyla hükümete katılım- parlamento-dışı sınıf savaşım biçimlerini bir yana bırakmamakla birlikte, kapitalizmden sosyalizme geçişin net ve açık bir şekilde seçimlerde dile getirilen yurttaş çoğunluğunun iradesiyle gerçekleşeceğini öngördüklerini belirttiler. Bu konular belki de en ayrıntılı şekilde Avusturya Sosyal Demokrat Parti'si tarafından yıllık konferanslarında ve önde gelen düşünürlerinin yazılarında tartışılmış; işçi sınıfının iktidarı barışçı ve demokratik yoldan ele geçirmesi fikri en yeterli biçimde bu parti tarafından dile getirilmiştir.[40] Ama 1917 Rus Devrimi, ardından da Sovyet toplumunun gelişmesi, Marxist düşüncede sosyalizme ge-

çiş konusunda "proleterya diktatörlüğü" fikrini içeren (ve daha önce bu denli önemsenmemiş) bir başka eğilimin ağırlık kazanmasına yol açtı; Rusya'da hüküm süren ve Batı Avrupa'dakilerden tamamiyle farklı özgül koşullar altında, bu eğilim kısa sürede gelişip uygulamada önce Bolşevik Partisinin diktatörlüğü, sonra parti merkez komitesinin diktatörlüğü, en sonunda da tek bir kişinin diktatörlüğü halini aldı. Dolayısıyla, onyıllardır işçi sınıfı hareketinin önemli bir kesimi ve bir sosyalist düşünce okulu otoriter-bir süre için de zorbaca *(tyrannical)*- bir yönetim biçimiyle özdeşleştirilir oldu. Ancak Stalin'in ölümünden sonra Sovyet etki alandı muhalefet ve başkaldırı hareketlerinin ortaya çıkışıyladır ki, bu durum giderek artan bir hızla değişmeye başladı; ve Batılı kapitalist toplumlardaki sürekli değişmelerle birlikte Doğu Avrupa'daki olaylar, daha önceleri Bolşevizm kuramı ve uygulamasına sıkı sıkıya ve eleştirmeksizin bağlı olan Avrupa Komünist partilerinde fikir ve siyasaların önemli ölçüde yeniden-yönlendirilmesine yol açtı.

"Avrupa-Komünizmi *(Eurocommunism)* "başlığı altında toplanabilecek olan öğretisel ve siyasal değişmelerdeki -"proleterya diktatörlüğü" kavramının,daha da yakınlarda "Leninizm" kavramının evrensel siyasal eylem kılavuzu olarak bir yana bırakılması- en anlamlı özellik, demokrasiye şimdi işçi-sınıfı savaşımının bir amacı olarak bağımsız bir değer yüklenmesidir. Bu yeni görüş, Santiago Carrillo (İspanya Komünist Partisi Genel Sekreteri) tarafından *Avrupa Komünizmi ve Devlet* ("Eurocommunism" and the State) başlıklı kitabında gayet güzel formüle edilmekte olup, Carrillo şöyle demektedir:

> Faşizmin acılı deneyimini, bir başka şekilde de, Stalinci yozlaşmayı yaşamış olan Marxist kuşaklar, demokrasi kavramını (Lenin'den) farklı bir şekilde, sosyalizme ve komünizme karşıt olarak değil, onlara giden bir yol ve *onların temel bir unsuru olarak* değerlendirmektedirler (s.90).

Ayrıca:

> Batı Avrupa'da kurulmuş olan, temsili siyasal kurumlara -parlamento, siyasal ve felsefi çoğulculuk, güçler ayrımı kuramı, yerinden yönetim *(decentralization)*, insan hakları, vb- dayanan siyasal sisteme gelince, bu sistem kökünde geçerlidir ve kapitalist değil, sosyalist bir ekonomik temel üzerinde daha da verimli olacaktır. Her ne olursa olsun sorun sistemi daha demokratikleştirmek, iktidarı halka daha yakınlaştırmaktır. (s.105).

Siyasal öğretilere böyle yeni bir şekil verilmesi, Marxist kuramın çok farklı okullarına mensup Marxistler tarafından, siyasetin görece özerkliğinin benzer şekilde vurgulanıp bir hayli revizyona uğramasıyla birlikte gerçekleşti. Geniş ölçüde Louis Althusser'in çalışmalarından esinlenen yapısalcı Marxistler, herhangi bir toplumda (ya da onların yeğlediği deyimle "toplumsal formasyon"da) genel olarak dört farklı "alan" veya "düzey"in ayrıştırılabileceğini ve bu düzeylerin her birinin belli bir özerkliğe dolayısıyla, sınırlar içinde, bağımsız olarak bir toplumsal yapının yeniden üretimini veya dönüşümünü etkileme gücüne sahip olduğunu öne sürmüşlerdir.[41] Nicos Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar* (Political Power and Social Classes) adlı kitabında dile getirdiği gibi, ekonomik düzeyin ancak "son kertede" belirleyici bir etkisi bulunmaktadır; bu çapraşık *(muğlak)*, kesinlikten uzak nosyon siyasal eylemin yorumlanmasında büyük bir esnekliğe imkân vermektedir. Bu çözümleme türünün yenilerdeki bir versiyonu ekonomik belirlenim fikrini (son kertede dahi) tümüyle bir yana iterek, "ekonomik düzeyin, toplumsal formas-

yonun diğer düzeyleri üzerinde genel bir önceliği bulunmadığı"ni öne sürmekte ve "devlet ve siyasal düzeyin doğasına ilişkin ...şimdiki tartışmalar... Marxist kuramın temel kavramlarındaki özsel belirsizlik ve güçlükleri ortaya koymaktadır" sonucuna varmaktadır.[42] Benzer şekilde, Frankfurt Okulunun "eleştirel kuramı"nın daha sonraki sözcüleri siyasal sistem ve siyasal eylemin tamamiyle, hatta esas olarak kökü üretim tarzında bulunan sınıfsal ilişkiler tarafından belirlendiği düşüncesini çeşitli şekillerde yadsımaktadırlar. Albrecht Wellmer, -görüşüne göre "tamamiyle gözden düşmüş olan" - "ekonomiye dayanan bir özgürleşim *(emancipation)* 'mekanizması' "nosyonunu reddetmekte ve "Marx'ın kapitalist ülkeler örneğinde başarılı bir devrimin ön-gereklerine ilişkin sayıtını *(supposition)* yeniden formüle etmek için, kapitalist bir düzenin döl yatağında kuluçkaya yatacak olan sosyalist bir toplumun unsurları arasına sosyalist demokrasiyi, sosyalist adaleti, sosyalist etiğini ve bir 'sosyalist bilinci' dahil etmek gerekecektir" savını ortaya atmaktadır.[43] Claus Offe bir başka yönden, geç kapitalist toplumların, ilk burjuva biçimlerinden "toplum için canalıcı olan tüm süreçlerin kapsamlı bir devlet düzenlemesine bağımlı olması"yla ayrıldığını; bu toplumlarda toplumsal iktidarın örgütlenişini çözümlemek için de, eski "yönetici bir sınıfın çıkarları" anlayışının yerini, ekonomik istikrar, dış politika ve kitlesel sadakati sağlamayla ilgili üç tür temel sorunu etkili bir şekilde ele alacak bir siyasal sisteme -tikel çıkarları aşan- *nesnel* gereksinim bulunduğu şeklindeki görüşün alması gerektiğini öne sürmektedir. Kapitalizmin devlet tarafından düzenlediği bu toplumlarda "toplumsal değişmenin itici gücü artık iyice yaygınlaşan sınıf çatışması değildir"; çok önemli alanlar arasındaki eşitsizlikler, ve çatışmalar ön plana çıkmakta; farklı çıkar kümeleri isteklerini desteklemek üzere devletin müdahalesini sağlamaya çalışmaktadır.[44] Bu çözümlemelerin, Touraine'in 1960'ların yeni toplumsal hareketlerine ilişkin yorumuyla bir yakınlığı vardır: bu yeni toplumsal hareketler kendilerini "doğrudan siyasal eylemle... bir bütünleşim *(integration)* ve eyletim *(manipulation)* sistemine karşı başkaldırıyla göstermişlerdir. Gereken, ekonomik eylemden çok siyasal ve kültürel eyleme ağırlık verilmesidir. Liberal kapitalizme karşı olarak oluşan işçi hareketinden büyük bir farklılıktır bu."[45]

2. TOPLUMSAL HAREKETLER, PARTİLER VE SİYASAL EYLEM

Siyasal eylemi -yani iktidar savaşımlarını- çözümlerken tikel bireylerin etkisi özgül bazı olayların incelenmesinde gözönüne alınmak gerekse de, esas olarak bireylerin eylemlerinden çok toplumsal kümelerin etkinliklerine bakmamız gerekir. Bu çözümlemede atılacak ilk adımlardan biri, toplumsal kümelerin siyasete katılabilme yollarını ve bu kümelerin doğasını belirlemektir. Zaman zaman ortaya çıkan protesto, ayaklanma ve kargaşalar veya *coups d'etat*'lardan, örgütlü siyasal partilerin, baskı kümelerinin veya politize subayların daha sürekli etkinliklerine kadar uzanan büyük bir çeşitlilik bulunduğu açıktır; ama bu olayların *(fenomena)* çoğu bence, "toplumsal hareketler" ve "örgütlü siyasal oluşumlar *(formasyonlar)* " olarak adlandıracağım iki genel kategori altında toplanabilir.

1960'lardan bu yana, -aralarında öğrenci hareketi, çeşitli ulusal ve etnik hareketler ve kadın hareketlerinin bulunduğu,- çok sayıda yeni toplumsal hareket siyasal yaşamda çok etkin hale geldiğinde, sosyologlar bu çeşit siyasal eylem tarzlarına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bu eylemler sadece daha örgütlü siyasal etkinliklerin gelişmesinin temelini veya bağlamını oluşturan değil, yerleşik partilerin ve baskı kümelerinin yanıbaşında, kimi zaman ise bunlarla çatışma halinde bulunan kendi başlarına siyasal güçler olarak da görülebilirler. Genel olarak bir toplumsal hareketi, bir parçası olduğu toplumdaki değişmeyi özendirmeye ya da değişmeye direnme amacına yönelik kollektif bir çaba olarak tanımlayabiliriz;[1] ama bir "hareket" ile bir "parti"arasındaki açık bir farkı gözden kaçırmamak istiyorsak, bu ifadenin bazı bakımlardan sınırlandırılması gerekmektedir. Bunun yollarından biri, hareketin daha örgütsüz karakterine dikkat çekmek olup, bir harekette düzenli veya kolayca belirlenebilen üyelik ("parti kartı" veya ödentileri) bulunmayabilir; merkezi bir büro ya da personel olarak da pek bir düzenlilik görülmeyebilir. Bir harekete mensup olmak daha çok belli bir toplumsal bakış veya öğretiye sempati duymak, bu sempatiyi gündelik siyasal tartışmalarda dile getirmek ve gösteriler veya "her kafadan bir ses çıkan meclisler" gibi zaman zaman yapılan etkinliklere katılmaya hazır olmak meselesidir. Ayrıca parti gibi örgütlü siyasal oluşumların, siyasal bir birimin yönetimini elde tutma veya ele geçirme çabası anlamında, doğrudan iktidar savaşımına katılmalarına karşılık, toplumsal hareketlerin daha dağınık bir şekilde eylem yaptığı, şayet başarıya ulaşırlarsa, varolan siyasal sistemin (kısmen veya bütün olarak) meşruiyetini sorgulayarak, farklı bir görüş iklimi yaratarak ve alternatifler önererek siyasa ve rejim değişikliği için ön-koşulları oluşturduğu öne sürülebilir.

Geniş çaplı hareketlerin, ondokuzuncu yüzyıldaki işçi hareketinde olduğu

gibi, kendi içlerinde az çok doğrudan bir siyasal kümeler çeşitliliği yaratma eğiliminde olmaları bir hareket ile parti veya diğer örgütlü kümeler arasındaki farkı ortaya koymaktadır; siyasal eylemin sonraki gidişatının da kısmen daha genel hareket ile çeşitli örgütlü kümeler arasındaki ilişki aracılığıyla anlaşılması gerekir. Marxist düşünce ve pratikte bu ilişki sınıf ile parti arasındaki ilişki olarak ortaya konmakta olup, bu konu ondokuzuncu yüzyılın sonundan beri bir tartışma konusu olarak, Michels'in "oligarşinin demir yasası" üzerine düşüncelerinden, Lenin'in Lukacs tarafından kuramsal olarak ayrıntısıyla işlenen Bolşevik Parti anlayışına [2] ve Avrupakomünizminin *(Eurocommunism)* en yeni "çoğulcu" bildirgelerine kadar uzanan çok farklı biçimlerde dile getirilmiştir.

Toplumsal hareketler ile örgütlü siyasal oluşumlar arasında bir ayrım yaptıktan ve toplumsal hareketlerin karakteristiklerini giriş kabilinden olmak üzere ortaya koyduktan sonra, çok sayıda yazarın denemiş olduğu gibi,[3] bu hareketlerin büyüklükleri (katılanların sayısı), alanları (yerel, ulusal, uluslararası), süreleri, amaçları (özel veya genel, bireyleri veya birey-üstü sistemleri dönüştürmeye yönelik olma) ve buna benzer özellikleriyle[4] bir tipolojisini oluşturmak çok güç olmayacaktır. Ama bu tür sınıflandırmalar ampirik araştırmalara yol göstermede kimi zaman yararlı olabilmekle birlikte, bana öyle geliyor ki, bunlar toplumsal hareketlerin tümcül toplumsal sistemlerin yeniden-üretimi ve dönüşümü sürecindeki anlamlarıyla ilgili en önemli soruları doğrudan ele almamaktadırlar. Yani, bir toplumsal hareketler *kuramına* çok önemli bir katkıları yoktur.

Böylesi bir kuramın nasıl oluşturulabileceğini anlamak için, toplumsal hareketlerin esas olarak modern toplumların bir olayı *(fenomen)* olduğunu kabul ederek yola çıkmamız gerekir. Bu deyimin kendisi Batı Avrupa'da ancak ondokuzuncu yüzyılın başlarında genel bir kullanıma kavuşmuş olup, ilk sistemli tartışmalar toplumsal hareketi proleteryanın sınıf savaşımıyla doruğuna ulaşan, daha fazla toplumsal bağımsızlık kazanma savaşımı olarak betimleyen Lorenz von Stein'ın *1789'dan Günümüze Fransa 'daki Toplumsal Hareketlerin Tarihi* (History of the Social Movement in France from 1789 to the Present Day)[5] başlıklı kitabında bulunmaktadır. Stein'in kitabı, Marx'ın kapitalist toplumdaki proleterya formülasyonunu etkilemiş olabilir;[6] ama etkisi olsa da olmasada, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa toplumlarındaki başat siyasal konulara ilişkin genelde savunulan fikirleri çok açık ve etkili bir şekilde dile getirdiğine kuşku yoktur; toplumsal hareket özellikle Almanya'da büyük ölçüde işçi hareketiyle özdeş hale gelmiştir. Kuşkusuz, bu özdeşlik tam değildi; çünkü görmüş olduğumuz gibi, Tocqueville işçi sınıfından çok orta sınıf tarafından canlandırılan ve desteklenen demokratik harekete daha fazla önem veriyordu, ama işçi hareketinin etkisi düzenli olarak gelişti ve "sosyal demokrasi" deyiminin gösterdiği gibi, büyük ölçüde demokratik hareketin yaygınlaşması olarak tasarımlandı.

Böylesi yorum farklılıklarının ötesinde, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın devrim- sonrası toplumlarındaki çok sayıda insanın toplumlarının kurulmasına ve yeniden- kurulmasına şu ya da bu şekilde etkin ve bilinçli olarak katılmaya başlamış oldukları genel kabul görmektedir. Bu tarihsel durumu kitle hareketleri çağının başlangıcı olarak betimlemek mümkündür ve işçi hareketi bu kitle hareketlerinin içinde, ondokuzuncu yüzyılın son bölümünde toplumsal bir hareket ola-

rak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten başlayarak ilkin Avrupa ve Kuzey Amerika'da, daha sonra da dünyanın geri kalan yerlerinde çok sayıda toplumsal hareket gelişirken- Orta ve Güney doğu Avrupa'daki, daha sonra da sömürgelerdeki milliyetçilik hareketleri; başlangıçta oy kullanma hakkıyla ilgili olan kadın hareketleri; gençlik hareketleri ve özgül amaçları savunan daha küçük, daha kısmi birçok hareket- işçi hareketi yaygınlaşmayı sürdürerek ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli yeni örgütler yarattı.

Toplumbilimciler ve tarihçiler, modern toplumsal hareketlerin bu tarihsel deneyimine dayanarak ve bu hareketleri anlamak için ortaya atılmış olan kavramların yardımıyla, sözgelişi *millenarian** hareketleri[7], köylü ayaklanmaları,[8] "kalabalıkların" ve "güruhların" eylemleri[9] gibi diğer toplumlardaki daha sınırlı türde, ama benzer nitelikteki hareketleri incelemeyi sürdürmüşlerdir. Bu incelemelerin değeri, dağınık, bölük pörçük,belirgin şekilde formüle edilmiş bir öğretiden yoksun olabilen veya kendisini esas olarak dinsel veya kültürel açıdan dile getirebilen, ama her zaman siyasal örgütlerin elverişli koşullarda ortaya çıkabildiği bir matriks sağlayan siyasal halk eyleminin yaygınlığını açıkça göstermelerindedir.

Nedir ki, bu tür (kimi zaman siyaset-öncesi olarak adlandırılan) hareketlerle modern toplumsal hareketler arasında hâlâ büyük bir uzaklık bulunmaktadır; çünkü ikinci tür hareketler çok daha geniş çaptadır, siyasal çatışmayla daha doğrudan ilgilidirler; daha katı ve gelişkin ideolojilerden etkilenmekte olup, bir kural olarak daha kalıcı, daha sürekli bir yapıya sahiptirler. Bu hareketlerin özgül önemi, modern toplumun "kendini-üretmesi" olarak adlandırılan bir süreçte canalıcı bir unsuru oluşturmalarındandır. Bu anlayışa göre, toplumlar artık kendilerini"... bir toplumsal eylemin, karar ve işlemlerin, egemenlik veya çatışmaların sonucu olarak"[10] görmeye başlamışlardır. Bu kendini-yaratma sürecinde, toplumsal hareketler tarihsel olarak yerleşik bir eylem sistemine karşı çıkan ve toplumun gelişimini farklı bir yöne doğru çekmeye çalışan güçlerdir.[11]

Hareketlerin yenileyici gücüne ilişkin bu fikir, 1960'ların birdenbire geniş çaplı hareketler olarak ortaya çıkıp, varolan toplumsal ve siyasal düzene karşı kitlesel hoşnutsuzluğu ve muhalefeti dile getiren olaylarına besbelli ki çok şey borçludur. Bu olaylar, Batılı kapitalist dünyadaki "istikrarlı demokrasi"lerle Doğu Avrupa'nın sosyalist dünyasındaki sözde "istikrarlı otokrasiler"in güçlendiği iki onyılın ve çoğu Batılı siyaset bilimcileri tarafından, tedrici bir "modernleşme" ve "sanayileşme" sürecine girdiği düşünülen (birçok yeni bağımsızlığına kavuşmuş devletin dahil olduğu) bir "Üçüncü Dünya"nın ortaya çıkışının ardından gelmiştir. Bu ayaklanmada başı çeken unsur öğrenci hareketiydi; keza öğrenciler dünyanın her yanında - Batı'da olduğu kadar Doğu Avrupa'yla Üçüncü Dünya'da da-siyasal yaşamda bağımsız olarak etkin hale gelmekle birlikte, farklı bir radikal öğreti ve siyasal eylem tarzı, esas olarak ABD'de, *Students for a Democratic Society*'de (Demokratik bir toplum için öğrenciler birliği) ifadesini bulmuş olup, bu öğreti ve siyasal eylem tarzı uluslararası hareketin tümü için geniş ölçüde bir model oluşturmuştur.[12]

---

* **Millenarian hareketi:** Kıyametten bin yıl önce İsa'nın yeryüzüne dönüp, bin yıl hüküm süreceği inancına dayanmaktadır.

SDS hareketi, 1959 yılında, eski *League for Industrial Democracy* (Endüstriyel Demokrasi Cemiyeti)'nin yeniden canlandırılan gençlik kesimi olarak, mütevazi bir çapta başlamıştır; ama Yeni Sol'daki radikal fikir ve hareketlerin genelde yeniden-doğuşunun bir parçası olarak, daha özgül bir şekilde de, öğrencilerin yurttaşlık hakları *(civil rights)* hareketine katılmalarıyla kısa zamanda gelişmiştir. SDS'nin ilk manifestosu olan, Port Huron Bildirisi,[13] ilkin topluluk eylemi projeleriyle, daha sonra da üniversitelerde (Berkley 1964 Söz söyleme özgürlüğü hareketi ile başlayan) Vietnam savaşına karşı çeşitli doğrudan eylem biçimleriyle siyasal pratiğe çevrilen "katılımcı demokrasi" fikrini ortaya atmıştır. SDS'nin üye sayısı hızla artarak 1965'deki 4000 'den üç yıl sonrasında 100.000 dolayına erişmiş ve bütün bu dönem boyunca, kendilerini bir biçimde "Hareket"le özdeşleştiren çok daha fazla sayıda destekleyiciye sahip olmuştur.

Öğrenci hareketi ABD'de olduğu gibi Avrupa'da da doruğa 1968'de ulaşmış; bunu en çarpıcı olarak Fransız öğrencilerinin, işçi-sınıfı hareketinin büyük bir bölümü tarafından kısa süre desteklenen Mayıs ayaklanması imlemiştir.[14] Daha sonra, hareket hemen her yerde, genellikle aralarında Sovyetlerin Çekoslavakya'yı askeri işgali; de Gaulle'ün tam bir iç savaş durumunda Fransız ordusunu kullanacağı tehdidi; radikallerin, özellikle ABD ve Batı Almanya'da (ki buralarda, polis soruşturmaları ve radikal örgütlerle bağı olan bireylerin kamu görevlerinden dışlanması günümüze kadar gelen bir uygulamadır) genel olarak taciz edilmeleri gibi eylemlerin bulunduğu baskıcı önlemler sonucunda gerilemeye başladı. Bu sıkıntılara katlanan sadece öğrenci hareketleri değildi; ABD'deki Siyahların hareketi, özellikle Kara Panter Partisi *(Black Panther Party)* halinde devrimci bir biçim aldığında şiddet kullanılarak bastırıldı; Latin Amerika'daki demokratik ve radikal hareketler yok edilerek en belirgini Şili'de olmak üzere çoğunlukla Amerika'nın yardımıyla askeri diktatörlükler kuruldu.

Oluşum dönemindeki işçi hareketi - Çartizm veya ilk sendikalar veya ütopyacı topluluklar- gibi 1960'ların toplumsal hareketleri de, içinde geliştikleri toplumların en baskıcı özellikleriyle savaşacak uygun bir öğreti ve siyasal eylem tarzı arayan özgürleşim *(liberation)* hareketleriydi; böylelikle etkinliklerini ayrı ayrı sömürgeci yönetime, dış ekonomik güçlerin egemenliğine, feodal -askeri seçkinlerin yönetimine, azınlıkların ikinci sınıf olmalarına, kadınların bağımlılıklarına veya toplumun katı, merkezi ve bürokratik bir aygıtın egemenliğinde olmasına karşı yönelttiler. Bu hareketlerin şu andaki sönük durumları olasılıkla uzun sürmeyecektir, çünkü karşı çıktıkları koşullar hâlâ varlığını sürdürmektedir ve dönüştürülmeleri gerekmektedir. Kaldı ki, daha az çarpıcı biçimlerde olmakla birlikte hareketlerin bazıları gelişmeyi sürdürmüştür; bazı milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler, İskoçya ve Québeck'de olduğu gibi daha güçlenmiştir; kadın hareketinin, genel hedeflerine ulaşmaktan uzak olmakla birlikte etkisi artmıştır.

1970'lerin ortalarında, birçok ülkede, özellikle de İngiltere'de gözlenen siyasal duyumsamazlık *(apathy)* bir ölçüde bizatihi varolan siyasal rejimlerin istikrarsızlığının bir göstergesiydi; çünkü yerleşik siyasal örgütlerle onların siyasetlerine ilişkin sihirin çözülmesini dile getiriyordu. Dahası, bu sihirin çözülmesi daha etkin biçimler almaya devam etmiştir. İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da önemli siyasal hareketler ve değişmeler olurken, Fransa ve İtalya'da da güçlü sosyalist hareketler ivme kazanmaktaydı; ve tüm bu siyasal eylemlerde tıpkı diğer Avrupa ülkelerinde-

ki sosyal demokrat partilerin gençlik kesimlerinde olduğu gibi önceki onyılın hareketlerinin etkisi hissedildi. Ne var ki, bu bugün için 1960'ların ölçüsünde yeni siyasal eylem deneylerine girişme yönünde çok yaygın bir eğilim olduğu anlamına gelmemektedir. Toplumun, üyelerinin kitlesel katılımını içeren "kendi kendini üretimi", belki bugünkünden daha canlı ve iyimser bir ruh durumunu gerektiren, karmaşık ve zor bir girişimdir. 1960'lar boyunca endüstriyel toplumlarda toplumsal hareketlerin hızla gelişmesi kısmen sürekli ekonomik büyümeye, tam istihdama, yüksek öğretimin yaygınlaşmasına ve bu toplumların temel üretim sorunlarının çözümlenerek yeni bir boş zaman *(leisure)* ve eğlence toplumunun gelişim koşullarının yaratıldığı genellikle "kıtlık-sonrası" diye adlandırılan bir döneme girilmiş olduğu şeklindeki genel bir düşünceye dayanıyordu. Bu radikal bolluk inancı şimdi zayıflamıştır; doğal kaynakların kullanımı konusunda daha derin bir kaygı bulunmaktadır ve on yıl önceki siyasal tartışmaların çoğunda dile getirilmeyen öncüllerden biri olan sınırsız ekonomik büyüme olanağı giderek daha kuşkulu görülmektedir. Bu sorulardan bazılarına sonraki bir bölümde yeniden döneceğim.

Toplumsal hareketlerin uzun-dönemli başarısı ayrıca birçok genel koşula da dayanır. Herşeyden önce bu hareketlerin sürekli siyasal etkinliğe heves ve bağlılık uyandırabilecek bir öğreti formüle etmesi gerekir. Ulusal kurtuluşu, bir sınıfın özgürleşimini, kadınların özgürleşimini veya çok sayıda insanın önemli gördüğü başka bir genel amacı konu alabilecek olan bu öğretinin belli başlı sorunları açıklayabilen, amaçları ve amaçlara ulaşma yollarını gösteren ve alternatif toplum biçimlerinin genel hatlarını çizebilen bir toplumsal kuramı içermesi veya böyle bir kuramın üzerine kurulmuş olması gerekir. Ondokuzuncu yüzyılda işçi hareketi ve daha dar bir çerçevedeki milliyetçi hareketler bu yolu izleyerek gelişmiştir. 1960'ların toplumsal hareketleri böylesi öğretiler üretmede görece başarısız kalmışlardır; keza öğrenci hareketleri özel olarak işçi sınıfı hareketiyle ilişkisi üzerine, toplumdaki ekonomik ve yapısal değişmelere karşı kültürel değişimin önemi üzerine ve toplumsal değişim hareketlerinde şiddetin işlevi üzerine tartışmalarla kuşatılan, radikal toplumsal değişmenin etkenleri ve amaçlarına ilişkin çatışan görüşler kargaşasında son bulmuştur. ABD'deki zenci hareketi de sadece Beyazların radikalizmiyle olan ilişkisi ve şiddet kullanımı konusunda değil, daha temelde nihai amacının diğer azınlık kümeleriyle eşit koşullar altında Amerikan toplumuyla tamamen bütünleşmek mi yoksa bir biçimde ayrılık ve bağımsızlık mı olacağı konusunda ikiye bölünmüştür.[15]

Toplumsal bir hareketin başarısı için önemli bir ikinci gereklilik bulunmaktadır. Toplumsal bir hareket gelişiminin bir noktasında bir iktidar savaşımına doğrudan katılabilecek, iktidarı ellerine geçirdiklerinde de toplumu yeniden-kurmak amacıyla kullanabilecek daha örgütlü siyasal kümeler yaratmalı veya varolan siyasal örgütleri değiştirmeli veya ele geçirmelidir. 1960'lardaki hareketlerin çoğu, genellikle geleneksel partilerin bürokratik niteliğine karşı düşmanlıkları nedeniyle bu adımı atmakta isteksizdi; kaldı ki, göründüğü kadarıyla bunlar ekonominin, siyasal sistemin ve kültürel kalıpların (eğitim dahil) istenen dönüşümünün etkili bir şekilde fiilen nasıl gerçekleştirilebileceği hakkında açık bir fikir oluşturmuş da değildiler. Sık sık gerilla etkinliklerine ve doğrudan eyleme duydukları sempatiyi dile getirirlerken, başarılı gerilla hareketlerinin, ya (Çin'de olduğu gibi) örgütlü ve disiplinli bir parti tarafından denetlendiğini veya yönetimlerini belirtmek ve siyasalarını yürüt-

mek için gerekli hale geldiğinde, kendilerini (Küba'da olduğu gibi) geleneksel türde bir partiye dönüştürdüklerini görmezden gelmişlerdir. Birçok Üçüncü Dünya ülkesinde, etkili siyasal partiler yaratmayı başaramayan ulusal kurtuluş hareketleri, ya askeri seçkinlerin eline geçmiş, ya da oluşturdukları hükümetler askeri darbelerle devrilmiştir.[16] Öte yandan, endüstriyel ülkelerdeki milliyetçi hareketler, İskoç Ulusal Partisi veya *Parti Québecois* örneğinde olduğu üzere, güçlü parti örgütleri kurabildiklerinde bazı başarılara ulaşmışlardır.

1960'ların toplumsal hareketlerinde etkin olanların çoğu partilere güven duymaz ve bazı durumlarda topluma -ideal bir topluma-sürekli hiçbir yerleşik kurumu olmayan, bitimsiz bir imgesel yaratım etkinliği süreci olarak bakarlarken, parti siyasasına iyice girmiş olanlar da bu hareketleri sadece bozguncu ve sorumsuz olarak görme eğilimindeydiler. Yirminci yüzyıl sonlarının hiç değilse asgari söz ve dernek kurma özgürlüğünün mevcut olduğu toplumlarında, toplumsal hareketler, toplum üyelerinin dolaysız ve aracısız bir tarzda karşıtlığını dile getirebildiği, parti makinelerinin ilgisizliğine, uzaklığına veya ihmalkârlığına meydan okuyabildiği bir araçtır. Diğer yandansa, partiler iktidarı elde etme veya elde tutmanın, böylelikle de uzun dönemler boyunca karmaşık toplumsal siyasaları yerine getirebilme ve yürütebilmenin vazgeçilemez araçlarıdır.

Bu iki siyasal eylem biçimi arasında, bizzat partilerin gelişimini incelediğimizde doğası daha fazla açığa çıkacak sürekli bir gerginlik bulunmaktadır. Toplumsal hareketler gibi, siyasal partiler de modern bir olaydır *(fenomen).*[17] Demokrasiyle birlikte, parlamentoların ve seçimlerin gelişmesiyle- Amerikan ve Fransız Devrimlerinden sonra ortaya ilk kez çıkan partiler ilkin "soyluların partileri", yani kendi çevresinde veya seçim bölgelerinde saygınlık ve servet sahibi olan bireylerden oluşan görece küçük seçim kurullarıydı. Oy hakkının giderek yaygınlaşması ve seçilmiş meclislerin iktidarlarının artmasıyla, partiler ulusal çapta daha sürekli bir örgüt halini aldı; ama bundan sonraki büyük gelişme ancak ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, sadece seçim kampanyalarının finansman aracı olarak değil, siyasal eğitim ve katılımın bir aracı olarak da kitlesel üye kaydını hedefleyen işçi ve sosyalist partilerinin (ilkin Almanya ve Avusturya'da olmak üzere) ortaya çıkışıyla gerçekleşti. Bu tarihten itibaren, devamlılığı olan kitle partileri Batılı kapitalist toplumların siyasasında başat etken haline gelip, yirminci yüzyıl boyunca birbirinden farklı biçimlerde olmakla birlikte, dünyanın diğer alanlarına da yayıldı. Kitle partilerinin çeşitli oluşum şekillerini birbirinden ayırtetmek çok önemlidir. Baştaki ivmeyi kazandıran sosyalist partiler örneğinde, parti genellikle mevcut bir kitle hareketinin seçim siyasası alanına uzantısıydı; buna karşılık zaten parlamento ve hükümette güçlü bir şekilde temsil edilmekte olan tutucu ve liberal partiler, kitlesel örgütlerini esas olarak yukarıdan ve parlamenter önderlerin denetiminde oluşturdular.[18]

Bu farklı gelişme yönleri farklı siyaset ve siyasal kurum anlayışlarına vücut verdi. Sosyalist partiler kendilerini yeni bir tür toplum oluşturmak için çabalayan bir sınıfın öncüsü *(avant-garde)* olarak görüyordu; üstelik bunlar için işçi sınıfının iktidar savaşımı, ilke olarak varolan herhangi bir kurumdan daha önemliydi. Bu bakış açısından, seçim siyaseti savaşımın sadece bir yönü olup, parlamento önderlerinin, aynı zamanda işçi sınıfının da önderi olan kitle partisinin buyruğu altında oldukları düşünülmekteydi. Tutucu ve liberal partiler, gerçekte sınıf çıkarları-

m ne kadar çok temsil ediyor olsalar da, kendilerini yerleşik bir toplumsal düzen içinde ve parlamentonun üstün olduğu bir siyasal kurumlar sistemi içinde işlev gören partiler olarak görüyorlardı. Dolayısıyla, parlamenter önderler sadece seçimlerde yarışma aracı olarak düşünülen kitle partisine egemendiler.

Sosyalist bir parti anlayışı, Alman Sosyal Demokrat Partisinin gelişiminin başlarında çok açık bir şekilde dile getirilmiştir. Partilerin kendilerinden bağımsız olarak çalışan İmparatorluk Hükümetinin oluşumunda doğrudan hiçbir rol oynamadığı 1914 öncesi Almanya'sındaki siyasal durum, esas olarak SPD'nin etkinliklerini parlamenter koşullar içinde düşünmesine hiçbir neden olmaması demekti. Tersine, SPD 1878-90 arasındaki yasa-dışı döneminden sonra, varolan siyasal sistemin dışında kalan (1914'e gelindiğinde bir milyondan fazla üyesi bulunan) bir kitle partisi olarak hızla büyüdü, Nettl'ın adlandırmasıyla "katılımcı-olmayan muhalefet"e girişti ve 1914'den itibaren "devlet içinde bir devlet görünümü" aldı.[19] Bu dönemde,, Nettl'ın deyişiyle, bir "mirasçı parti"[20], yani varolan siyasal sistemin ve onun sosyo-ekonomik temelinin çöküşü ve devrilmesinden sonra miras olarak iktidarı devralmayı bekleyen bir parti oldu. Yüzyılımızda böylesi çok sayıda partinin sahneye çıkmasının yanısıra -Komünist partiler ve Hindistan Ulusal Kongre partisi gibi anti-sömürgeci partiler-[21] bütün sosyalist partilerde (1920'lerin faşist partileri gibi bazı sağ-kanat partilerinde de) sürekli bir katılımcı-olmayan muhalefet unsuru bulunmaktadır. Böylece, 1960'ların toplumsal hareketleri ile sosyalist ve işçi partileri içindeki radikal gruplar tarafından formüle edilen belli başlı eleştirilerden biri, mevcut parlamenter kurumlara yüce bir değer yükleyen ve toplumsal sistemdeki radikal değişimlere bağlılığı ikinci plana iten "oydaşma *(consensus)* siyasaları"na karşı yönelmiştir.

Bu ayrım bir ölçüde "reformcu" ve "devrimci" partiler arasındaki ayrıma tekabül etmektedir. Bu partilerden ilki (şayet daha tutucuysa) genelde karşı çıkılmayan mevcut toplumsal ve siyasal bir düzendeki önlenemeyen değişmeleri yerleştirmeye veya (şayet daha radikal ise) arzulanan değişmeleri gerçekleştirmeye çalışırken, ikincisi yeni bir düzen kurmayı hedeflemektedir. Bu anlamda amaçları kapitalist bir toplum biçiminin yerine sosyalist bir toplum biçimini koymak olduğu için bütün sosyalist partiler devrimcidir; sömürge yönetimini devirmek için uğraşan milliyetçi partiler de öyledir; daha hiyerarşik ve otoriter bir toplum türünü restore etmeye çalışan faşist partiler gibi sağ-kanat partileri de daha sınırlı bir anlamda bu kategoriye sokulabilir. Reformcu partilerinkine karşıt olarak devrimci partilerin karakteristiği, elbette ki, yepyeni bir toplumsal düzen yaratma tutkusunun yanı sıra, hızlı ve şiddetli bir toplumsal değişmeye bağlılığı da içermekte gibidir. Ama bana öyle geliyor ki, bu özellikler o kadar özsel değildir. Otto Bauer gibi "yavaş bir devrim"den söz etmekle, birçok sosyalist gibi barışçı ve demokratik bir devrimden söz etme arasında ifade çelişkisi yoktur. Toplumsal değişmenin gerçekleştirilme hızı ve siyasal yaşamda şiddetin rolü, devrimci değişme sorunundan kavramsal olarak farklı sorunlara yol açar ve bağımsız olarak incelenmeyi gerektirir.[22]

Kendimizi reformcu ve devrimci partiler (veya benzer bir şekilde sınıflandırılabilen toplumsal hareketler) arasındaki hedef farkıyla sınırlasak bile, sınırları iyice belirgin bir ayrımın her zaman yapılması kesinlikle mümkün değildir. Bir reformlar birikimi gerçekte çok farklı türde bir toplumu ortaya çıkarabilir.[23] Reformcu partiler de koşullar ve koşullara verdikleri tepkilerle, toplumda başta öngörmüş ol-

duklarından daha büyük değişmeleri savunma ve gerçekleştirmeye yöneltilebilirler. Öte yandan, devrimci partiler yeni bir dünya kurma yolundaki ilk coşkulu iddialarına oranla mevcut toplumsal kurumları daha çok kabul etmeye başlayabilirler. Bu tür bir durum Avrupa Komünist Partileri örneğinde görülmekte gibidir; böylece daha önce bir bölümünü alıntılamış olduğumuz pasajda Santiago Carrillo,[24] açıkça "... Batı Avrupa'da kurulu olan siyasal sistem ... özü itibariyle geçerlidir", demektedir; bu ise "burjuva devletini parçalamak"tan söz eden bazı eski Marxistlerin -ve bugün bile birkaç sol-kanat *groupuscules** üyesinin - görüşünden çok farklıdır.

Ama, reformcu ve devrimci partiler arasındaki ayrım böylece bir yerde bulanıklaşabilmekle birlikte -ayrımın kesinliğini toplumsal bir sistemde neyin temel değişme olarak görüldüğünü kesin biçimde belirlemenin zorluğu daha da azaltmaktadır- hâlâ önemli bir farktır ve bununla karşılaştırıldığında partiler arasında ve parti sistemleri arasında yapılan birçok başka farklılaştırım görece daha az önemli gibi görünmektedir. Dolayısıyla, tek-parti sistemleriyle çok-partili sistemler arasındaki ayrım, büyük ölçüde, ele almış olduğumuz farklılıkların sadece bir yönüdür; çünkü tek-parti veya "egemen olan tek parti"[25] rejimleri genellikle sosyalist ya da milliyetçi "mirasçı partiler"in yaratımıdır. Varlığı modern Batılı demokrasiyle bağlantılı olan çok-partili sistemler kategorisi içinde, iki ana partinin bulunduğu (İngiltere, ABD, Kanada gibi) sistemlerle her biri hatırı sayılır desteğe sahip birkaç partinin (Fransa'daki gibi) bulunduğu sistemler arasında bir başka ayrım daha yapılabilir. Ama bu ayrım da kesin olmaktan çok uzaktır. Bazı iki-partili sistemlerde önemli bir üçüncü parti bulunmaktadır (İngiltere'de Liberal Parti, Kanada'da Yeni Demokrat Parti); federal devletlerde de, ulusal seçimlerde üstünlük kazanan partilerle eyalet veya il düzeyinde bir hayli desteğe sahip olan partiler arasındaki önemli farklılıklar olabilmektedir. Böylece Kanada'nın Alberta ve British Columbia eyaletlerinde *Social Credit Partisi* önemli bir güçtür; NDF British Columbia, Manitoba ve Saskatchewan'da güçlüdür; son birkaç yıl içinde de *Parti Québecois, Québeck*'de başat duruma gelmiştir. Dahası, iki-partili bir sistem, söz konusu partilerin herbiri katı bir oy verme disiplini olmayan farklı grupların görece gevşek bir topluluğu ise birkaç partili bir sisteme benzemeye başlayabilir; ABD'deki Demokrat ve Cumhuriyetçi Partiler'in durumu bir ölçüde böyledir. Öte yandan, çok partili rejimlerde, seçim ittifakları son yıllarda Fransa'da olduğu gibi iki partili bir sisteme yakın bir durum yaratabilir.

Batı demokrasilerindeki parti sistemlerinin çeşitliliği toplumsal, kültürel ve tarihsel etkilerin yanısıra bizzat seçim sistemlerinin bir sonucudur. Seçim sistemleri söz konusu olduğunda, tek aşamalı basit çoğunluk sisteminin iki partili bir sisteme; orantılı temsilin çok partili bir sisteme; iki aşamalı, basit çoğunluk sisteminin birçok partinin bulunduğu, ama seçim ittifakları kurulmasının iki-partiliye benzer bir sisteme yol açabileceği bir rejim yaratma eğilimi gösterdiği çoğunlukla belirtilmiştir. Belki seçim sistemlerinin varolan eğilimleri pekiştirdiğini söylemek daha iyi olacaktır, çünkü bu sistemlerin kendilerini siyasal çıkar ve partilerin farklı farklı kümelenmelerinin ve bu kümelenmeler içindeki değişmelerin ürünleridir. Böylelikle, yirminci yüzyıldaki iki-partili sistemler belli başlı iki sınıf arasında belirgin bir bölünmenin

---

* **Groupuscules: çekirdek kümecikler.**

bulunduğu yerlerde (İngiltere buna iyi bir örnek teşkil etmektedir) kökleşmiştir; buna karşılık, birçok partinin bulunduğu sistemler sınıflar arasındaki bu çeşit bir bölünmenin dinsel farklılıklarla, oldukça yaygın bir köylülüğün mevcudiyetiyle, işçi-sınıfı hareketinin sosyalist ve komünist partiler arasında bölünmüş olmasıyla ve başka kültürel etmen ve tarihsel kalıtlar çeşitliliğiyle karmaşıklaştığı yerlerdeki koşullarda ortaya çıkmıştır.

Bu koşulların kendileri de tarihsel olarak değişmektedir ve bu değişmelere karşılık olarak, yerleşik siyasal sistem içinde Avrupa'da sosyalist partilerin, sonra da komünist ve faşist partilerin ortaya çıkmasına benzer şekilde yeni toplumsal hareketler ve partiler ortaya çıkabilir. Böylesi üçüncü partilerin ya da genel olarak yeni partilerin başarısını veya başarısızlığını seçim sistemi dahil birçok toplumsal etmenin yanı sıra bizzat siyasal sistem etkiler. Sözgelişi, sosyalist partinin, bu yüzyılın ilk iki onyılında oldukça hızlı bir gelişmeden sonra kendisini büyük bir parti olarak kabul ettiremediği ABD'de, başkanlık sisteminin üçüncü partilerin gelişmesine başlıca engeli oluşturduğu uzun süre öne sürülmüş olup,[26] bu anayasal etkenler hiç kuşkusuz çok önem taşımaktadır; ama şurası da açıktır ki, ABD'nin birçok başka toplumsal ve ekonomik karakteristikleri, burada geniş ölçekli bağımsız bir sosyalist hareket veya partinin bulunmamasını belirlemede en önemli etkiye sahip olmuştur.[27] Partilerin geleneksel olarak kapitalist toplumdaki belli başlı sınıflarla yakından bağlantısı bulunan iki-partili sisteme sahip bazı Avrupa ülkelerinde, -önceki bölümde incelendiği gibi- sınıf yapısındaki değişmeler "merkez" partilerinin ortaya çıkışını veya yeniden canlanmasını mümkün kılmıştır. Geçen on yıl veya ona yakın bir zaman boyunca İngiltere'de Liberal Partinin gösterişsiz bir şekilde yeniden canlanışı buna bir örnektir. Dahası, bu tür değişmelerin bizzat seçim sistemi üzerinde de bir etkisi olabilir; şu anda İngiltere'deki siyasal anlaşmazlık konularından biri oransal temsil konusudur - bu konu, ulusal seçimlerde oyların yüzde 18'ini alan, ama mevcut tek aşamalı basit çoğunluk sistemiyle parlamentoda koltukların en fazla yüzde 2'sini kazanabilen Liberal Parti tarafından şiddetle savunulmaktadır.

Yukarıdaki tartışma siyasal partilerin iki farklı şekilde ele alınabileceğini ileri sürmektedir. Üzerine basarak belirtmiş olduğum gibi, siyasal partiler başta onları doğuran toplumsal çıkarlardan ve değişen ortamlarından kısmen bağımsız olarak kendilerine ait bir yaşam geliştirme eğilimini gösterip siyasal sistemdeki kalıcı unsurlar karakterini (ya da en azından görünümünü) elde edebilen fazlasıyla örgütlü siyasal formasyonlardır. Sosyal demokrat partilerin Avrupa'da yüzyılı aşan bir geçmişi bulunmaktadır. ABD'deki Demokrat ve Cumhuriyetçi partilerin yaşı bir yüzyılı aşmaktadır ve bunların Amerikan Devrimi'ne kadar uzanan daha önceki partilerle belli bir devamlılıkları vardır; kitle tabanına dayanan tutucu partiler Avrupa'da sosyal demokrasinin ortaya çıkışından hemen sonra kurulmuşlardır, komünist partilerin dünya çapında oluşumu Rus Devriminden sonradır. Sosyalist partilere (özellikle de Alman Sosyal Demokrat Partisine) ilişkin incelemesinde Michels'in dikkatini çeken bu yön olmuş[28] ve bu incelemede Michels partinin, çıkarları temsil iddiasında olduğu üye kitlesinin hatta daha geniş küme olan sınıfın çıkarlarından ayrılabilen ve parti siyasası üzerinde belirleyici bir etkiye sahip tam-gün çalışan, ücretli görevlilerin-bürokrasinin- kişiliğinde canlandığını öne sürmüştür.

Bununla birlikte, bütün partilerin canlılıklarını koruyamadıkları, hatta varlık-

larını bile sürdüremedikleri; Avrupa'da sosyalist partiler örneğindeki gibi yeni partilerin ortaya çıkıp, kısa zamanda güçlü hale geldikleri; partilerin adlarını değiştirmeleri gerekmeksizin karakterlerini ve siyasalarını değiştirdikleri de kabul edilmelidir. Hiç değilse bir ölçüde, partilerin ve parti sistemlerinin değişmezliği basitçe tarihsel olmayan bir bakışı benimsemenin sonucunda ortaya çıkan bir yanılsama gibi görünmektedir. Geçen yüzyıl boyunca partilerin yükselişi ve çöküşüne ilişkin sayısız örnek bir yana, İkinci Dünya Savaşının bitiminden sonraki görece kısa dönem içinde dahi birçok değişme örneği bulunmaktadır. Özellikle "yeni uluslar"da, bağımsızlık hareketlerinden kaynaklanan siyasal partiler, ya konumlarını pekiştirmiş, ya askeri darbeler tarafından yıkılmış, ya da daha yeni partilerin meydan okumasına maruz kalıp, yerlerini bu partilere bırakmışlardır. Daha eski ulus devletlerde, savaştan sonra (son yıllarda küçük ölçekte yeniden ortaya çıkmaya başlamış olmalarına karşılık) faşist partiler ortadan kalkmış, varolan devletler içinde bölgesel ve ulusal partiler kurulmuş, Latin Amerika'da ardı ardına yeni siyasal partiler ortaya çıkmış (askeri müdahaleyle ardı ardına da yıkılmışlar), bazı Avrupa ülkelerinde de liberal ve "merkez" partilerin yeniden-canlanışı görülmüştür. Parti örgütü olarak bir devamlılık söz konusu olduğunda bile, yönelim değişmeleri olmuştur. Avrupa'da birçok sosyalist parti içinde nihai hedeflerine ilişkin derin anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, bazılarında üretim araçlarının kamusal mülkiyetine verilen önem hafifletilirken, komünist partiler öğretilerini ve siyasal pratiklerini baştan başa gözden geçirmeye girişmiş görünmektedirler. ABD'de, bazı siyaset bilimcileri Demokratik Parti'nin Avrupa sosyal demokrat partilerine benzer bir duruma geldiğini, hatta belirgin bir sosyalist unsuru içerdiğini öne sürmektedir.[29]

Bu yüzyıldaki siyasal olayların gözlemlenmesi sonucu elde edilen izlenim, siyasal çıkarların örgütlenmesi ve dile getirilmesinde büyük bir istikrar veya devamlılık değil, daha çok hatırı sayılır bir kargaşa ve değişebilirlik izlenimidir. Elbette ki, siyasal partiler bazı ülkelerde diğerlerine göre çok daha fazla olmak üzere önemli bir süreklilik unsurunu barındırmaktadırlar, ama her yerde partiler değişen ekonomik koşulların, toplumsal katmanlar ve çıkar kümeleri bakımından toplumun kompozisyonundaki değişmelerin ve yeni kültürel yönlenimlerin etkilerine çok fazla açıktır. Toplumsal hareketlerin büyük önemi işte burada ortaya çıkmaktadır; çünkü bu hareketler -ister sendika hareketi gibi geniş çaplı ve kalıcı olsun, ister 1930' lardaki işsizler hareketleri gibi tarihsel bir dönemdeki özgül konularla ilgili daha özel hareketler olsun-kimi durumlarda sadece örgütlü siyasal formasyonların ortaya çıkışı veya dönüşümü için ön-koşulları koymakla kalmamakta, aynı zamanda siyasal savaşımlarda genellikle çok etkin özsel bir öge olan bağımsız bir siyasal bağlılık ve eylem biçimini oluşturmaktadırlar. Örneğin, Piven ve Cloward, ABD'deki dört altsınıf protesto hareketine ilişkin hayranlık uyandırıcı incelemelerinde,[30] kitlesel protestolara, kitle tabanı olan kalıcı örgütler oluşturma çabalarından daha fazla etkililik yüklemektedirler: "Alt-sınıf kümeleri zaman zaman Amerikan siyasasında her ne etkide bulunuyorlarsa, bu etki örgütlenimden değil, kitle protestosundan ve protestonun yıkıcı uzantılarından kaynaklanmaktadır."[31] Şili'de Salvador Ailende'nin Halk Birliği Hükümeti'ni değerlendirirken toplumsal hareketlerin önemine ilişkin benzer bir görüşü benimseyen Touraine,[32] koalisyon iktidarının içindeki çeşitli hareketlerin etkinlik ve faaliyetleriyle, yoksulların şikayetlerini, yekpare bir yöne-

tici partinin resmi kanalları içinde sapmaya uğraması (belki de tıkanıp kalması) yerine, dolaysız ve sürekli olarak dile getirilebildiğini öne sürmektedir.

Belki de geçen iki onyılın en çarpıcı özelliği, farklı türden toplumsal hareketlerin Batı demokrasilerindeki siyasal yaşamın kabul edilen bir parçası haline gelme şekilleri; bir ölçüde de eleştirinin, huzursuzluğun ve muhalefetin biçimsel siyasal kurumlar aracılığıyla dile getirilmesine fiilen olanak bulunmayan ülkelerdeki hareketler için model sağlamalarıdır (örneğin, Doğu Avrupa'daki insan hakları hareketi). Bir dereceye kadar şematik bir biçimde, modern toplumsal hareketlerin gelişimindeki üç temel evreyi ayırtetmek mümkündür. İlki, Avrupa'daki demokratik hareket veya işçi hareketi, daha sonraki bir dönemde kadınların oy hakkı hareketi ve sömürge bölgelerindeki veya günümüz otokratik devletlerindeki bağımsızlık hareketleri gibi hareketlerin sadece şikayetleri dile getirme ve siyasal değişmelere yol açma çabası için etkili araçlar sağladığı evredir. İkinci evre temsili hükümet, genel ve eşit oy hakkı ve özgür seçimlerle ilgili kazanımlar biçimsel kurumlar alanı dışındaki siyasal eylemin önemini azaltmış göründüğünde ortaya çıkar; bununla birlikte, bunalım dönemlerinde, işsizlerin hareketlerine veya bazı Avrupa ülkelerinde faşist hareketlere benzer toplumsal hareketler gelişebilir. Batı demokrasilerinde şimdiki durum olan üçüncü evre, bana öyle geliyor ki, toplumsal hareketlerin siyasal yaşamın (daha genel bir demokrasiyi yaygınlaştırma hareketini yansıtan) az çok daimi bir özelliği olarak önemli ölçüde yeniden-canlanışı ve çoğalışı evresidir. Temsili hükümetin, partilerin, ve seçimlerin bugün vazgeçilmez bir çerçeve sağladıkları ama kendi başlarına halk *tarafından* yönetim şeklindeki daha radikal anlamda bir demokratik toplumu kurmakta yetersiz kaldıkları giderek daha fazla anlaşılmaktadır.

Ulusal düzeyde ekonomik ve toplumsal yaşamın ve diğer ulus devletlerle ilişkilerin genel düzenlenimi karmaşık bir hükümet ve idare aygıtını, geniş şekilde formüle edilen hedef ve siyasaları olan partileri ve partiler arasındaki yarışmayı gerektirmektedir; ama daha dolaysız ve ivedi siyasal eylem araçlarına da gereksinim bulunmakta olup, bu araçlar özgül şikayet ve çıkarların etkili şekilde dile getirilmesine imkan verecek, merkezileşme ve bürokratik yönetimin bazı uzantılarına karşı koyacak ve çok sayıda yurttaşın yaşam niteliklerini belirleme konusuna daha sürekli olarak pratik katılımını sağlayacaktır. Bu konunun bir başka ifade tarzı, gerek ekonomik olarak ileri, gerekse oldukça uzun bir demokrasi geleneği olan bu toplumlarda toplumsal hareketlerin yeniden-canlanması ve gelişmesinin bir ölçüde zaten mevcut olan ve sayfa'da belirtilmiş bulunan toplumun "kendini-üretimi "nin belli başlı bir özelliği olduğunu; daha da önemlisi, topluluğun (*collectivity)* kendisini eşit yurttaşlar arasındaki ussal tartışma usulleriyle yönettiği, "egemenliğin bulunmadığı" ideal bir gelecek toplum biçiminin tasarımı olduğunu söylemektir.

Günümüz toplumlarının bu yönde ne kadar yol alabilecekleri bir tartışma konusudur (ve sonraki bir bölümde bu soruna döneceğim) ama hiç değilse, son yıllarda siyasal eylem fikrinin bir hayli genişlediği; böylelikle de, şimdiden bireylerin ve birey kümelerinin muhalefetlerini her düzeyde öne sürebilmelerinin (orta sınıflar arasında reklamı en çok yapılan bir gösteri olan vergi ödeyenlerin ayaklanması) ve kamusal tartışma alanına alternatif siyasaları getirebilmelerinin çeşitli yollarına ilişkin oldukça yaygın bir bilinçliliğin bulunduğu kabul edilmelidir.

3. SİYASAL SİSTEM TÜRLERİ

Siyasal sistemler farklı biçimlerde ve çeşitli amaçlara göre sınıflandırılmaktadırlar. Siyasal bilim açısından, sınıflandırma,olayları *(fenomen)* belli sınıflara ayırmak için gerekli genelleme türünü içeren bir ilk kuram oluşturma biçimi olarak görülebilir.[1] Bu niteliğiyle sınıflandırma siyasal alanı, siyasal ilişkilerin ve kurumların doğasını, devlet, hükümet, yasa, vb.yi tanımlayan kavramların kullanımını gerektirir; genellikle çıkış noktasını insan ve topluma ilişkin daha genel bir düşünce şeması oluşturur. Ondokuzuncu yüzyılda önerilen sınıflandırmaların birçoğu, kendisi çeşitli şekillerde anlaşılan ve sık sık ilerleme fikriyle bağlantılandırılan toplumsal evrim anlayışına dayanıyordu. Demokrasi ile mutlakiyetçilik, monarşi ile cumhuriyet, Batılı siyasal kurumlar ile "doğu despotizmi" arasında yapılan diğer farklılaştırmalar geçerli olan siyasal çıkarları ve ideolojik bağlılıkları dile getiriyordu; gerçekten de, bir siyasal sistem tipolojisi kurma çabalarının çoğunda bilimsel çözümleme ile gerçek siyasal savaşımlardan kaynaklanan değer yargıları karışımının bir ölçüde izi bulunmaktadır.

Nedir ki, bu bilimsel ve ideolojik ögelerin ayırtedilemeyeceği anlamına gelmez; keza daha betimleyici olan sınıflandırmalarla kuramsal içeriği daha fazla olan sınıflandırmalar arasında olmak üzere başka bir ayrım daha yapılabilir. Sosyolojiden pek etkilenmemiş veya etkilenmeyen siyaset bilimcileri siyasal rejimleri, sözgelişi monarşilere ve cumhuriyetlere, federal ve üniter devletlere bölerek, esas olarak betimleyici sınıflandırmalar üretmişlerdir. Oysa siyaset sosyolojisi için başlıca soru, bir toplum biçimiyle bir siyasal sistem türü arasındaki ilişkidir; bu bakış açısından da, yukarıdaki tartışmaların pek bir anlamı olmayabilir. Siyasal rejimleri sınıflandırma yönündeki çağdaş çabalar, çoğunlukla genel bir toplum kuramından hareketle başlamış olup, belirtmiş olduğum üzere en başından (yine son onyıllarda da) toplumsal evrim ve gelişme anlayışlarının kuvvetle etkisinde kalmışlardır.

Bu çok farklı girişimlere örnek olarak, Spencer ile Marx'ın kuramlarını alabiliriz. Toplumların ölçek ve karmaşıklıklarının artışı açısından çok gelişkin bir toplumsal evrim şeması geliştirmiş olmakla birlikte, Spencer'in siyaset sosyolojisi esas olarak "askeri" ve "endüstriyel" toplumlar arasındaki oldukça yalın bir ayrıma dayanmaktadır; ilk tür toplumları savunma ve saldırı (yani savaş) ile ilgili etkinliklerin

başatlığı. ikincisini de, "yaşamın idamesi" (yani üretim ve ticaret) ile ilgili etkinliklerin başatlığı karakterize etmektedir. Spencer'e göre, endüstriyel toplum örneğinde merkezi düzenleme ve baskılı denetimin çöküp, yerini temsili kurumlara ve daha dağınık bir düzenleme sistemine bırakma eğilimi vardır; ama bu görüş sonradan çeşitli şekillerde sınırlandırılmış olup, Spencer en sonunda temsili hükümetin, " . . . . çok sayıdaki amacın temsili olarak yönetilen yurttaşların kendiliğinden gelişen birleşimlerince gerçekleştirilmesi koşullarını yaratan belli bir tip ekonominin-*laissez-faire* özgür girişim ekonomisinin- varlığına geniş ölçüde dayandığı sonucuna varmaktadır. Kapitalist ekonomiyle demokratik bir sistem arasındaki bu bağlantı fikri, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa toplumlarında gerçekleştiği görülen (örneğin statüden sözleşmeye veya yetkeden yurttaşa doğru bir hareket olarak görülen) geçişe ilişkin değerlendirmelerde çeşitli şekillerde ortaya çıkmış olup, siyasal kuram üzerindeki etkisini günümüze kadar sürdürmüştür. Benzer şekilde, toplumsal gelişmenin farklılaşmanın ve bireyleşmenin artışı sayesinde olduğu görüşü de daha sonraki sosyolojik kuramlarda bir hayli yer almıştır, ama bunun siyasal uzantıları farklı biçimlerde değerlendirilmiştir; bir yönden toplumsal farklılaşmanın bireyler ile kümeler arasındaki, istikrarlı bir demokratik sistemin temel unsuru olan karşılıklı bağımlılığı yarattığı düşünülebilir; başka bir yönden de (Durkheim'ın kuramında olduğu gibi), toplumsal farklılaşma aşırı bireyciliğe yol açıp sonra da devlette cisimleşen bir ahlaki oydaşma *(moral consensus)* tarafından denetlenmeyi gerektirecek olursa, siyasal düzen için tehlikeli olarak da görülebilir.

Spencer'in anlayışına göre toplumsal gelişme herşeyi kucaklayan kozmik bir evrim sürecinin parçasını oluşturmaktadır ve çok soyut, şematik bir biçimde ele alınmaktadır. Marx'ın kuramı ise tersine toplumların gerçek tarihiyle doğrudan ilgilenmekte, tarihsel incelemelere dayanmakta ve ortaya tarihsel sorular atmaktadır. Marx'ın toplumsal gelişime ilişkin değerlendirmesinin temeli, farklı toplum ve devlet biçimlerinin tekabül ettiği farklı ekonomik yapılar veya -üretim "güçleri" veya teknik araçlarıyla, üretim araçlarının (mülkiyetin) ve ürünün dağıtımının yanısıra toplumsal iş bölümünü de içeren "toplumsal üretim ilişkileri"nden meydana gelen-üretim tarzları arasındaki ayrımdır. Marx'ın kendi tarih kuramını kendi özlü formülasyonuna göre: "Maddi yaşamın üretim tarzı yaşamın toplumsal, siyasal ve tinsel sürecinin genel karakterini belirlemektedir... Toplumun ekonomik formasyonundaki ilerleme dönemlerini çok genel çizgileriyle Asyatik, eskil, feodal ve modern burjuva üretim biçimleri olarak saptayabiliriz."[2] Daha önce, bu yeni anlayışını sistematik olarak ilk sunuşunda, Marx, Avrupa toplumlarında işbölümü ve mülkiyet biçimlerinin, aşiret mülkiyetinden komünal mülkiyete ve antikitenin devlet mülkiyetine,sonra feodal veya *estate* mülkiyete,nihayet modern kapitalist mülkiyete olmak üzere dört gelişim evresine işaret eder.[3] 1857-8 *Grundrisse* manüskrisinde,[4] Marx toplumsal gelişmeyi, artık Avrupayla sınırlı olmayan daha geniş bir tarihsel bilgiye dayalı olarak ayrıntılı şekilde tartışır; "Asyatik toplum" kavramı bu incelemede ortaya atılmış olup, Hobsbawm'ın belirttiği gibi artık ilkel komünal sistemden üç veya dört alternatif yol çıkıyor gibidir: oriyental, eskil, Germanik (ya da daha geniş bir anlatımla feodal) ve daha az açık bir şekilde dile getirilen Slavonik.[5] İyi bilindiği gibi Marx'ın kendisi, tarihsel incelemelerinin büyük bölümünü modern kapitalizmin gelişimine adamıştır; diğer bazı toplum biçimlerine ilişkin bilgisi, özellikle L.H.Mor-

gan'ın *Eskil Toplum* (Ancient Society) 'unun yayımlanmasından sonra 1879-82 yılları arasında sistemli olarak incelemeye ancak başladığı ilkel komünal toplum örneğiyle sınırlı kalmıştır.[6]

Dolayısıyla Marx'ın tarihsel gelişim modeli birçok bakımdan pekçok sorunu çözümsüz bırakan bir taslaktı. Canalıcı önemde dört soru kendisini göstermektedir: kaç tane farklı "üretim tarzı" bulunmaktadır; bu üretim tarzları birbirlerini hangi sıraya göre izlemektedir, ve bunların sıraları nasıl açıklanacaktır: farklı üretim tarzlarından hangi toplum biçimleri zorunlu olarak çıkmakta, bu tarzlarla belirlenmekte veya bunlara tekabül etmektedir; son olarak da, toplumun farklı ekonomik yapıları ve biçimleri hangi devlet veya siyasal sistem biçimlerini doğurmaktadır veya bu farklı ekonomik yapı ve biçimlerin karakteristiği hangi devlet biçimleri veya siyasal sistemlerdir? Bu soruların Marx'ın çok genel modelini sistematik ve sağlam bir şekilde desteklenen bir tarihsel gelişme kuramına dönüştürecek tarzda yanıtlanmış oldukları pek iddia edilemez. Yine de, bu model birçok ayrıntılı tarihsel araştırmaya esin kaynağı olmuş- gerçekten de ekonomik ve toplumsal tarihin ilerlemesine bir hayli katkıda bulunmuş- olup, geçen iki on yıl içinde, kısmen Marx'ın daha önce erişilemeyen elyazmalarının yayınlanmasıyla üretim tarzları,[7] aşiret (yani ilkel komünal) toplumlar,[8] tarihsel sıralar,[9] ve siyasal iktidarın toplum biçimleriyle ilişkisi[10] hakkında belirtmiş olduğum tür sorunlara yönelik Marxist düşüncede belirgin ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bu son incelemelerde, doğrusal bir toplumsal gelişim fikri, Marx'ın kendi görüşünün temsili olarak bile geniş ölçüde bir yana bırakılmakta ve onun yerine - belirtmiş olduğum gibi- ilkel komünal sistemi izleyen alternatif toplum biçimleri olduğu öne sürülmektedir. Bu toplum tipleri arasındaki önemli bir ayrım bazılarının gelişmeye karşı daha fazla direnebilmesine karşılık, diğerlerinin gelişmeyi kolaylaştırmalarıdır.[11] böylelikle de Batı Avrupa'da toplumun feodalizmden kapitalizme doğru gelişimi ile görece değişmeyen Asyatik toplumlar arasında bir karşıtlık saptanmaktadır. Dahası, yakınlarda yayınlanan bir yapıtta[12] "Asyatik bir üretim tarzının" olmadığı, böylelikle de Doğunun farklı tarihinin özgül bir üretim tarzından başka etkilerle-sözgelişi siyasal veya dinsel kurumların karakteri ve gelişimiyle-açıklanması gerektiği öne sürülmüştür. Aynı şekilde, Batı Avrupa toplumlarının karşıtlaştırılan gelişimi de ancak belli bir üretim tarzının içinde işlerlikte bulunan belirgin dinsel, siyasal veya diğer güçlerin sonucu olarak anlaşılır hale gelebilir. Böylelikle, sınırları açık açık çizilmiş, evrensel gelişim aşamaları olan bir dünya tarihi değil, sadece dünyanın farklı bölgelerinin ayrı ayrı tarihleri vardır; dolayısıyla Max Weber'in anlayışına benzer bir anlayışa, Batı Avrupa tarihindeki benzeri olmayan özelliklerin, esas olarak da kapitalizmin gelişimine ivme kazandıran özelliklerin vurgulandığı bir anlayışa doğru yönelmiş olmaktayız.

Dikkatlerini tek bir tarih dilimine girmesi gerekmeyen özgül siyasal rejim tipleri üzerinde yoğunlaştıran son çalışmalarda, sabit bir üretim tarzları sırası ve onlara tekabül eden siyasal ve kültürel biçimler nosyonundan da benzer bir uzaklaşma vardır. Bunun iyi bir örneği, "Avrupa'daki- Doğu ve Batı- belli başlı Mutlakiyetlerin *dönemleri* kesinlikle çok farklı olduğu için, tekbiçim bir zamansal ortam bulunmadığını, ... Bu büyük yapıların tarihlerindeki büyük uzaklıkların, kaçınılmaz olarak bunların kompozisyonları ve evrimlerindeki derin farklılıklara tekabül ettiğini"[13]

belirten Anderson'un, Avrupa'daki mutlakiyetçi devlete ilişkin incelemesidir. Tarihsel sorun şimdi evrensel bir sosyo-ekonomik gelişme süreciyle ilişkili bir tarihsel rejimler sıralamasının nasıl saptanacağı değil, belli bir tarihsel toplum ve devlet tipi içindeki farklı unsurların karşılıklı bağlantısının nasıl açıklanacağı şeklini almıştır. Anderson'un yaptığı başlıca ayrım, kapitalizm ile kapitalizm-öncesi toplumsal formasyonlar arasındadır:[14]

> Kapitalizm, artığın dolaysız üreticiden "katıksız" ekonomik araçlarla dışa pompalandığı tarihteki ilk üretim tarzıdır... Önceki tüm diğer sömürü tarzları, *ekonomi-dışı (extra- economic)* yaptırımlarla -kandaşlık, görenek, din, yasal ve siyasal-...işlemektedir...Dolayısıyla, kapitalizm-öncesi üretim tarzları sivasal. vasal ve ideoloiik üstyapılarının aracılığı *dışında* tanımlanamaz...Bu yasal ve siyasal biçimlenmelerin *(configuration)* titiz ve eksiksiz bir sınıflaması, dolayısıyla kapitalizm-öncesi üretım tarzlarının kapsamlı bir tipolojisini yapmanın ön-koşuludur.

Aynı anlayış, daha soyut bir şekilde formüle edilmiş olarak, "yapısalcı"Marxistlerin yapıtlarında, özellikle de Poulantzas'ın kapitalist devlet incelemesinde kendisini gösterir; Poulantzas'ın araştırma nesnesi- kapitalist toplumsal formasyonlardaki siyaset- son kertede ekonomik düzey tarafından belirlenen, ama ekonomik düzeyin başat bir rol oynaması da gerekmeyen bir karmaşık bütünü oluşturan farklı düzeylerden (siyasal, ekonomik, ideolojik ve kuramsal) meydana gelen genel bir "üretim tarzı" kavramıyla kurulmaktadır. Bir üretim tarzını diğerinden ayırteden çeşitli düzeylerin veya unsurların özgül *eklemlenişi*dir *(articulation)*.[15]

Dolayısıyla yakın zamanlardaki Marxist düşüncede belirgin bir eğilim, Marx'ın 1859 Önsözündeki görece yalın ve kesin evrimci şemanın yerine ilkel komünal evre dışında, her biri çok farklı ekonomik, siyaset ve kültür biçimleri geliştirebilen iki genel toplum tipinin- kapitalizm-öncesi ve kapitalist- ayırtedildiği daha karmaşık ve kesinlikten uzak bir toplum tarihi görüntüsünü koymak olmuştur. Aynı zamanda, Marx'ın düşüncesindeki erekbilimsel *(teleolojik)* unsurlar da bir yana bırakılmıştır; sosyalizme ulaşmada zorunlu evrelerden geçen tek bir gelişim çizgisi yoktur. Kapitalizmin çöküşü ve yeni bir toplum biçiminin ortaya çıkışı tarihsel bir sürecin ürünü olarak değil, tikel bir yapının - kapitalist üretim tarzı ve kapitalist toplumun işleyiş tarzının sonucu olarak düşünülmekte ve açıklanmaktadır; öngörülebilen veya gerçekten varolan kapitalizm-sonrası toplumlar da, feodal toplumlar veya mutlakiyetçi devletler gibi çeşit çeşit olabilirler. Dahası bu kapitalizm- sonrası toplumlar, erekbilimé *(teleolojiye)* göre, yabancılaşmanın sona ermesi veya çatışkan *(antagonistik)* toplum biçimlerinin üstesinden gelinmesiyle tanımlanan ideolojik sosyalizm tasarımlarına pek de benzemeyebilir.

Bu tür çözümlemenin Marxist devlet kuramı içinde bazı uzantıları bulunmaktadır. Artık bu kuram, ilkel "devletsiz" toplumlarla başlayıp, devletin ortaya çıkıp geliştiği belirli bir sınıf toplumları sırasından geçip, yeniden "devletin bulunmadığı" daha yüksek bir komünal toplumla sona erecek bir tarihsel sürecin açıklaması olan erekbilimsel bir biçimde sunulamaz. Oysaki, kuramın devlet tiplerini farklı sosyo-ekonomik yapılarla, onları bir bütün olarak tarihsel bir sıraya koymaksızın bağlantılandırması ve devletteki değişmeleri, her bir tikel toplum biçiminin yapısını, yapısal bir dönüşüm yaratan karakteristikleriyle açıklaması gerekmektedir. Ama kuramın

hâlâ genel bir devlet kavramına gereksinimi vardır; ve bu kavram tarihsel bir sürecin başlangıcında ve sonunda varolan "devletsiz" toplumlar fikrini gizlice alıkoyacak şekilde geliştirilebilir. Örneğin Hindess ile Hirst şöyle yazmaktadırlar:[16]

> Marxism siyasal bir düzeyin gerekliliğini belli bazı üretim tarzlarının varolma koşulu olarak kabul etmekte olup, bu üretim tarzlarında, üretim ilişkileri toplumsal işbölümünü bir işçiler sınıfı bir de işçi- olmayanlar sınıfı halinde düzenlemektedir. Diğer üretim tarzlarında devlet veya siyasal düzey yoktur... Şayet artık emeğin temellükü ortaklaşa *(kollektif)* ise, sınıflar, devlet erki ve siyaset yoktur. Aksi takdirde sınıfların, siyasetin ve devletin varlığı zorunludur.

Ama aynı bağlamda "ilkel komünist" ve "ileri komünist" üretim tarzlarına işaret etmekte ve önceden-düşünülen bir sona doğru tarihsel bir ilerlemeyi zımnen varsaymaktadırlar.[17] Ne var ki, evrimci olmayan bir bakış açısından, Marxist bir anlayış içinde devletle ilgili olarak ortaya atılabilecek sorunlar aşağıda belirtilenlerle sınırlı olacaktır: ilkel komünal toplumların yapısal dönüşümü sonucunda devletin oluşumu (bu toplumlar uygun biçimde saptanıp incelendiği sürece); tarihsel olarak gerçekleşen, belirli üretim tarzlarına tekabül eden devlet tipleri ile bir tipten diğerine geçişi yaratan koşullar; ve kapitalist toplum örneğinde, bir başka (bilinmeyen) toplum tipine geçişi sağlayabilecek, çelişkiler dahil, yapısal karakteristikler. Böylesi bir çözümlemede, tarih felsefesine ait olan kurgucul *(spekülatif)* "ileri komünizm" kavramına yer yoktur.

Toplumun sınıflara bölünmesinin (bunu yaratacak yeterlilikte de olan) zorunlu bir ürünü şeklindeki Marxist devlet kavramının, evrimci bir şemayı içerip içermediğine bakılmaksızın, yeterli olup olmadığı tamamiyle farklı bir sorudur. İki özgül örnek bazı güçlükleri ortaya koyacaktır. Marxist kavram uyarınca varsayalım ki, hayvan toplulukları üzerine yapılan son araştırmalar ışığında, bir zamanlar olduğunda daha az olası görünebilirse de, en eski insan toplumlarında, ne denli gelişmemiş bir biçimde olursa olsun, hiçbir siyasal egemenlik (hatta erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği bile) bulunmamaktadır. O zaman sorun, tarihsel olarak nasıl olup da ilkel komünal kümenin çözülmesiyle devletin oluştuğunu yanıtlamaktır; bu sürecin genel olarak Marxist bir açıklaması da (burada Marxist sosyologlar ve antropologlar arasında mevcut yorum farklılıkları ve anlaşmazlıklar bir yana bırakıldığında) üretim tarzında esas olarak teknolojik ilerlemeyle üretim güçlerinin gelişimi sonucu ortaya çıkan ve daha fazla mülkiyet eşitsizliğini içeren bir değişme anlayışına dayanmaktadır. Marx, özellikle Morgan üzerine notlarında devletin yaratılmasında rol oynayan çeşitli etmenlerin sözünü etmektedir ve bu etmenlerin arasında fetih de bulunmaktadır; ama Marx savaşın ve bu niteliğiyle askeri örgütlenmenin etkisini[19] veya toplumların ölçek olarak büyümelerinin sonuçlarını incelememektedir.

İkinci örnekle ilgili olarak modern kapitalist toplumlarda ve kapitalizm- sonrası çeşitli toplum biçimlerinde devletin karakteri ve gelişimi de önemli unsurlardır. Bence, bu çeşit toplumlara ilişkin zihinlerde yaşayan deneyimle, devlet ve siyasetin artık bulunmadığı bir toplum tipinin ortaya çıkacağı fikrine kuramsal bir anlam yüklemek kolay değildir. İleri sanayi toplumlarının büyüklüğü ve karmaşıklığı bu toplumlardaki çıkarların çeşitliliği, üretimle ya da ulaşım, eğitim, sağlık vb. hizmetlerinin teminiyle uğraşan çok büyük girişimlerin yönetim gereksemeleri ve uluslararası rekabetler ve çatışmalar: bunların tümü yasamada, idarede, bireyler ve kü-

meler arasındaki anlaşmazlıkların yasal olarak düzene sokulmasında ve ulusal çıkarlar olarak görülen çıkarların özendirilmesinde devletin etkinlik alanının genişlemesine işaret etmektedir. Siyasal iktidar bir ölçüde merkezilikten uzaklaştırılabilir *(decentralized)*; daha demokratikleştirilebilir: daha çok sayıda insanın etkin katılımını kapsayabilir, daha dolaylı bir şekilde zorlayıcı hale gelebilir; ama öyle görünmektedir ki, devletin ve tüm siyasal alanın tamamiyle "silinip gitmesi" kuramını dayandıracak bir gerçekte yoktur.

Buraya kadar, farklı siyasal sistem tiplerini, evrimci bir şemayla ayırtetmeye yönelik iki çabayı tartıştık: bunlardan biri (Spencer'inki) kesin bir tarihsel sıralamanın saptanmasında pek değeri olamayacak kadar soyut iken, diğeri (Marx'ınki) ilk bakışta göründüğünden daha az evrimci karaktere sahip olup, yeterli bir kapitalizm öncesi ve kapitalist toplumlar tipolojisi kurma konusunda birçok sorunu çözümsüz bırakmaktadır. Son birkaç onyıl içinde, toplumbilimcilerin böylesi evrimci şemalara gösterdiği ilgi "gelişme" sorunlarına verilen önemin artmasına karşın azalmıştır, çünkü ikinci nosyon çoğunlukla herhangi bir genel insan toplumu tarihi anlayışıyla birleştirilmemektedir ve ilk görünümlerine karşın büyük ölçüde tarihsel değildir. Gelişme veya modernleşme, günümüzde genellikle, ya da yakın tarihin büyük bölümünde "geleneksel" ve "modern", "geri kalmış" ve "gelişmiş", "tarımsal" ve "endüstriyel" toplumlar arasındaki yalın bir farklılaşım aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Ne var ki, yapılan ayrımlar, bu bakımdan, bölümün başlarında belirtmiş olduğum gibi, siyasal bilimdeki sıklıkla çağın egemen siyasal konularından kaynaklanan diğer birçok ayrıma benzemektedir. Böylece, onsekizinci yüzyıl Avrupası'ndaki ilk olarak Yunanlılarca formüle edilen geleneksel monarşi, oligarşi ve demokrasi tipolojisine Montesquieu'nun yazılarındaki "Doğu despotizmi" ile Batı Avrupa monarşileri arasındaki karşıtlık yeni bir anlam kazandırmış, bu karşıtlık da Adam Smith, Hegel ve sonraki iktisatçı ve tarihçiler tarafından daha fazla geliştirilmiş olup, Marx'ın Asyatik üretim tarzı kavramının oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Karşıtlığın temel bir özelliği Batılı toplumların "ilerlemeciliği"ne *(progressiveness)* karşı Asyatik toplumların "hareketsizliği"dir *(immobility)*. Ondokuzuncu yüzyılda, Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra bir başka ayrım- monarşi ile cumhuriyet arasındaki ayrım- büyük önem kazanmış, cumhuriyetçilik *eskil düzenin (ancien regime)* varlığını sürdürmesine veya restore edilmesi çabalarına karşı radikal bir siyasal hareket olarak gelişerek, büyük çapta genel demokratik hareketle birleşmiştir. Yüzyılın daha sonraki bölümünde, işçi hareketinin ortaya çıkışı sonucu kapitalizm ile sosyalizm, "burjuva demokrasisi" ile "sosyalist demokrasi" arasında farklı bir karşıtlık ortaya atılmış, bu ayrım da bugüne kadar siyasal tartışmaya geniş ölçüde egemen olmuştur. Gelgelelim, yirminci yüzyılın akışı içinde, kimisi sosyalist devrimler sonucunda gelişen çeşitli diktatörlük biçimlerinin yaşanması, bu ayrımın üzerinin "totaliterlik" ile "demokrasi" arasındaki veya bazen dile getirildiği şekliyle tek-partili ve çok-partili sistemler arasındaki bir başka ayrımla örtülmesine neden olmuştur.[21] Belirtmiş olduğum gibi, bir başka ayrım da, "gelişmiş" ve "geri kalmış" toplumların siyasal sistemleri arasında yapılabilir ve bu ayrımın altını da genellikle ikincisinin ilkine göre daha istikrarsız olması çizer;[22] bu, kendisini kısmen endüstriyel olmayan ülkelerde askeri rejimlerin yaygınlığı ve askeri darbelerin sıklığıyla gösteren bir istikrarsızlıktır.

Belirttiğim bu geniş ayrım çeşitliliği karşısında, bunların aslında tek bir tipolojinin kapsamı içine sokulup sokulamayacağını sorabiliriz. Bunun, hiç değilse genel-kabul gören bir şekilde henüz başarılamadığı açıktır ve bu anlamda siyaset sosyolojisinin kuramsal çerçevesi içindeki temel unsurlardan bazıları hâlâ belirsizdir. Evrimci şemalar dünyanın farklı bölgelerinin apayrı siyasal tarihleri içinde ortaya çıkan farklı siyasal sistemlerin kavranmasına elvermeyecek kadar soyut ve yalındır; ve bu şemalarda yapılan tüm sınırlama ve kayıtlamalara karşın, bunlar siyasal sistemlerin, tarihin akışı içinde *mutatis mutandis** tekrarlanabilme- yani yeni otokrasi türlerinin veya imparatorluk biçimlerinin demokratik rejimleri izleyebilme-olasılığını gözönünde tutan- doğrusal olmasa bile en azından aynı hedefte buluşan- bir ilerleme fikriyle yakından bağlıdır.

Bu, siyasal sistemlerin gelişiminde genel trendlerin hiç ayırtedilemeyeceği anlamına gelmez. Uzun bir tarihsel perspektif içinde, daha özel olarak da sanayi kapitalizminin doğuşundan bu yana siyasal iktidarın hacminde, toplumsal yaşamın genel akışı üzerindeki siyasal müdahalenin ölçüsünde ve örgütlü siyasal etkinlikte- toplumların büyümesine ve içsel farklılaşımına eşlik eden- bir artış olduğu; bürokratik yönetimde bir büyüme olduğu ve günümüzün egemen siyasal birim türünün -ulusal devletin-ayırtedici özellikleriyle ortaya çıktığı açıktır. Dahası, yirminci yüzyıl bir yönden dünyanın tek bir siyasal sisteme değil, içinde artık yalıtık ve özerk birimlerin bulunmadığı, bütün devletlerin ve siyasal hareketlerin, değişen ölçülerde bağımlılık ve bağımsızlığa sahip oldukları global bir siyaset ağının içine girdiği tek bir siyasal arenaya dönüşme sürecinin en son evresi olarak görülebilir.

Daha yeterli bir siyasal sistemler tipolojisinin oluşturulup oluşturulamayacağı konusunu ele almadan önce, bu aşamada "devlet" ve "siyasal sistem" kavramlarının nasıl kullanıldıklarını biraz daha yakından incelemek yararlı olacaktır. İşe daha önce değindiğim bir görüşü, siyasal etkinliklerin —yani bireyler ve kümeler arasındaki kendi çıkarlarıyla ve ortak yaşamın genel düzenlenişi ve yönlendirilişiyle ilgili iktidar savaşımlarının— her insan toplumunda olageldiği görüşünü daha tam olarak ifade etmekle başlayacağım. Dolayısıyla, bu anlamda her toplumun bir siyasal sistemi —ne kadar *informal*, eksik ve genel olsa, farklı eylem yönleri arasındaki karşıtlaşmaları içeren böylesi savaşımların normal olarak içinde yer aldığı (kendisi de değişmeye tabi) çerçeveyi oluşturan bir kurallar ve uygulamalar bütünü— vardır ve bana öyle geliyor ki, bazı Marxistlerin yaptığı gibi, "siyasal düzeyi" olmayan toplumlardan söz etmek tamamiyle yanlış ve yanıltıcıdır.

Gelgelelim her toplumun bir siyasal sistemi olduğunu söylemek her toplumda çok farklı ve ayrı bir siyasal aygıtın *(apparatus)* bulunması anlamında bir "devlet"in bulunduğunu iddia etmek değildir. Siyasal çatışma ve kararların hısımlık ilişkileriyle veya dinsel anlayış ve ritüellerle sınırlı olduğu, toplumun her veya çoğu yetişkin üyesinin bu etkinliklere katılabildiği, bunları idare etme sorumluluğu iddiasında bulunabilecek herhangi bir uzmanlaşmış insan kümesinin görülmediği "devletsiz toplumlar" varolmuştur. Bu durum şöyle betimlenmektedir:[2 3]

---

* Mutatis mutandis: gerekli değişiklikler yapılarak.

> Devletsiz toplumlar öylesine kurulmuşlardır ki, somut toplumsal durumların içiçe geçen ardışıklığı, her bireyin kendi çıkarı veya tamamiyle bütünleşmiş olduğu yakın hısımlarının veya komşularının çıkarı için toplumun bünyesini *(fabric)* sürdüren bir tarzda harekete geçmesini güdüleyen uyarıyı sağlamaktadır . . . uzmanlaşmış rollerin, bunun sonucu olarak da çok-katlı niteliğe sahip toplumsal örüntülerin yokluğu, gerek ekonomik, gerekse siyasal hedeflerin sadece herhangi bir kimse tarafından toplumun zararına izlenemeyeceği anlamına gelmektedir. Çünkü hedeflerin biri diğeriyle düğümlenmiş olup, ayrıca ritüel tarafından güdümlenmekte, ritüelin dile getirdiği inançlarla denetlenmektedir.

Devletsiz toplumlar çoğu itibariyle, karmaşık bir işbölümüne sahip olmayan, ekonomik bakımdan yoksul, küçük aşiret topluluklarıdır; ama bunların siyasal sistemlerinin kimi özellikleri belki başka toplum tiplerinde de, özellikle ortaçağ Almanyasındakilere veya Hindistan'dakilere benzer (bir zamanlar "küçük cumhuriyetler" olarak betimlenen) köy topluluklarında bulunabilir; nedir ki, bu örneklerde, ne kadar uzakta da olsa bir devlete belli ölçüde bağlılık, yerel topluluğun kendi içinde de bir katmanlaşma ve iktidar eşitsizliği unsuru mevcuttur. Şayet devletsiz aşiret topluluklarını bir ölçüde ilk insan toplumlarının temsilcisi sayarsak, o zaman devleti ortaya çıkaran ve daha da gelişmesini sağlayan nedenleri sorabiliriz. Bu sorunun yanıtları iki ana kategoride toplanmaktadır. Bir yanıt türü insan toplumlarının büyüyüp karmaşıklaşmasıyla toplumsal işlevlerdeki farklılaşmanın arttığına ve toplumda bireylerle kümeler arasındaki çıkar çatışmalarını düzenleyebilen ve bir biçimde "genel çıkar"ı temsil edebilen bir üstün yetke *(otorite)* gereksinimine işaret etmektedir. Diğer görüş devletin, ya toplumun egemen ve bağımlı sınıflar olarak iç farklılaşımının sonucunda (Marxist kurama göre), ya da (Oppenheimer'in öne sürdüğü gibi) bir küme insanın fetih suretiyle diğeri üzerinde yönetimini kabul ettirmesi sonucunda bir egemenlik aracı olarak ortaya çıkıp sürdüğü şeklindedir.

Bu iki devlet anlayışı, siyasal düşünce tarihinde bilinen bir karşıtlığı ortaya çıkarmakta olup, modern siyasal bilimde çoğunlukla üstü örtük olarak çeşitli biçimlerde dile getirilip tekrarlanmaktadır. Bana öyle geliyor ki, bu kuramsal tavırlardan *(position)* sadece birine ya da diğerine bağlanmak gerekli olmadığı gibi, böylesine bir bağlanma çekici de değildir. İlk devletin insan toplumu tarihinde tam olarak nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, çözümü olanaksız bir sorundur; kaldı ki bu konuda ilkel *(embriyonik)* devlet biçimlerinin hayvan toplumlarından kalan bir miras olarak her zaman varolduğu pekala akla yakın gelebilir. Yine de, toplumların ilk tarihleri savaşın ve fetihlerin sadece sınırları açıkça çizilmiş egemen kümeler yaratarak değil, ayrıca toplumun boyutunu da genişleterek, böylece hem işlevlerin daha fazla iç farklılaşımını, hem de merkezi bir hükümet ve idare aygıtının büyümesini teşvik ederek devletin gelişiminde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.[24]

İnsan tarihinin büyük bölümünde imparatorluklar, kalıtsal yöneticiler, aristokrasiler şeklinde ortaya çıkan siyasal egemenlik, ara sıra meydana gelen ayaklanmalara karşın, genellikle değişmez bir gerçek olarak kabul edilmiştir; böylelikle Mosca'nın, "bütün toplumlarda —çok az gelişmiş ve uygarlığın ilk ışıklarına zar zor ulaşmış toplumlardan en ileri ve barış içinde yaşayan toplumlara kadar hepsinde— iki sınıf görülmektedir —yöneten bir sınıfla yönetilen bir sınıf" şeklindeki düşüncesi

tarihsel ve Mosca'nın söyleyişiyle "apaçık" bir olgunun kabulünden başka bir şey değildir.[25] Ancak modern zamanlarda, yönetici grupların iktidarına açıkça ve geniş bir şekilde demokrasi, daha sonra da sosyal demokrasi adına meydana okunduğu için, devletin doğası ve temeli sorusu yoğun bir tartışma konusu haline gelerek, belirtmiş olduğum iki karşıt anlayışa yol açmıştır. Aynı zamanda, yine modern demokratik toplumlarda, bir egemenlik sistemi olan devlet ile bir gönenç *(refah)* sistemi olan devlet arasındaki bu şiddetli karşıtlık giderek belirsizleşmiş olup, bu karşıtlığı aynı anda bu iki yönden ele alma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Yirminci yüzyıl sonlarının Batı demokrasilerinde devlet, işlevleri esas olarak vergi toplama, iç baskı ve diğer devletlerle olan dış çatışmalarla sınırlı *laissez–faire* kapitalizmi dönemindekinden veya daha önceki dönemlerdekinden tamamiyle farklı bir karaktere bürünmüştür; bugün, büyük bir kamu hizmetleri işletiminin yanı sıra, tüm ekonomik sistemin genel düzenleniminden de sorumludur. Gelişmiş sanayi ülkeleri arasında, benzer bir ekonomik planlama temeline ve refah hizmetlerinin sağlanmasına karşı, devletin baskıcı işlevlerinin hala öne çıktığı toplumlar genellikle esas olarak Doğu Avrupa'nın sosyalist toplumlarıdır. Dünyanın siyasal düzeni imparatorlukların ortadan kalkmasıyla da bir değişim geçirmiştir; bununla birlikte, şu ya da bu ölçüde rahatsızlık uyandırıcı çeşitli siyasal bağımlılık ve boyun eğme biçimleri varlığını sürdürmektedir.

Ne var ki, yirminci yüzyıl "gönenç devleti"nin avantajlı konumundan geriye bakıldığında, her devletin, esas olarak baskıcı bir karakteri bile olsa, karmaşık toplumların özellikle bir hukuk sisteminin geliştirilmesi suretiyle koordinasyonu ve düzenlenmesindeki diğer gerekli işlevleri de yerine getirmiş olduğunu, bazı örneklerde de —Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi— genellikle uygarlaştırıcı bir etkide bulunduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla, devletin bir egemenlik sistemi olarak öne çıkan karakterine ağırlık veren görüş de her toplumda bir tür örgütlü kamusal iktidar gereksinimini kabul edebilir ve devletin salt varlığından çok *biçimiyle* ilgilenmeye başlayabilir. Marx'ın kısaca betimlenen siyasal kuramında, sadece Hegel'in devlet felsefesini "modern devletin yetkinlikten–uzaklığını" açığa çıkarmakla, gerçek genel çıkara karşı "hayali bir genel çıkar" tasarımlamakla eleştirisinde değil, " . . . komünist toplumda devlet nasıl bir dönüşüme uğrayacak . . . şu anki devlet işlevlerine benzer hangi toplumsal işlevler varlığını sürdürecek?" sorusunu ortaya attığı, ama yanıtını vermediği daha sonraki *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (Critique of the Gotha Programme) de böylesi bir yaklaşımın ön–düşüncesi *(suggestion)* bulunmaktadır. Bu tür düşünceler, kuşku yok ki, kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi sırasında "proleterya diktatörlüğü"ne, en sonunda "devletin ortadan kaldırılması"na, "yerinde olarak adlandırıldığı şekliyle siyasal bir iktidar'ın yok edilmesi"ne ve "insanların yönetiminin yerini şeylerin idaresinin" almasına (ikinci nosyon Saint Simon'dan alınmıştır) yapılan taslağımsı göndermelerle dengelenmektedir. Bu -yönetim ile idare arasındaki karşıtlık gibi bazıları yanıltıcı olan—[26] parça parça düşünceler açıkça kapitalist toplumdan sosyalist topluma siyasal geçiş konusunda sistemli bir kurama veya sosyalist bir siyasal sistemin sonul yapısına ilişkin bir kurama ulaşmamaktadır. Marxist düşünürler ancak son yıllarda devlet, ekonomi ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi her yanıyla yeniden incelemeye veya bizzat devrimci süreçten veya sosyalist bir ekonominin merkezi deneti-

minden yeni tip bir yetkeci *(otoriter)* devletin ortaya çıkışını açınlayan tarihsel deneyimi çözümlemeye sürekli çaba harcamaktadırlar.[27]

Marxism'den çok fazla etkilenen bir başka siyaset sosyolojisi üslubu da devletin bir egemenlik sistemi olma niteliğini aynı şiddette vurgulamaktadır; bu üslup Pareto ile Mosca'nın seçkinler kuramıdır. Bu kuramda, egemenlik insan toplumlarının, ya insanlar arasındaki doğuştan farklılıklarla (Pareto)[28] , ya da örgütlü bir azınlığın örgütsüz çoğunluğa karşı her zaman sahip olduğu üstün güçle açıklanan (Mosca) evrensel ve yok edilemeyen bir özelliği olarak görülmektedir; bununla birlikte, Mosca'nın yapıtında, demokrasinin gelişmesi sonucunda, yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurumun daraldığı görüşüne bir miktar ödün verilmektedir.[29] Max Weber'in siyaset sosyolojisi ile seçkinci kuramcıların, özellikle Mosca'nın fikirleri arasında Weber'in egemenliğin evrenselliğini kabul etmesi, örgütlü azınlıkların gücünü vurgulaması, milliyetçiliğe bağlılığı ve demokrasinin yaygınlaşmasıyla egemenliğin gerçekten sona erdirilebileceği, hatta bir hayli sınırlanabileceği düşüncesini reddetmesi bakımından sıkı bir yakınlık vardır.[30] Bununla birlikte, Weber egemenliğin önemli dayanakları olarak toplumsal sınıfları —daha genel olarak da, ekonomik alandaki çeşitli "çıkar kümelenimleri"ni— kabul ettiği ölçüde kendi kuramına Marxist çözümlemeden daha fazla bir şeyler katmasıyla, bürokratik egemenliğin artması konusunda yoğun biçimde kafa yormasıyla ve çözümlemesini egemenliğin "meşruiyet" iddiasında bulunabileceği, böylelikle de kendisini ahlaki bir yetke olarak kabul ettirebileceği farklı şekiller üzerinde yoğunlaştırmasıyla farklılık göstermektedir.[31] Weber'in kuramsal şeması, Marx'ınki gibi (ve Mosca'nınki gibi) siyasetin farklı "toplumsal dayanakları"nı kabul etmekle birlikte, aynı zamanda siyasete bir ölçüde özerklik yüklemekte ve bizzat devletin kısmen bağımsız gelişimini gözönüne almaktadır. Yine Weber, Marx ve seçkin kuramcıları gibi devleti tümüyle olmasa bile büyük ölçüde egemenlik aracılığıyla tasarlamaktadır; ve bu "gerçekçi" görüş[32] onu, devletin rolünün ne olması *gerektiği* (ne kadar müdahaleci veya *laissez-faire*'ci olacağı) konusunda birbirinden ayrı düşünmekle birlikte, özde devleti yarışan talepler arasında hakemlik yapan ve toplumda belli çıkar çatışmalarının altında yatan gerçek oydaşmayı *(consensus)* dile getiren özerk ve tarafsız *(nötr)* bir bütünlük olarak görmede anlaşan toplumbilimcilerden kesinlikle ayırır. Belirtmiş olduğum gibi, Marxist biçimiyle bir egemenlik sistemi olarak devlet kuramı, belli konularda kayıtlandırılmakta olup, şu sıralarda geniş şekilde gözden geçirilirken, seçkinci kuramlar da, ne denli yetersiz olursa olsun, egemenliğin demokrasinin gelişmesiyle daha önemsizleşen bir karakteristik haline gelmesi olasılığıyla yüzleşmek zorunda kalmışlardır.

Devleti bir gönenç sistemi ve "genel irade"nin otantik somutlaşımı olarak gören karşıt devlet kuramının, siyasal iktidarın gerçek eşitsizliklerini veya tarih boyunca açıkça baskıcı olan rejimlerin mevcudiyetini hesaba katacak şekilde önemli bir revizyondan geçip geçmediği daha da kuşkuludur. Bu kuramın tanınmış savunucularından biri olan Talcott Parsons siyasal iktidar kavramına ilişkin son bir çözümlemesinde şöyle yazmaktadır: "Demek ki iktidar kollektif bir örgüt sistemindeki birimlerin bağlayıcı yükümlülüklerini, bu yükümlülükler kollektif hedeflerle ilgileri bakımından meşru olduklarında, yerine getirmelerini sağlayan genel yetidir . . ."[33] Bu tanımda ve Parsons'un çözümlemesinin tümünde "iktidar", "meşru yetke" ile

özdeş olup, bizzat bu yetkenin de ortak hedefler üzerinde bir tür genel anlaşmadan doğduğu varsayılmaktadır. Böyle bir anlayış, siyasal yaşamdaki başlıca unsurlardan birini, yani herhangi bir yerleşik siyasal iktidar sisteminin "meşruiyeti" ve toplumun bazı üyelerinin —genellikle halkın çoğunluğunun— ister siyasal hakların (örneğin oy kullanma hakkının) kısıtlanmasıyla, ister zor kullanarak veya ideolojik eyletimle *(manipulation)* ortak hedeflerin (gerçekte Marx'ın belirtmiş olduğu gibi, hayali, düzmece bir "genel çıkar" tasarımının) belirlenimine etkili olarak katılımdan dışlanması üzerinde meydana gelmiş, hala da meydana gelen savaşımları tamamiyle gözardı etmeye devam eder.

Bu siyasal iktidar ve devlet kuramlarının ortaya attığı —devletin gelişimine, diğer toplumsal etkinlik alanlarıyla ilişkisine, baskıcı veya temsili niteliğine ilişkin— sorular bizzat farklı siyasal sistem tiplerini tanımlamak için ölçütler getirmektedirler. Ne var ki, sorunlardan biri —devletin kökenleri sorusu— bana izlenmeye değmez gibi geliyor. Günümüzdeki devletsiz toplumlar, bir çoğu belki de yaş veya cinsiyete dayalı bir siyasal işlevler farklılaşımına sahip olan en eski insan toplumlarının hepsini, hatta çoğunu mutlaka temsil etmez; her halükarda böylesi sorunların araştırılması büyük ölçüde spekülatif kalmaktadır. Dahası, devletsiz toplumlar, ya küçük aşiret toplumlarıdır, ya da daha büyük bir siyasal sistem içindeki küçük topluluklardır; bunların siyasal düzenleri de insan toplumlarının büyük çoğunluğuyla ilgili olarak çok şey ifade etmez. Bunların karakteristiği üzerinde düşünmek[34] ancak bir açıdan aydınlatıcı olur; o da, devletin sadece bir toplumun tutunumunun *(insicamının)* bir aracı olmadığının vurgulanması, böylelikle de devleti diğerleri arasında, her zaman en önemlisi de olmayan bir birlik olarak ele alan liberal çoğulcu kuramlara bir miktar destek sağlanmasıdır. MacIver'in öne sürdüğü gibi:[35]

> . . . en mutlak devlette (dahi) davranış ve alışkanlık, görenek ve gelenek, devletten değil, siyasal iktidarın en temelinden türeyen toplumsal yetke, topluluk yaşamının örgütlenişinde çok daha etkili güçlerdi . . . Devletin örgütlenişi tek toplumsal örgütleniş değildir; devletin dile getirdiği amaçlar, insanlığın peşinde olduğu amaçların tümü değildir; keza çok açıktır ki, devletin hedeflerini izleme tarzları, toplum içinde insanların arzuladıkları hedefler için uğraşım tarzlarından ancak bazılarıdır.

Ama elbette ki, çoğulcu görüşün mantıklılığı devletsiz toplumlardan sağlanan delillere dayanmaz; ne de bu görüşün çoğu kez bu delillerle bağlantısı sözkonusudur.

Köken sorunundan çok daha anlamlı —toplumsal araştırmaya da daha açık— bir soru, farklı belirimleri içinde devletin gerçek gelişimi ve örgütlenmesiyle ilgili olandır. Burada devlet kuramlarındaki tartışmalı başlıklar, her bir tikel devleti nitelemekte kullanılabilecek özellikler olarak ortaya çıkar; zira her örnekte devletin diğer toplumsal alanlardan ne ölçüde bağımsız olduğunu veya tersine kendilerinin de belirlenmesi gereken "çıkar kümelenimleri"ne ne ölçüde boyun eğdiğini, ayrıca devletin toplumu egemenliği altına alan baskıcı bir etken olma derecesini (ve bu egemenliğin kaynaklarının neler olduğunu) ya da daha çok, genelde toplumun bir yönetim organı olma derecesini gözönüne almamız gerekmektedir. Gelgelelim bu ölçütler tatmin edici yasal sistemler tipolojisi kurmak için hâlâ yeterli değildir. Önce, toplumların ölçeklerindeki değişmeleri, bunlara ister nüfus artışı yol açmış

olsun, isterse onaltıncı ile ondokuzuncu yüzyıllar arasında Batı Avrupa'daki sayısız küçük birimden ulus devletlerin yaratılmasında (bu 5. Bölümde daha ayrıntılı tartışılacaktır) veya emperyalist fetihler ve yayılmalar sürecinde olduğu gibi siyasal ya da askeri araçlar neden olsun, değerlendirmeye almak zorunludur. İkincisi, bizzat devletin etkinliklerinin, sadece toplumların ölçek olarak büyümesinden değil, devlet müdahalesini özendiren diğer birçok etkiden —özgül bir örnek verilecek olursa, "gece bekçisi devleti" nden "gönenç devleti"ne geçişi sağlayan etkilerden—de kaynaklanan genişlemesine dikkat etmemiz gerekir.

Yukarıda belirtilen ölçütler, genellikle bu bölümün başında değinildiği üzere, çok genel evrimci şemaların oluşturulmasında kullanılmışlarsa da, bunlar dünyanın farklı bölgelerindeki ve tarihin belirli dönemlerindeki siyasal sistemlerin gerçek değişimlerine pek uymayan"gelişme evreleri"ni çok soyut şekilde görüntülemeleri nedeniyle —başka yerlerde olduğu gibi Marxist düşüncede de— giderek daha fazla eleştirilmektedirler. Şimdi öyle görünmektedir ki, birçok siyaset bilimcisi ve sosyologun çözümlemelerini oldukça iyi tanımlanmış siyasal sistem tipleri —aşiret toplamları, kent-devletleri, bürokratik imparatorluklar ve diğer imparatorluk rejimleri, mutlakiyetçi devletler, sosyalist veya kapitalist devletler ve benzerleri— içindeki siyasal yapı ve değişim süreçleri üzerinde, bunları herşeyi kapsayan bir tarihsel şema içine yerleştirmeye çalışmaksızın yoğunlaştırmaları daha verimli olacaktır. Elbette, böylesi incelemelerde, *herhangi bir* siyasal sistemin çözümlenmesiyle ilgili olabilecek bazı genel kavramlara gereksinim duyulmakta olup, sonuçta siyasal sistemin karakterini şu ya da bu ölçüde etkileyen belli ögelerin —mülkiyet hakları, toplumsal sınıflar, yetkeyi meşru kılma aracı olarak mit ve ideoloji—[36] evrensel önem taşıdığı vargısına da ulaşılabilir; ama bu incelemelerde, ayırtedici kültürel gelenekler ve tarihsel deneyimler ile belli bir devletin veya devletler kümesinin karşısına çıkan özgül koşullarla sorunlar üzerinde de olasılıkla daha özenle durulacaktır. Böylesi incelemelerde neye gerek duyulduğu konusunda Latin Amerika siyasetinin gelişmesiyle ilgili kuramlar üzerine yakınlardaki eleştirel bir değerlendirme[37] iyi bir örnek sağlamakta olup, bu çalışmada yazarlar, çeşitli biçimleriyle "gelişmeci" devlet anlayışının temel önemini ifade ederek birçok toplumbilincinin son yıllarda, tarihin akışının Latin Amerika'yla "tarihsel olarak ilgili" kategorilerin yardımıyla incelenmesi gereksinimi üzerinde ısrarla durduklarını belirtmektedirler.

Bu örnek, bir siyasal sistemler tipolojisinin oluşturulmasındaki bir başka önemli özellikle de ilgilidir. Bu bölümün başında, siyasal sistemler arasında yapılan ayrımların çoğunlukla güncel siyasal çatışmalardan ve düşüncelerden nasıl kaynaklandığını belirtmiştim; üstelik bu özellik son onyılların siyaset sosyolojisinde iyice göze çarpmaktadır. Sorun, bazı belli başlı tarihsel siyasal sistem türlerini, hatta değinmiş olduğum evrimci-olmayan bir tarzda bile tamamiyle tarafsız olarak ayırtedebilmemiz ya da ayırtediyor olmamız değildir; çünkü, bir yandan güncel konular geçmişte önemli görünen konuları etkilemekteyken, diğer yandan da, bu konuların ne de olsa, çok fazla pratik önemleri vardır ve siyasal düşünürlerin ilgisini diğerlerinden çok daha fazla çekecekleri muhakkaktır. Dolayısıyla, —"gelişmeci" devlete, "müdahaleci" devlete, "endüstriyel" ve "endüstri—sonrası" toplumlardaki özgül devlet formlarına ilişkin— yeni kavramların formülasyonunun gerekmesi ya da yirminci yüzyıldaki siyasal gelişmenin ve bu gelişimin ondokuzuncu yüzyıldaki

öncellerinin demokrasi ve totaliterlik ile ulus—devletin ortaya çıkışının yanı sıra sosyalist hareketin gelişimi açısından yeniden—yorumlanmasının gerekmesi şaşırtıcı değildir.

4. SİYASAL DEĞİŞME VE ÇATIŞMA

Her toplumda, iç ve dış koşullardaki çeşitli değişmelere yanıt olarak sürekli bir siyasal değişme olmaktadır ve bu değişme doğayla ve diğer toplumlarla ilişkileri, her bir toplumun içerisindeki kümelerin karşılıklı-etkileşimini ve eski kuşakların yokolması, yenilerinin ortaya çıkması sonucu devamlı bir personel dolaşımını kapsamaktadır. Yeni bir teknolojinin devreye sokulması; ticaret veya savaşlar; bir saray darbesi, bir hanedan değişimi, işinin ehli olan ya da olmayan bir monarkın başa geçmesi, veya ayrıksı *(müstesna)* yetenekte bir siyasal önderin ortaya çıkması; kültürel ve düşüncel *(entelektüel)* hareketler; aralarında farklı toplumsal çıkarları temsil eden seçkinlerin, dinsel veya kültürel kümelerin ve sınıfların bulunduğu belli toplumsal kümelerin yükselişi ve çöküşü, söz konusu toplumun tipine bağlı olarak oldukça önemli siyasal değişmelere yol açabilir.

Bu farklı etkilere toplumbilimciler farklı ağırlıklar yüklemişler, bunların herhangi birine verilen önem de farklılık göstermiştir. Ekonomik değişmeler genellikle çok önemli görülmekle birlikte, bunların etkileri farklı biçimlerde düşünülmüştür. Marx'ın bir toplum tipinden bir başkasına büyük tarihsel geçişler kuramı, bu geçişlerin ana nedenini, "maddi yaşamın üretim tarzında" üretim güçlerinin gelişiminden kaynaklanan ve bir toplumsal devrim dönemine "bütün bir koskoca üstyapı"nın az ya da çok hızlı dönüşümüne neden olan değişmelerde görmektedir.[1] Son yıllarda, üretim tarzları, temel/üstyapı modeli ve belli bir toplum biçiminin (çelişkiler dahil) yapısal karakteristikleriyle toplumsal sınıflar ve diğer kümelerin bilinçli eylemleri arasındaki ilişki kuramı üzerinde Marxist düşünürler arasında yoğun bir tartışma başlamış; bu tartışma Marxist kuramda çok geniş revizyonlara ve bazı durumlarda da kuramın temel kavramlarının eleştirel olarak yeniden-değerlendirilmesine yol açmıştır.[2]

Yine ekonomik değişmelerle bağlantılı olarak büyük geçişleri ele alan alternatif bir kuram, modern bilim ve teknolojinin gelişmesinin canalıcı bir rol oynadığı endüstriyel toplumun ortaya çıkışı ve gelişimini toplumsal yaşamın dönüm noktası olarak görmektedir.[3] Daha yenilerdeki "endüstri-sonrası" toplum tartışmalarında ortaya çıkan bu kuramın bir başka uzantısı da, kuramsal bilgi üretiminin ekonomi ve toplumdaki büyük önemini daha da kuvvetle onaylamaktadır.[4] Tüm bu anlayışlarda

ortak olan fikir, bilimin ilerlemesine - hatta bir tür "teknolojik zorunluluğa"dayanan ekonomik gelişmenin toplumsal ve kültürel yaşamın tümü üzerinde etkin ve özsel bir etkiye sahip olduğu, dolayısıyla da, siyasal savaşımların doğasını büyük çapta belirleyerek, yeni toplumsal kümeleri öne çıkardığı; uluslararasındaki iktidar dengesini değiştirdiği ve devletin ekonomiye giderek artan müdahalesini teşvik ettiğidir.

Buraya kadar ele alınan kuramlar çoğunlukla toplum biçimindeki belli başlı değişmelerle ilgili olmakla birlikte, toplumsal yaşamı etkileyen daha sürekli, görece küçük-ölçekli değişmelerin bulunduğu da açıktır. Bu nedenle, Pirenne, kapitalizmin gelişimi üzerine yaptığı incelemede,[5] başlıca ekonomik etkinlik yönleri ile her bir aşamada baş rolü oynayan toplumsal kümeler açısından kapitalizmin gelişmesindeki çeşitli evreleri birbirinden ayırtetmiştir; keza, seçkinlerle ilgili birçok tarihsel araştırmada da benzer şekilde, belli ekonomik kümelerin yükselişi ve çöküşü üzerinde durulmuştur.[6] Bununla birlikte, bilebildiğim kadarıyla, son zamanlarda çeşitli ekonomik kümelerin yükselişi ve çöküşü üzerine herhangi bir kapsamlı araştırmaya rastlanmamaktadır; ne de yirminci yüzyıldaki siyasal olaylara ilişkin genel çaplı bir ekonomik yorum getirme çabası görülmektedir; ama elbette ki, üretim tarzlarına ilişkin yeni Marxist tartışmalarda, gelişme ve azgelişme çözümlemelerinde ve endüstri ve endüstri-sonrası toplum kuramlarında böylesi bir yorumun birçok unsuru bulunmaktadır. Yine de, gerek eski, gerek daha yakın dönemlerdeki mevcut çalışmalardan, ekonomik ve teknolojik değişmelerin siyasal etkilerini, bu değişmelerin sonucunda oluşan özgül toplumsal kümelerin eylemleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yeri geldiğinde, toplumsal sınıfların, ayrı ayrı seçkinlerin (ekonomik, siyasal ve kültürel), kuşakların ve diğer kümelerin oluşumunu ve gelişimini incelememiz gerekecektir.

Siyaset üzerindeki ekonomik etkilere verilen önemle karşılaştırıldığında, toplumların gelişimindeki gözle görülen önemine karşın savaşın siyasal uzantılarına ilişkin görece çok az sosyolojik çözümleme yapılmıştır. İlk sosyologlardan bazıları savaşı toplumsal gelişmedeki -insan toplumlarının genişlemesindeki-ilk büyük adımı gerçekleştiren araç olarak görürlerken,[7] diğerleri savaşın bizzat devletin oluşumunda başlıca etmen olduğunu kabul etmişlerdir.[8] Savaşın, devlet iktidarının genişlemesi ve berkitilmesi süreçlerinde önemli bir etmen olmaya devam ettiği açıktır. Belgelenen bütün tarihsel dönemlerde, dünyadaki siyasal düzen genel olarak büyük ölçüde fetihlerin ve kurulan imparatorlukların ulusal bağımsızlık için silahlı savaşımların ve hanedanlar, imparatorluklar ve ulus-devletler arasındaki çatışmaların bir ürünü olmuştur. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda ve gerek bundan önce, gerekse daha sonraki diğer ulusal kurtuluş ve birlik savaşlarında olduğu gibi, savaş sık sık yeni ulusların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ya da, Birinci Dünya Savaşının Habsburg İmparatorluğunu yıkması ve İkinci Dünya Savaşı'nın Almanya'daki Nasyonal Sosyalist rejimi, İtalya'da da Faşist rejimi yok etmesi gibi eski siyasal sistemlerin çöküşüne neden olmuştur. Fetihler ve imparatorlukların büyümesi daha geniş siyasal birimler yaratmış, bu birimler çözüldükten sonra dahi, geride, belirgin bir uygarlığın Roma Hukuku veya İngiliz parlamenter demokrasisi gibi bazı ögelerin daha dayanıklı bir kalıntı olarak bırakabilmişlerdir. Daha dolaylı olarak savaş, özellikle de savaşta alınan yenilgi 1917'de Rusya'da olduğu gibi, başarılı bir iç devrime elverişli koşullar yaratarak, büyük siyasal değişmelere yol açmada belli başlı etmenlerden

biri olabilir. Savaş ile devrim arasındaki bu yakın ilişkinin sonraki bir aşamada daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekecektir.

Toplumların gelişmesiyle birlikte, savaş ölçek ve yeğinlik olarak artma eğilimi gösterip belli dönemlerde doruğa ulaşmıştır. Böyle bir dönem Batı Avrupa'da onyedinci yüzyıl olup, bu çağı kapitalizmin ve ulus-devletlerin ilk gelişimleriyle din savaşları karakterize etmektedir; bir başkası ise, uzun süreli ve büyük yıkıma yol açan savaşların global bir ölçekte yapıldığı yirminci yüzyıldır. Yirminci yüzyıldaki savaşın bazı ayırtedici özellikleri vardır: ilkin, tüm halkların ve ekonomilerin savaşın sürdürülmesi için harekete geçirilmesi anlamında "topyekün savaş"ı içermektedir; ikincisiyse, kullanılan silahlarda çok hızlı teknolojik ilerlemelerin izi bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak, belli başlı endüstri toplumlarında toplumun belli bir ölçüde "askerleştirildiği" öne sürülebilir. Fiilen savaş yapmanın yanı sıra , savaşa hazır olma durumu başlıca siyasal kaygı haline gelmekte, askeri önderler siyasal sistem içinde daha önemli bir yer edinmekte ve ekonomi askeri gereksinimlere daha fazla uyarlanarak, iktidarın ve ekonomik büyümenin ana merkezlerinden biri olan "askeri-endüstriyel bileşke *(complex)* " yi ortaya çıkarmaktadır. 1971 tarihli bir UNESCO raporunda, dünya uluslarının 1967'de genel olarak gayri safi milli hasılalarının yüzde 7.2 'sini askeri gereksinimlere harcamalarına karşılık, yüzde 5 'ini eğitime, yüzde 2,5'ini de sağlığa harcadıkları belirtilmektedir. Bununla birlikte, son zamanlarda hiç değilse bazı ülkelerde, sosyal yardım için yapılan harcamalardaki artışın bir sonucu olarak silahlı kuvvetlere tahsis edilen hükümet harcamaları oranında bir azalma söz konusu olabilir.[9]

Yukarıdaki tartışmanın amacı savaşın siyasal yaşamda tümüyle özerk bir etmen olduğunu öne sürmek değildir. Açıktır ki, savaş bir siyasa aracıdır ve toplumsal ve kültürel koşulların etkisiyle farklı biçimler olmaktadır. Çeşitli savaş kuramlarında, savaşın ortaya çıkışı, ölçeği ve yeğinliği böylesi etkiler aracılığıyla açıklanmaya çalışılmış olup,[10] modern savaş örneğinde, Marxist düşünürler emperyalist rekabetlerden doğan savaşlarla sosyalist ve kapitalist ülkeler arasındaki çatışmalardan kaynaklanan savaşlar ve sömürgeciliğe karşı kurtuluş savaşları arasında ayrım yaparken, diğer toplumsal kuramcılar milliyetçiliğin gücünü ve ulus-devletler arasındaki rekabeti vurgulayarak, ulusal çıkarların askeri çatışmalara yol açabileceğini ve silahlı kuvvetlerin Macaristan (1956) ve Çekoslovakya (1968) ile halihazırda SSCB ile Çin arasındaki ilişkilerde görüldüğü gibi, sosyalist ülkeler arasında bile kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Ama nedenleri ne şekilde düşünülürse düşünülsün, savaş bizzat siyasal çatışmanın belli başlı biçimleriden biridir ve savaşın önemli ve uzun -erimli siyasal sonuçları vardır.

Siyaset sosyologları, siyasal değişmeyi etkileyen daha gizli, daha belirsiz etkileri savaştan daha fazla ihmal etmişlerdir. Birbirini izleyen kuşaklar konusundaki başlıca çözümleme, Karl Mannheim'ın ilk kez 1927'de yayınlanan çalışmasıdır.[11] Mannheim , kuşak ile sınıf konumu arasında "belli bir yapısal benzerlik" olduğunu öne sürmüştür:

> **Aynı sınıftan olma olgusuyla aynı kuşak veya yaş kümesine ait olma olgusunun ortak noktası, her ikisinin de kendi parçaları olan bireyleri toplumsal ve tarihsel süreç içinde ortak bir mekanla donatarak özgül bir potansiyel deneyim alanıyla kısıtlaması ve onları önceden belli bir karakte-**

ristik düşünce ve deneyim tarzına ve tarihsel olarak ilgili karakteristik bir eylem tipine yöneltmesidir.

Mannheim kuşak farklılıklarına verilen önemi ve birçok başka toplumsal koşula bağlı olarak örgütlü kuşak kümelerinin oluşturulması olasılığını kabul etmiştir. Geçmişte "genç bir kuşağın" yeğin olarak kültürel ve siyasal önderlik talebinde bulunduğu çeşitli dönemler yaşanmıştır; bunun toplumbilimcilerin kuşaklar sorununa duydukları ilgiyi yeniden-canlandıran yakın ve dikkate değer örneği, 1960'ların, hiç değilse bir süre için, belki de endüstriyel ülkelerdeki kültürel ve siyasal yaşam üzerinde daha kalıcı olarak önemli bir etkide bulunan gençlik hareketleri (özellikle öğrenci hareketleri) ve "gençlik kültürü"dür. Böyle bir olay çeşitli şekillerde açıklanabilir, ama Margaret Mead'in "muhalif" gençleri yeni bir ülkeden çok yeni bir dönemi araştıran öncülere benzettiği bir incelemesinde öne sürmüş olduğu gibi,[12] yaşlı ve genç kuşakların deneyim, beklenti ve bakışlarını daha keskin biçimde ayırmaya yönelen hızlı ekonomik ve toplumsal değişme önemi kesinlikle kabul edilen bir etmendir.

Mannheim'ın bir kuşağa ait olma ile bir sınıfa ait olma arasındaki benzetmesi, budun *(ethnicity)* veya cinsiyet tarafından oluşturulanlara benzer diğer "ortak mekanların" çözümlemesinde de bir model sağlamaktadır. Bu yakınlıklara dayanan ve önceki bir bölümde tartışılan toplumsal hareketler, son birkaç onyıl boyunca çok daha büyük siyasal önem kazanmış olup, bunların gelişiminin de, gençlik hareketleinin gelişimi gibi, daha geniş toplumsal değişmelerle bağlantılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Ne var ki, bunlar aynı şekilde farklı kültürel yönelimleri şekillendirmekte ve dile getirmekte olup, "toplumsal ve tarihsel süreçteki ortak mekanlar'ın tümü gibi, bunlara da kültürel hareketler bağlamından bakılması gerekir. Siyaset bilimcilerinin genellikle "siyasal kültür" ve "siyasal toplumsallaşma" nosyonlarını kullanarak bu siyasal görünüşleri ele aldıkları çerçeve ilgili bütün olayları kapsayamayacak kadar dardır ve bence, siyasal eylemi şekillendiren fikirlerin ve değerlerin zorunlu olarak açıktan açığa siyasal bir biçim içinde dile getirilmediğini vurgulayarak bu fikirleri ve değerleri tüm toplumsal yapıyla bağlantılandırma meziyetine sahip "kültürel yeniden-üretim"[13] kavramından yola çıkmak daha verimli olacaktır.

Terimin Marxist düşünürlerce kullanıldığı şekliyle yeniden-üretim, verili bir toplum biçiminin veya toplumsal formasyonun kendisini bu biçimde devam ettirmesi -yani sürekli olarak yeniden-yaratılması- sürecini işaret etmektedir. Bu süreçte, belli bir ekonomik sistem veya üretim tarzı, bir siyasal sistem veya devlet biçimi ve kültürel normlar, kısmen özerk bir gelişim göstermekle birlikte, yine de bütün bir toplumu yeniden -üretecek şekilde birbirlerine bağlanmıştır. Bu görüş noktasından bakıldığında, kültürel sistem, en "siyasal-olmayan" belirimlerinde bile, siyasal egemenliğin önemli bir unsuru olarak görülür. Böylece, Bourdieu ve Passeron kendi deyişleriyle "simgesel şiddet"in bir iktidar sisteminin devamındaki rolünü çözümler ve göreli özerkliğine karşın, eğitim sisteminin sınıf ilişkilerine incelikli ve karmaşık bağımlılığını araştırırlarken,[14] Claus Offe "başarı ilkesi"ni, kapitalist bir toplumda eşitsizliği meşrulaştıran yaygın bir ideoloji olarak incelemekte ve eleştirmektedir.[15]

Bu anlamda kültürel yeniden- üretimin kendiliğinden hareket eden veya rakipsiz bir süreç olmadığı açıktır. Karşı kültürler ortaya çıkıp kendilerini kabul ettirebi-

lirler ve ettirmektedirler;[16] yaygın olan kültürel normların inandırıcılık gücünü yitirdikleri, siyasal egemenliğin tehlikeye düştüğü "meşruiyet bunalımları" meydana gelebilir.[17] Ne var ki, yeniden-üretim kuramı, gündelik yaşamdaki-özellikle modern endüstriyel toplumlardaki- herhangi bir geniş çaplı radikal siyasal değişime karşı büyük bir engel oluşturan ekonomik, siyasal ve kültürel fikirler ve uygulamalar ağını açığa çıkarmaktadır.

Bu ön-tartışma, siyasal değişme ve çatışma süreçlerinin daha derin bir çözümlemesi için vazgeçilemez olan birtakım ayrımları akla getirmektedir. Tedrici ve ansızın gerçekleşen, küçük ve büyük, barışçı ve şiddete dayalı siyasal değişmeler arasında ayrım yapmak gereklidir; keza mümkün olduğu sürece bu farklı olayları nedenleri ve koşullarıyla bağlantılandırmak gerekir. Daha önce belirtmiş olduğum gibi, bütün dönemlerde, kuşakların ardarda dizilişi, hanedanların yükselişi ve çöküşü, çeşitli kümeler arasındaki rekabet, ekonomik ve kültürel gelişmeler, değişen dış koşullar ve ancak ayrıntılı tarihsel incelemelerle tam olarak anlaşılabilen daha kişisel etmenler sonucunda bir tür siyasal değişme meydana gelmektedir. Modern Batı demokrasilerinde bu tedrici değişmeler siyasal partiler arasındaki yarışma ve hükümet üzerinde çeşitli toplumsal hareketlerin ve çıkar kümelerinin etkisi şeklinde kısmen kurumlaşmıştır; ve bunlar çoğunlukla sürekli gözden geçirilen ve genişletilen kanunlar bütünüyle dile getirilir.

Bu tür siyasal değişmeler tedrici ve küçük olabilirler ama barışçı olmaları gerekmez. Bir hanedanın veya başka yönetici kümenin değişmesi sık sık siyasal cinayetler ve diğer şiddet biçimleriyle gerçekleştirilmişse de, siyasal sistemde herhangi bir özsel, toplumun genelinde ise önemli sayılabilecek bir değişmeye yol açmamıştır. Bununla birlikte, daha genel olarak, belli koşullarda tedrici ve küçük değişmelerin içerdikleri şiddet miktarına bakılmaksızın birikerek çoğalıp çoğalmadığı, en sonunda da büyük dönüşümlere yol açıp açmadığı sorusunu sormanız gerekiyor. Bu sorunun belli başlı tartışılma biçimlerinden biri, sosyalist hareketler içindeki "reformcu" ve "devrimci" siyasal stratejilere ilişkin uzundur süregelen anlaşmazlıktır. Genel bir deyişle, reformların birikiminin ve burjuva egemenliğinin tedrici olarak aşınmasının, sosyalist bir topluma görece kolay ve barışçı geçişin gerçekleştirilebileceği bir duruma yol açtığını düşünenler ile reformları geçici olarak gören, reform savaşımlarını esas olarak işçi sınıfı bilinci ve örgütlenimini geliştirme etkisi bakımından değerlendirip sosyalizmin gerçekleşimini burjuvazi ile proleterya arasındaki oldukça şiddetli bir sonul yüzleşmeyi izleyen daha ani bir olay olarak öngörenler arasındaki bir bölünmedir bu . Gelgelelim, her iki yanda da bu görüşler daha yalın şekilde karşıtlaşan diğer görüşlerle birleşebilmektedir: sosyalizme reformcu bir yoldan gidilmesi fikri, salt varolan toplumun reforme edilmesiyle uğraşmaya ve nihai hedef olarak sosyalizmin fiilen bir yana itilmesine dönüşebilir; devrimci yaklaşım ise her tür reform savaşımlarının devrimci bir sınıf bilincinin gelişmesine kesinlikle zararlı olduğu için reddedilmesine, bir *politique du pire'* nin* benimsenmesine ve kapitalizmin felakete yol açacak şekilde çöküşüyle inançlı bir devrimciler çetesinin yığınları sosyalizme yönelteceği beklentisine doğru gelişebilir.

* **Politique du pire:** Karşı tarafın kötü gidişatına müdahale etmeyip, bu gidişat sonucunda ortaya çıkacak elverişli durumdan yararlanma politikası. Burada kastedilen, kapitalizmin olumsuz yönlerine düzeltici hiçbir müdahalede bulunmayıp, çöküşünü bekleme-bu anlamda hızlandırma-politikasıdır.

Bu sosyalist tartışmada ve reform ile devrim konusundaki daha genel anlaşmazlıkta, siyasal sistemde neyin büyük bir değişme olacağına ilişkin özgül bir anlayış üstü örtük olarak bulunmaktadır. Marxist düşünürler için bu, genellikle yeni bir sınıfın feodalizmden kapitalizme veya kapitalizmden sosyalizme geçişte olduğu gibi tüm toplumsal sistemin dönüşümünü kapsayacak şekilde iktidara yükselmesi anlamına gelmektedir. Marx, işte bu anlamda, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi"nin başlangıcında "binanın taşıyıcı sütunlarını ayakta bırakan, kısmi, *sadece* siyasal bir devrim" ile toplumsal bir devrimi birbirinden ayırmış; bu ayrım da, Max Adler'in işaret ettiği üzere,[18] tüm devrim kavramını "sadece devletin siyasal dönüşümü fikrinden, toplumun temellerindeki ekonomik değişimle ilgili toplumsal bir kavrama çevirerek" değiştirmiştir.

Diğer yandan. liberal toplumsal düşünürler genellikle, farklı siyasal sistem tiplerinin geçerli olduğu geniş tarihsel dönemleri böylesine kesin bir şekilde ayrımlama veya siyasal sistemle toplumun yapısı arasında böylesine yakın bir ilişkinin varlığını öne sürme eğiliminde olmamışlardır.[19] Dolayısıyla bunlar çoğunlukla büyük siyasal değişmelerin daha özerk ve daha tedrici bir şekilde, çeşitli aşamaların birbiri içine geçmesiyle gerçekleştiğini düşünmüşlerdir. Buna örnek olarak, bu düşünürlerin bireysel özgürlüğün artması ve berkitilmesine veya modern demokrasinin gelişimine ilişkin açıklamaları gösterilebilir.

Marxist tarih kuramındaki ve bu kuramın siyasal değişimlere daha fazla özerklik tanıyan çeşitli yeni yorumlarındaki bazı sorunlar -örneğin mutlakiyetçi devletin ortaya çıkışı- daha önce tartışılmıştı;[20] şimdiyse dikkatleri daha yeni iki olay üzerinde toplamak ve bunların büyük siyasal rejim değişiklikleri olarak değerlendirip değerlendirilemeyeceğini sormak istiyorum. Marxist bir şemaya uysa bile çok eğreti kalan refah devletini, ondokuzuncu yüzyılın *laisez-faire* kapitalizminin hüküm sürdüğü toplumlarındaki devletten öz olarak farklı yeni bir devlet tipi olarak görecek miyiz? Bu konunun farklı yorumlara açık olduğu anlaşılmaktadır. Bana kalırsa, çok zor olmakla birlikte, modern refah devletiyle ondokuzuncu yüzyılın "gece bekçisi" devleti arasında, burjuva egemenliğinin bir aracı olduğu sürece önemli bir fark olmadığı; ekonomiye devletin önemli ölçüde müdahalesini, yaygın sosyal hizmet teminini ve geniş çapta bir ulusal ekonomik planlamayı içeren refah devletinin, kapitalizmin gelişiminde "örgütlü kapitalizm" olarak adlandırılabilecek yeni bir aşamaya tekabül ettiği; ya da nihayet, refah devletinin kollektivizme doğru, esasında işçi hareketi tarafından esinlenen ve bu yönden sosyalizme giden yolda bir geçiş aşaması olarak görülebilecek özgül bir aşama olduğu öne sürülebilir.[21] Bana ilkinden çok daha aklayakın gelen son iki açıklama, farklı biçimlerde olmakla birlikte, refah devletinin geçen yüzyıl boyunca ekonomik sistemlerinde, toplumsal ilişkilerinde ve kültürel yönelimlerinde büyük değişikliklere uğramış olan toplumlarda meydana çıkan, farklı bir siyasal rejim türü olduğunu kabul etmektedir.

Siyasal değişmenin önemsiz sayılamayacak ikinci bir örneği, Avrupa'daki faşist rejimlerin yükselişi ve çöküşüdür. İkisi de kapitalist bir toplumda varolabilen faşizm ile liberal demokrasinin siyasal sistemleri arasında çok büyük bir fark vardır; ve faşist güçler İkinci Dünya Savaşından zaferle çıkmış olsalardı, dünya tarihinin çok farklı olacağından kimsenin kuşkusu olamaz. Ama faşizmin farklılığı çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. 1920'lerin ve 1930'ların bazı Marxistleri- özellikle de Bol-

şevik görüşüne bağlı olanlar- faşizmi burjuva yönetiminin kapitalist gelişmenin tekelci evresinde kaçınılmaz olarak bürüneceği bir biçim olarak düşünüyor, aynı zamanda da faşist hareketlerin gücünü küçümsüyorlardı. Böyle bir yorum, sadece tekelci kapitalizmin (yani, büyük şirketlerin ekonomiye egemen olduğu kapitalizmin) devletin müdahaleci düzenlemelerinden kaçabildiği sürece, liberal demokratik bir rejimle gayet bağdaşır görünmesi nedeniyle değil; ayrıca, faşizmin yükselmesinin birçok başka etmene dayanması nedeniyle de en iyi olasılıkla yetersiz görünmektedir. Faşist hareketlerin ekonomik bunalım ve keskin sınıf savaşımları ortamlarında ortaya çıktığı muhakkaktır, ama sayıları çok fazla olan *déclassé*'lerle * faşist milisleri oluşturan tatminsiz eski asker ve subayların varlığı, milliyetçilik dalgasının kabarması ve başarıya ulaşmış oldukları ülkelerdeki yetkeci hükümet gelenekleri de bu hareketlerin gelişimini mümkün kılmıştır. Böylelikle, bir yönden Avrupa'daki faşitst rejimler (aynı şekilde Japonya'daki milliyetçi ve militarist otoriter rejim) başarılı burjuva demokratik devrimlerini yaşamamış toplumlarda modernleşmenin "yukarıdan bir devrim"le gerçekleştirilmesi aracı olarak görülebilir.[22] Bir başka yönden, bu rejimler, devletin iktidarlarının artması ve etkisinin genişlemesinin, milliyetçiliğin ve uluslararası rekabetlerin yoğunlaşmasının, şu ya da bu şekilde bir kitle tabanı edinen siyasal seçkinler arasındaki savaşımların sonucu olarak modern "kitle toplumları" nın doğasında bulunan yönsemelerin somutlaşması şeklinde anlaşılabilir. Bu görüş farklı bir siyasal sistem olarak totaliterlik kuramlarında şekillenmiş olup, bunun örnekleri faşist rejimler kadar Stalinci diktatörlükte de görülmektedir.

Gerek refah devletinin gelişimi, gerekse faşizmin ya da daha genel olarak totaliter rejimlerin ortaya çıkması, bana göre, önemli siyasal değişmeler olarak kabul edilmelidir. Önemli sayılacak bir siyasal değişme, yirminci yüzyıldaki bu deneyimlerin ışığında, ama diğer tarihsel dönüşümler de gözönüne alınarak şöyle tanımlanabilir: Hükümet aygıtında büyük çapta bir yeniden-örgütlenmeye, hükümet ile halk arasındaki ilişkilerde bir değişmeye, çeşitli toplumsal kümelerin hiyerarşik sırasındaki değişmeler dahil, diğer toplumsal ilişkilerin büyük ölçüde yeniden-yapılaşmasına yol açan bir değişme. O halde, bu değişmeler, Marxist tarih kuramının canalıcı ögeleri olan bir toplumsal formasyondan birbaşkasına geçişle, toplumun tüm yapısındaki devasa değişmelerle nasıl ilintilendirilecektir? Kimi önemli tarihsel araştırma türlerini yönlendirmede entelektüel bir şema olarak büyük değeri bir yana,bu kuram bazı yönlerden bana çok yanıltıcı gelmektedir. Bu kuramın, bizzat Marx'ın düşüncesindeki kaynağı, açıkça onsekizinci yüzyıl devrimlerinin ve feodalizmden kapitalizme geçişin genel özellikleri üzerine bir ölçünmedir *(reflection)*. Ama, geçmişten kesin bir kopuş olması, gelecek için de devrimci bir anlam taşıması yüzünden, bu geçişin, insan tarihinin ilk evrelerindeki Neolitik devrim dışında belki de hiçbir tarihsel benzeri yoktur. Başka hiçbir tarihsel dönüşümün buna benzer belirgin ve kesin bir karakteri bulunmamaktadır.

Daha önemlisi, çoğu Marxist düşünürün bir model olarak almasına karşın, bu kuram gelecekteki toplumsal dönüşümler için güvenilir bir kılavuz da sağlamaz. Her şeyden önce böyle bir geçişin inandırıcı hiçbir tarihsel deneyi olmadığı için, kapitalizmden sosyalizme geçişin nasıl bir biçim alacağı konusunda berrak bir fikrimiz yoktur. Elbette ki, modern dünyada kollektivizme doğru bir yönseme bulun-

* **Déclassé**: Sınıf dışı; burjuva proleter sınıfları ile bunların ara katmanlarının dışında kalan.

maktadır, ama bu çok farklı biçimler alabilir; nitekim almıştır da: bu biçimler arasında, faşist korporatif devlet; Stalinist otokrasi ve ardından tek bir partinin egemenliğinde çok düzenli bir toplum; ekonominin bazı önemli sektörleri kamu mülkiyetinde olan, kamusal olarak finanse edilen ve yönetilen geniş bir sosyal hizmetler ağının varolduğu, ve ulusal ekonominin faal nüfusun önemli ve giderek artan bir oranını istihdam eden devlet tarafından düzenlenip kısmen planlandığı kapitalist refah devletlerinin "karma ekonomisi"; ve geniş ölçüde kamu mülkiyetine dayanan bir ekonomideki Yugoslav öz-yönetim sistemi vardır. Ama daha yakınlarda, kollektivizme karşı, vergi ayaklanmaları, hükümetin fiyat ve gelir piyasalarına muhalefet ve toplumsal yaşamın kamu bürokrasilerince aşırı düzenlenmesine karşı genel bir düşmanlık biçiminde kuvvetli bir tepki de görülmüştür. Dolayısıyla, gelecek bir toplum biçimi fikri olarak sosyalizm, otokratik yönetime karşı yeniden ortaya atılan demokratik haklar ve bireycilik iddialarıyla cebelleşmek zorundadır; sosyalist bir topluma geçiş ise, şayet gerçekleşecek olursa, öyle görünüyor ki, çok farklı yollara sapabilecek, bunu da gerçekleşmeye başladığı toplumun tipi belirleyecek ve belki de, değişme süreci devam ederken sosyalizmin ne *olduğuna* ilişkin çok önemli yeniden-tanımlamaları gerektirecektir.

Hemen her zaman bir tür çatışmayı içeren siyasal değişmenin, ne ölçüde bir şiddet kullanımıyla gerçekleştirileceği de önemli bir sorudur. Daha önce belirtmiş olduğum gibi, *coups d'etat** veya zaman zaman ortaya çıkan ayaklanmalar sonucu gerçekleştirilen küçük siyasal değişmeler bile kuvvet kullanımına dayanabilir. Ne var ki, önemli nitelikteki bazı değişmeler de aynı şekilde oldukça barışçı bir yoldan gerçekleştirilebilir. Marx'ın *toplumsal devrim* - yani, bir toplum tipinden bir başkasına büyük geçiş- kavramı şiddet kullanımı konusunda doğrudan hiçbir şey söylememektedir; bununla birlikte Marx ve sonraki Marxistler, hiç şüphesiz, böyle geçişleri sonunda gerçekleştirecek ve yeni toplumu sağlam bir şekilde kuracak olan *siyasal devrimlerin* çoğu zaman silahlı bir savaşımı gerektireceğini düşünüyorlardı. Bu görüşe göre, bütün sınıf savaşımlarının en olası sonucu iç savaştır; keza, birçok Marxist'lerin[25] ve diğer radikal düşünürlerin "devrim" terimini bu bağlamda kullanmaları, modern düşüncede devrim ile silahlı çatışma fikirleri arasında yakın bir ilişkiye yol açmıştır.

Aslında, sadece devrimler ve karşı-devrimlerde değil, fetih veya ulusal bağımsızlık savaşlarında da, başlıca siyasal değişmelerin çoğu kez şiddet sonucu gerçekleştiği açıktır. Dahası, özellikle modern çağlarda, savaş ile devrim arasında yakın bağlantı vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki Rus Devrimi ve Orta Avrupa'daki devrimler askeri yenilgilerden sonra gerçekleşmiştir; aynı şekilde Çin'deki Komünist Parti önderliğinde yürütülen devrimci hareket, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilgisinden sonra yapılan bir iç savaşta zafere ulaşırken, bu zaferin nedeni büyük ölçüde, Milliyetçi ordunun Japonya ile yaptığı savaşta daha önce yenilip geri çekilmesi ve Komünist Parti'sinin Japon işgalindeki bölgelerde gerilla savaşını başarıyla örgütlemesidir. Aynı zamanda, savaş, özellikle de savaşta yenilgi ile siyasal devrim arasında katı ve değişmeyen bir ilişkinin bulunmadığı da açıktır.

---

* Coups d'etat: hükümet darbesi.

Birçok şey yenilen uluslardaki devletin ve egemen sınıfın veya seçkinlerin gücü ve tutunumuna *(insicam)* ve muzaffer güçlerin siyasalarına bağlıdır. İkinci Dünya Savaşından sonra yenilgiye uğrayan ülkelerde önemli bir devrimci hareket olmamıştır; Yugoslavya dışındaki Doğu Avrupa ülkelerinde de belli başlı siyasal rejim değişiklikleri iç devrimlerden kaynaklanmamış, büyük ölçüde SSCB tarafından empoze edilmiştir.

Dolayısıyla, savaşın siyasal rejimler için uzantıları çok farklıdır. Sözgelişi, yirminci yüzyılın "topyekün savaşlar"ının tüm halkları alışageldikleri yaşam tarzlarından kopardıkları ve aynı zamanda onlara büyük fedakarlıklar yüklediği için, zafere ulaşan uluslarda bile güçlü reformcu hareketlere yol açtığı; keza refah devletinin gelişimine fiilen bir hayli katkıda bulundukları öne sürülebilir.[26] Diğer bazı örneklerde, sözgelişi ulusal kurtuluş savaşımlarında, silahlı çatışma daha da dolaysız olarak reformcu veya devrimci hareketlerin ortaya çıkmasına ve ulusal bağımsızlığın kazanılmasını aşarak siyasal rejim değişikliklerine yol açabilir.

Ama, belirtmiş olduğum gibi, bazı önemli siyasal değişmeler, barışçıl araçlarla da başarılmıştır. Refah devleti, gelişimi uluslar arasındaki savaşlardan etkilenmiş, dağınık şiddet hareketleri de bu gelişime eşlik etmiş olmakla birlikte, öz olarak ne savaşın ne de şiddete dayalı bir devrimin ürünüdür. Benzer şekilde, en dikkate değer örneği Hint Ulusal Kongre hareketi olan birçok ulusal bağımsızlık hareketi amaçlarına önemli sayılabilecek bir kuvvet kullanımı olmaksızın ulaşmışlardır. Hatta Avrupa'da faşist rejimlerin kuruluşu büyük ölçekte şiddet kullanımını gerektirmiş olmakla birlikte, yığınsal bir silahlı çatışma veya iç savaştan kaynaklanmamıştır. Savaş-sonrası dönemde, yirminci yüzyılın ilk yarısındaki savaşların ve iç savaşların ölüm ve ıstırap olarak müthiş maliyetini hesaplayan birçok toplumsal düşünür, dikkatlerini giderek daha fazla barışçı değişme olanaklarına ve tarzlarına yöneltmişlerdir.

Toplumsal düşüncenin yeni koşullar altındaki bu yeniden-yönlenimi Marxist düşünürleri de etkilemiştir. Anarşistlere karşı yöneltilen yetki üzerine bir denemesinde Engels,[27] şiddete dayalı siyasal devrimler hakkında "bir devrim elbette ki var olan en yetkeci şeydir" şeklinde yorum yapmış ama silahlı bir devrim savaşımının yetkeciliğinin, devrim-sonrası hükümetin uygulamalarına sıkı sıkıya yerleşip yerleşmeme olasılığına ilişkin bir şey söylememiştir; keza (kendisinin ve Marx'ın sosyalist toplumun ilk evresinde, halkın büyük çoğunluğu olarak düşünülen işçi sınıfının siyasal egemenliğini işaret etmek amacıyla zaman zaman kullandıkları bir deyim olan) "proleterya diktatörlüğü"nün bizzat halka karşı çevrilen açık bir diktatörlük ve bir terör dönemine dönüşebileceğini öngörememiştir. Aralarında Rosa Luxemburg ve Avusturya Marxistlerinin bulunduğu bazı Marxistler Sovyet diktatörlüğünün ilk eleştiricileriydi, ama tüm diktatörlük fikrinin sorgulanması ve özellikle Avrupa-Komünizmi hareketine bağlı aydınlar ve siyasal önderler tarafından barışçı, demokratik siyasal değişiklik biçimlerinin yeniden değerlendirilmesi ancak son yıllarda yaygınlık ve özsellik kazanmıştır.

Farklı görüşlerdeki toplumsal düşünürler arasında barışçı değişme olanaklarına duyulan bu yeni ilgi, kuşkusuz kısmen yirminci yüzyılın ilk yarısını karakterize eden aşırı şiddete ve bir tür şiddet sonucu ortaya çıkan yetkeci siyasal rejimlere karşı duyulan tiksintiden olduğu kadar nükleer silahlar çağında şiddetin nihai so-

nuçlarına ilişkin kökleşmiş ve yaygın bir kaygıdan da kaynaklanmaktadır. Ama aynı zamanda, toplumsal yaşam koşulları üzerindeki ussal denetimin artması fikri de bence daha kesin şekilde onaylanmakta olup, bu görüş gerçek siyasal çatışma olgusunu gözardı etmeksizin veya ütopik bir toplumsal uyum anlayışına saplanmaksızın, artık siyasal değişimleri ussal ikna ve yasalar yoluyla gerçekleştirme olanaklarının kabulünü de beraberinde getirmektedir. Takdir edildiği üzere, özetlemiş olduğum durum, günümüz toplumlarının -esas olarak da Batı demokrasilerinin- iç işlerinde, etkili bir uluslararası hukuk ve anlaşma usulleri çerçevesi oluşturma yönünden zaman zaman başarılı da olan çabalara karşın, ulusların aralarındaki ilişkilere göre daha gözle görünürdür.

Kaldı ki, getirmiş olduğum düşüncelerin hiçbiri siyasal şiddetin hızla azalacağını, hele ortadan kalkacağını asla içlemlememektedir. Yönetici kümeler, ister Şili'de, ister Çekoslavakya'da, bazı koşullar altında siyasal değişmelere silahlı kuvvetleri kullanarak karşı koymaya ve bu değişmeleri tersine çevirmeye apaçık olarak hazır bulunmaktadır. Diğer yandan da, bağımlı kümelerin siyasal haklarını kullanacak başka araçlardan yoksun olmaları durumunda, silahlı ayaklanmadan başka çıkar yolları kalmamaktadır; ya da bu kümeler, resmi haklarını uygulamada ancak şiddet kullanımıyla veya şiddet kullanma tehdidiyle gerçekleştirebildikleri bir duruma gelebilirler. Önceki bölümlerden birinde, ABD'deki yoksul halk hareketine ilişkin bir incelemede, bu hareketlerin etkisinin, seçim siyasetine katılmaktan çok kitle protestolarından kaynaklandığı sonucuna varılmış olduğunu belirtmiştim;[29] Amerikalı zencilerin ekonomik olarak kalkınmalarına ilişkin yeni bir çalışmada ise, "siyahların iş alanında, hükümette, kitle iletişim araçlarında ve beceri gerektiren zanaatlardaki yüksek ücretli işlerde yeni istihdam olanaklarına kavuşmalarının, altmışlardaki yurttaşlık hakları hareketi ve *ghetto** ayaklanmalarının ivmesi sayesinde" gerçekleştiği öne sürülmektedir.[30]

Gelgelelim bir yanda ussal iknâ, diğer yanda da fiziksel kuvvet kullanımı olmak üzere bu sınırlayıcı örneklerle daraltılan bir siyasal çatışma değerlendirmesi, cidden eksik kalacaktır. Bu uçlar arasında siyasal değişimi teşvik etmek veya siyasal değişime karşı koymak amacıyla kullanılan birçok araç bulunmaktadır: (Bourdieau ve Passeron'un "simgesel şiddet" diye adlandırdıkları) egemen ideolojinin yeniden-üretimi ve karşı-ideolojilerin geliştirilmesi ve yayılması; hükümetlerin, büyük şirketlerle uluslararası kuruluşların (örneğin belli ülkelere karşı ekonomik yaptırımlarla, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşların borçlandırma siyasalarıyla ve bankaların ve çok-uluslu şirketlerin yatırım politikalarıyla) hem ulusal, hem de uluslararası ölçekte uyguladıkları değişik türde ekonomik zor kullanımı; protesto hareketleri, bir ölçüde barışçıl gösteriler ve siyasal grevler. Dolayısıyla her tarihsel değişim veya değişime karşı direnme olayının, tikel ülkelerde özgül bir karakter ve anlam kazanan bu etkiler çeşitliliği açısından çözümlenmesi gerekir. Ama yirminci yüzyıl sonlarının dünyasında herhangi bir ülke veya ülke kümesindeki siyasal değişim süreçlerinin uluslararası bir siyasal güçler ağının içindeki yerlerini açık olarak kavramak da aynı şekilde önemlidir. Hiç kuşku yoktur ki, siyasetin bir hayli istikrarsız olduğu; (Habermas'ın deyimini kullanacak olursak) karmaşık bir "meşruiyet bunalımı"nın

---

* Ghetto: yoksulların yaşadığı mahallelere verilen ad.

sadece kapitalist toplumlarda değil, Doğu Avrupa'nın sosyalist toplumlarında ve Üçüncü Dünyadaki birçok ülkede de yaşandığı bir dönemden geçmekteyiz; ama bu bunalım uluslararası bir ilişkiler sistemi ile bağlantılı olarak gelişmektedir ve Şili'de Başkan Allende'nin hükümetinin devrilmesi veya Çekoslavakya'ya Sovyet askeri müdahalesi, global siyasal çatışmalar ortamında görülmedikleri sürece tam olarak anlaşılamaz.

Nihayet bu uluslararası bağlam, siyasal değişimin başlıca etkenlerinin kimler olduğunu ele alırken de eşdeğerde bir önem taşımaktadır. Bu kitabın çeşitli yerlerinde- aralarında ulusların, hanedanların, toplumsal sınıfların, çeşitli türden seçkinlerin, kuşakların etnik ve kültürel kümelerin bulunduğu- böylesi etkenlerden sözettim; şimdiyse,bunların siyasal yaşamdaki rollerini, özellikle de bunlardan birinin ya da diğerinin başat bir etkiye sahip olma koşullarını daha yakından incelememiz gerekmektedir. Bununla birlikte, tartışılacak bir ilk soru vardır. Giriş'te belirtmiş olduğum gibi, yakın zamanların sosyolojisinde, özellikle genelde Marxist yapısalcılar olarak kabul edilebilecek düşünürler, "yapıların gizli mantıkları"nın veya "yapısal nedensellik" in analizine büyük ağırlık vermişlerdir. Bu yaklaşım, Maurice Godelier' in *"Kapital'*de Yapı ve Çelişki" üzerine denemesi[31] ve Poulantzas ile Miliband'ın kapitalist toplumdaki devlet üzerine tartışmaları[32] tarafından gayet güzel örneklenmektedir. Godelier, Marx'ın *Kapital'*de belli başlı iki çelişkiyi formüle etmiş olduğunu öne sürmektedir: bunların ilki kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki -temel çelişki olan- ikincisiyle üretim güçlerinin gelişimi ve toplumsallaşmasıyla üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki çelişkidir. Kapitalizmin yazgısını belirleyen bu çelişkidir; kapitalizmin çöküşü ve sosyalist bir topluma geçiş, insanal etkenin değil, yapısal bir çelişkinin zorunlu sonucudur. Benzer şekilde, Poulantzas Miliband'ı eleştirirken, devlet ve toplumsal sınıfların "nesnel yapılar" olma niteliği üzerinde ısrarla durmakta, bireyleri sadece "nesnel kerteler"in taşıyıcıları olarak düşünmekte ve bilinçli toplumsal aktörlerin amaçlarını çözümlemeye dahil eden alternatif anlayışları reddetmektedir. Miliband bu eleştiriye verdiği cevapta, "yapısal üst - belirlenimcilik" diye adlandırdığı şeye itiraz ederek, üstü örtük biçimde - bu ifadeyi kullanmamakla birlikte- birey (veya toplumsal aktör) ile yapının bir diyalektiğini, Sartre'ın *Diyalektik Aklın Eleştirisi'*nde (Critique of Dialectical Reason) uzun uzadıya araştırılan bir diyalektiği savunur.

Aşağıdaki tartışmada, her toplumsal sistemde hem nesnel, hem de öznel unsurların, hem nesnel yapıların, hem de bilinçli toplumsal eylemin olduğu; keza herhangi bir gerçekçi siyasal çözümlemenin bu iki unsurun ve bunlar arasındaki ilişkilerin araştırılmasını gerektirdiği görüşünü benimsemekteyim. Bu görüş açısından, kapitalizmde Godelier'in ayırtettiği iki çelişkinin eş derecede özsel ve önemli olduğu kabul edilmelidir. Yapısal çelişki etkilerini mekanik ve kişisellikten-uzak bir tarzda doğrudan yaratmaz ve sınıflar arasındaki bilinçli bir savaşımın kaynağıdır; bu savaşımı da diğer sayısız toplumsal ve kültürel etmenler etkilemektedir. Bu görüşe göre "yapısal nedensellik" özgül bir sonucun kesin belirlenimi değildir; tersine, farklı ama sınırsız da olmayan alternatif siyasal eylem ve gelişim yönlerine elveren koşulların ve sınırlamaların ürünü olarak anlaşılmaktadır.[33]

Bu tür bir şema her toplum tipine uygulanabilir ve bu şemanın ortaya attığı özellikle ilginç bir soru, sosyalist toplumda, yani tanım gereği yetkin bir toplumsal

uyumun hüküm süreceği gelecekteki hayali *(imaginative)* bir toplumda değil, bugünün dünyasında fiilen varolan ve incelenebilen sosyalist toplumlarda da çelişkilerde bulunup bulunmadığıdır.Bu toplumlarda çeşitli toplumsal kümeler arasında çatışmalar şeklinde, özellikle de -zaman zaman grevlerde, protestolarda, hatta ayaklanmalarda açıkça ortaya çıkan ve ancak zorlukla bastırılıp denetim altına alınabilen-toplumun genel gelişimini denetleyip yönetenler ile yaşantıları ve çalışmaları bu şekilde yukarıdan planlanıp düzenlenenler arasında bir çatışma şeklindeki bu tür çelişkileri ayrımsamak pek zor değildir. Kapitalist toplumlardaki sınıf savaşımlarına benzeyen bu çatışmanın sosyalist toplumdaki yapısal bir çelişkiyle ilintili olup olmadığı çok daha geniş bir soru olup, bu soruyu burada irdelemeniz mümkün değildir.[34]

Bu kitabın bağlamı içinde başlıca konumuz, toplumsal kümeler arasındaki çatışmaların verili yapısal koşulların sınırları içinde nasıl geliştiği, bu çatışmaların siyasal değişmeye nasıl yol açtığı ve bu süreçte başlıca rolü ne tür toplumsal kümelerin oynadığıdır. Daha önceki bir bölümde, modern kapitalist toplumlarda meydana gelen siyasal savaşımlarda toplumsal sınıfların önemini vurgulamış ve sınıf yapısındaki değişikliklerle birlikte, sınıfların neden olduğu siyasal hareket ve örgüt çeşitliliğini yakın zamanların siyasetiyle bağlantılı olarak özetlemiştim.[35] Refah devletinin gelişimi ile Avrupa'daki yirminci yüzyıl devrim ve karşı devrimleri, işçi hareketinin sermaye temsilcileriyle karşı karşıya geldiği sürekli bir sınıf savaşımının belirimleridir. Ama, toplumsal sınıfların diğer birçok toplum türündeki siyasal çatışmada da temel unsurlardan biri olduğu; köle ayaklanmalarının, köylü isyanlarının ve burjuva devrimlerinin emek sürecinin denetimi ve emeğin ürünlerinin temellükü üzerindeki sürekli bir savaşımın birçok örneği arasında bulunduğu açıktır.

Ne var ki, sınıfsal eylemin bu tarihsel belirimleri çok farklı biçimler almış; etkileri farklı olmuş; diğer toplumsal hareketler ve kümelerle de çeşitli biçimlerde bağlantılanmışlardır. Böylece, Avrupa feodal toplumlarında, değişmenin gerçekleştirilmesinde belirleyici olan efendi *(lord)* ile köylü arasındaki çatışma değil (köylüleri etkili devrimci hareketler halinde örgütlemek ancak yirminci yüzyılda mümkün olmuştur), bu toplumlarda yabancı, karşıt bir unsurun -burjuvazinin- ortaya çıkışı ve gelişmesidir. Aynı zamanda, bu yeni sınıfın doğuşu ve bu sınıfın Batı Avrupa'da gerçekleştirdiği feodalizmden kapitalizme geçiş, diğer dönüşümler ve siyasal veya kültürel çatışmalar sayesinde; etkin biçimde yönetilen merkezi ulus devletlerin kurulması sayesinde; ve en azından burjuvazinin öz-güvenine ve kararlılığına katkıda bulunarak etkinlikleri için uygun bir kanaat ortamını teşvik eden ve zafere ulaşmasını hızlandıran Protestan mezheplerinin ve Protestan etiğinin yayılmasını sağlayan din savaşımları sayesinde mümkün olmuştur.

Bu örnekte sadece kaba hatlarıyla verilen sınıf savaşımlarının büyük karmaşıklığı, toplumsal sınıfların siyasal değişmedeki rolünü değerlendirirken göz önüne alınacak tek konu değildir. İlkin, her sınıfın tüm koşullarda, ciddi olarak siyasal savaşımlara girecekse vazgeçilmez olan bu örgütleri yaratma kapasitesine sahip olmadığı belirtilmelidir. Bu anlamda, siyasal-olmayan bir sınıfa başlıca örnek, Marx'ın bir "patates çuvalı"na benzettiği Batı Avrupa köylüleridir; ayrıca devrimci köylü hareketleri yirminci yüzyılda dünyanın diğer bölümlerinde gelişmiş bile olsa, bunların hemen her zaman kentli siyaset adamlarınca veya kentte üslenen siyasal partilerce örgütlenip yönlendirildiği de dikkati çekmektedir. Ne var ki, Max Weber'i izlemek

suretiyle, "bir sınıfın kendi içinde bir topluluk olmadığı", "ortak bir sınıf konumundan topluma, hatta topluluğa ilişkin bir eylemin ortayaçıkmasının hiç de evrensel bir olay olmadığı" ve "bir sınıfın üyelerinin' kitlesel eylemleri'nden 'komünal eylem'in ve muhtemel 'toplumsal eylem'in ortaya çıkma derecesinin genel kültürel koşullarla bağlantılı olduğu..." [36] daha da genel bir şekilde öne sürülebilir. Bu özellikle modern refah devletindeki işçi sınıfının durumuyla ilgili olup, sınıflar içindeki farklılaşım, toplumsal ve coğrafi hareketlilik; diğer sınıflarla ilişkilerin değişmesi; devletin yeni işlevleri ve belli ölçüde bir kültürel birleşmeyle birlikte "yurttaşlığın" gelişmesi, sınıfsal çıkarları farklı olan bir sınıfa mensup olma duygusunu, bundan da ötede, yeni bir uygarlık yaratacak bir "tarihsel misyon" fikrini bu devlette iyice zayıflatmıştır.

Sınıfsal eylem üzerindeki etkisi bakımından belki daha da önemlisi, bireylerin her zaman bir aşiret, etnik, dilsel veya ulusal bir topluluğa bağlı olmaları ve kendi çıkarlarını bu tür diğer topluluklarla çatışma ya da karşıtlık içinde belirlemeleridir. Bu toplumsal bağ en yetkin biçimine olasılıkla modern ulus-devlette ulaşmaktadır ve bu konu sonraki bölümde daha geniş olarak tartışılacaktır. "Bundan önce varolan tüm toplumların tarihi sınıf savaşımlarının tarihidir" önermesi sadece kısmi bir gerçeği dile getirmekte olup, bence, "halklar"ın ve "uluslar"ın varlığı ve bunlar arasındaki ilişkiler siyasal bir dünya görüşü ve siyasal eylemler için büyük ölçüde bağımsız bir taban oluşturmakta, bunun etkisi de sınıf üyeliğinin anlamını ve pratik uzantılarını sınırlamaktadır.

5. YENİ ULUSLARIN OLUŞUMU: MİLLİYETÇİLİK VE KALKINMA

Modern dünyanın en önde gelen siyasal birimi ulus-devlettir. Açıktır ki, bu her zaman böyle olmamıştır. Aşiret toplumları, kent devletleri, eskil *(ancient)* imparatorluklar, feodal toplumlar, tümü farklı birtakım ilkeler üzerinde kurulmuştur; siyasal tutunumları başka tür bağlarla sürdürülmektedir. Ulus-devletin bu üstün konuma yükselmesi gerçekten çok yenidir; Avrupa'da çok-uluslu bir devlet -Habsburg monarşisi- 1981'e kadar başlıca güç olarak kalırken, diğer Avrupa güçlerinin imparatorlukları, özellikle Britanya ve Fransa, İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar, dünyanın geri kalan birçok bölgesindeki halklara bağımsızlıklarını vermeyi reddetmiştir. Milletler Cemiyeti'ne üye olan ulusların sayısı 1919 ile 1939 arasında hiçbir zaman ellidördü geçmez iken, dünyanın hemen her yanından 151 ulus- devlet bugün Birleşmiş Milletler'in üyesidir.

Başta Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da olmak üzere ulus-devletlerin ortaya çıkışı iki ana koşulu dayanmaktaydı: birincisi, mutlak monarkların onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar gerçekleştirdikleri modern merkezi yönetimin gelişimi; diğeriyse, belli bir toprak parçasının üzerinde yaşayan, kendini farklı bir etnik ve kültürel karaktere sahip gören ve hanedan yönetiminin yerine halk egemenliğini kurmak için savaşım veren bir toplumsal küme için kendi kaderini kendisinin belirlemesi *(self-determination)* siyasal fikrini hayata geçiren milliyetçiliğin doğuşuydu. Son özelliği vurgulayan Hans Kohl, "milliyetçiliğin, kendisini önceleyen halk egemenliği fikirleri olmaksızın - yönetici ve yönetilenlerin, sınıfların ve kastların konumunun tepeden tırnağa revizyonu olmaksızın- düşünülemeyeceğini" belirtmekte ve sözlerini yeni bir sınıf olan üçüncü zümrenin *(tiers etat)* * ortaya çıkışının önemine dikkat çekerek sürdürmektedir:[1]

> Onsekizinci yüzyılda üçüncü zümre güç kazandığında- Büyük Britanya'da, Fransa'da ve Birleşik Devletler'de olduğu gibi- milliyetçilik başat ifadesini sadece bunlarla kısıtlı olmamakla birlikte, siyasal ve ekonomik değişmelerde buldu. Öte yandan, üçüncü zümrenin ondokuzuncu yüzyılın başlangıcında hâlâ zayıf ve henüz tomurcuklanma evresinde olduğu yerlerde,

* Üçüncü zümre: Birinci ve ikinci geleneksel zümreler olan ruhbanlarla aristokratların dışında kalan zümre: avam, halk.

> Almanya, İtalya ve Slav halkları arasında olduğu gibi, milliyetçilik esas ifadesini kültürel alanda bulmuştur. Bu halklar arasında... ondokuzuncu yüzyılın akışı içinde, üçüncü zümrenin gücünün artışıyla, yığınların siyasal ve kültürel uyanışıyla bu kültürel milliyetçilik kısa zaman içinde bir ulus-devlet oluşturma arzusuna dönüşmüştür.

Dolayısıyla modern milliyetçilik başlangıcında, siyasal ifadesini genel bir demokrasi savaşımında bulan bir sınıfsal hareketinin bir yönü olarak anlaşılabilir; bu genel savaşım kendisini en açık şekilde - bazı düşünürlerin "ilk yeni ulus"un oluşumu olarak yorumladıkları-[2] Amerikan Devrimi'nde ve Fransız Devrimi'nde göstermekte olup, bu iki devrim birlikte "yurttaşlık" ve "halk egemenliği" fikirlerini hayata geçiren yeni tür bir siyasal sistem modeli oluşturmuşlardır. Açıktır ki, bir ulus-devletin oluşum süreci her yerde aynı yolu izlememektedir. Üçüncü zümrenin başlangıçta zayıf olduğu - ve sonradan ondokuzuncu yüzyıldaki gelişimi boyunca daha açık olarak farklı sınıflara bölündüğü- toplumlarda, işçi hareketinin tehdit ettiği burjuvazi daha tutucu bir milliyetçilik türüne sarılmıştı ve kapitalist üretim tarzına dayanan bir modern ulus-devletin oluşumu "yukarıdan devrim" olarak adlandırılan daha yetkeci bir tarzda gerçekleşti.[3]

Marxist milliyetçilik kuramları,[4] burjuvazinin doğuşu ile ulus-devletin ortaya çıkışı arasındaki bu bağı çok kuvvetle vurgulamıştır. Örneğin Bauer şu iddiada bulunmaktadır:

> her yeni ekonomik düzen, yeni devlet bünyesi *(constitution)* biçimleri ile siyasal yapıların sınırlarını belirleyen yeni kurallar yaratır... kapitalist toplumsal üretim tarzının gelişmesi ve ulusal kültür topluluğunun genişlemesi sonucu,... ulusal eğitime dayanan ulusal birlik yönsemesi, ortak soya dayanan eski ulusan kesin olarak farklılaşmış yerel kümeler halinde çözülmesi şeklindeki partikülarist yönsemeden giderek daha güçlü hale gelir.

"Ulus" kavramına ilişkin görüşlerini de şunları söyleyerek tamamlamaktadır:[5]

> Bana göre tarih artık ulusların savaşımlarını yansıtmamaktadır; bunun yerine ulusun kendisi, tarihsel savaşımların yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Zira, ulus sadece ulusal karakterde, bireyin milliyetinde ortaya çıkmaktadır; ve bireyin milliyeti toplum tarihi tarafından emek koşullarının ve tekniklerinin gelişimi tarafından belirleniminin sadece bir yönüdür.

Avusturyalı Marxistler de milliyetçiliğin daha sonraki gelişimiyle, özel olarak da ondokuzuncu yüzyılın son yarısında emperyalizm ideolojisine dönüşümüyle ilgilenmişlerdir. Renner, "kapitalizm şimdi sanayi evresinden finans-kapital evresine geçmekte" olduğu için eski milliyet ilkesinin" . . . ulusal demokratik, devrimci olmayan birlik, özgürlük ve kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesinin sona erdiğini, işinin bittiğini", ve başat ulusal düşüncenin şimdi, yönetici sınıfların özendirdiği "ulusal emperyalizm" düşüncesi olduğunu öne sürmüştür.[6] Ne var ki, Renner savaşın ortaya çıkarmış olduğu çok yaygın ve yeğin ulusal duygunun, kendi adlandırmasıyla "toplumsal emperyalizm"e, bütün bir halkın emperyalizmine doğru yönelebilmesinden de korkmaktaydı.[7]

Milliyetçiliği burjuvazinin demokrasi savaşımıyla bağlantılandıran liberal

düşünürlerin değerlendirmeleriyle, milliyetçiliği kapitalist üretim tarzının daha sonraki bir aşamada emperyalizmle birleşen yükselişi ve güçlenişi olarak gören Avusturyalı Marxistlerin görüşleri, milliyetcilik olgusuyla ilgili bütün anlayışları kapsamaz. Bazı yeni düşünürler, daha çok kültürel ve düşüncel (entellektüel) etkilere veya endüstrileşme ve modernleşme süreçlerine ağırlık vermişlerdir.Örneğin E.Kedourie, Avrupa milliyetçiliğinin başlıca kaynağını, kendi kaderini tayin etme hakkını en üst *(supreme)* iyi haline getiren Kant ve Fichte'nin felsefesinde ve bu felsefi düşünce üslubunun, geleneksel yaşam tarzlarının ve istikrarlı toplulukların çöküşünden sonra Alman (sonra da Avrupa) siyasetine girmesinde bulmaktadır. "Ondokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da icat edilen bu öğreti" daha sonra sömürgecilikteki genişlemelerin bir sonucu olarak dünyanın diğer bölgelerine ihraç edilmiş olup, bu da kendi toplumlarında "marjinal" olan milliyetçi aydınların yönettiği yirminci yüzyıl milliyetçilik hareketlerini - sömürge yönetimine karşı bir halk ayaklanmasından daha çok- açıklamaktadır.[8] Ama bu çözümleme, milliyetçiliğin entelektüel içeriği üzerine çok fazla ağırlık vermekle, buna karşı toplumsal kaynaklarını ihmal ederek[9] aydınlara milliyetçi hareketlerin önderleri olarak abartılı bir önem yüklemektedir.[10]

Milliyetçilik ile sanayileşme /modernleşme arasındaki ilişki en geniş şekliyle Ernest Gellner tarafından, ekonomik ve kültürel etmenleri biraraya getiren bir model halinde formüle edilmiştir.[11] Gellner'in temel görüşü şudur: " . . . sanayileşme ve modernleşme dalgası dışa doğru hareket ettiğinde, genellikle ya küçük ve samimi ya da büyük ama gevşek ve kötü bir şekilde merkezileşmiş olan önceki siyasal birimleri yıkar." Gellner, "milliyetçiliğin iki çatal dişinden " demektedir, "biri proleterya, biri de aydın kesimdir": ilki önce köklerinden kopartılmış, sonra da ağır ağır yeni bir ulusal topluluk tarafından kapsanmıştır; ikincisiyse, bizzat sanayileşmenin zorunlu kıldığı kitlesel okuryazarlığın ve ulusal bir eğitim sisteminin gelişimiyle geniş şekilde yaygınlaşan yeni kültürel küme üyeliği tanımlarını sağlamaktadır.

İster entelektüel bir hareketi- yeni bir öğretinin icadını-, isterse sanayileşmenin toplumsal sürecini ele alsın bu yeni kuramlar açıkça esas olarak yirminci yüzyıl milliyetçiliğiyle ve bu milliyetçiliğin ondokuzuncu yüzyıl boyunca Batı Avrupa'da ortaya çıktığı iddia edilen toplumsal, kültürel ve siyasal değişikliklerdeki kökleriyle ilgilenmektedir. Ama, bir "ulus" fikrinin gelişimiyle Avrupa'da ulus-devletlerin oluşumunun çok daha önceleri başladığı açıktır; keza Avrupa ve başka yerlerde sonraki milliyetçi hareketlerin canlılığını anlamak için, bu tarihsel sürece daha yakından bakmamız gerekmektedir.

Batı Avrupa'daki ulusal devletlerin bazı belli başlı gelişim yönlerini inceleyen bir kitabın giriş ve sonuç bölümlerinde, Charles Tilly,[12] onaltıncı yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan bu evrelerin özgül koşullarını ele almakta, ayırtedici özelliklerini özetlemekte ve bunların gelişim ve sonraki egemen durumlarının nedenlerini gözden geçirmektedir. Batı Avrupa'daki şekliyle ulusal devlet, sınırları belli, daimi bir toprak parçasını denetlemekteydi; görece merkezileşmişti; ve toprak parçası içinde fiziksel zor kullanma araçlarının tekelini yavaş yavaş eline geçirerek haklarını sağlamlaştırıyordu.

Tilly'nin gösterdiği gibi, bu yeni devlet türü savaş sayesinde yaygınlaştı, ama

daha küçük siyasal birimlerin halklarını içine almayı kolaylaştıran bazı genel koşullar da vardı; bunlar arasında özellikle Avrupa'nın kültürel türdeşliği *(homogeneity)*, köylü tarımına ve küçük ama yaygın bir toprak sahipleri sınıfına dayalı tek biçim bir ekonominin, yaygın ve merkezi olmamakla birlikte görece tek biçim bir siyasal yapının mevcudiyeti bulunmaktadır. Daha özgül nedenler olarak Tilly kentlerin, ticaretin, tüccar ve imalatçıların gelişimini saymakta ve "daha da sonra kapitalizmin gelişmesi ve devlet gücünün artması arasındaki güçlü karşılıklı ilişki..."nin Fernand Braudel'in onaltıncı yüzyıl Avrupası üzerine yaptığı incelemenin başlıca temalarından biri olan bir ilişkiyi geliştirdiğini söylemektedir.[13] Kapitalist gelişmeyle olan bu bağ, çoğunun başarısızlıkla sonuçlanmasına karşılık bazı ulus-devlet kurma çabalarının başarıya ulaşmasının nedenini saptamakta önem taşımaktadır; çünkü başarın özsel bir unsuru, halktan alınan ve bir devlet aygıtının kurulmasına ve savaşların yürütülmesine ayrılabilen kaynakların mevcudiyetiydi. Az sayıda güçlü devletin gelişimi ile geniş çaplı bir ekonomik iş bölümünün artışı ve Wallerstein'ın deyişiyle bir "Avrupalı dünya ekonomisi"nin[14] ortaya çıkışı arasında çok yakın bağlantı vardır. Bununla birlikte, Tilly'nin başarıya birhayli katkıda bulunduğunu belirttiği özgül *siyasal* etmenler de mevcuttur; bunlar arasında sürekli bir siyasal girişimci arzı ve merkezi iktidar ile toprak sahibi seçkinlerin başlıca kesimleri arasındaki güçlü koalisyonlar bulunmaktadır. Açıktır ki, büyük devletlerin kurulmasında canalıcı bir rol oynayan savaşta başarı kazanmak faktörü hem ekonomik kaynakların mevcudiyetine, hem de etkili bir siyasal hareketlilik *(mobilization)* ile bu kaynakların kullanımına dayanıyordu.

Batı Avrupa'da ulus devletlerin oluşumuna ve özsel bir toplumsal bağ olarak milliyet duygusunun gelişmesine ilişkin bu açıklama modern milliyetçiliği ve yeni ulusların ortaya çıkışını, ya Avrupalı düşüncesinin yeniden yönelimiyle, ya da genel bir endüstrileşme süreciyle açıklamaya çalışan soyut ve tarihsel açıdan sınırlı olan kuramlardan çok daha kapsamlı ve tatmin edicidir. Şimdi Tilly'nin yapmakta olduğu gibi, bu çözümlemenin milliyetçilik olaylarını ve daha sonraki bir dönemde ulus-devletlerin gelişimini nasıl aydınlatabileceğini düşünmemiz gerekmektedir. Burada, bir ulus-devletin yaratımıyla evrensel olarak ilgili sayılabilen koşulları belli bir tarihsel döneme özgü olan koşullardan ayırtetmemiz gereklidir. İkincisi söz konusu olduğunda, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda ulusal birlik veya ulusal bağımsızlığı hedefleyen hareketlerin, ilk ulusal-devletin yarattığı dönemde hüküm süren koşullardan çok farklı koşullarda ortaya çıktığı açıktır. Bütün bu hareketlerin önünde model olarak mevcut ulus-devletler bulunmaktadır ve zaten formüle edilmiş ve geniş bir şekilde yayılmış olan milliyetçi fikirler bu hareketleri etkilemiştir. İtalya ve Almanya'nın ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen birliği, bu ülkelerdeki burjuvazinin, zaten çoğu Batı Avrupa ülkesinde ve Kuzey Amerika'da mevcut olan ve kapitalist üretimin hızla gelişimi için gerekli, büyük, verimli şekilde örgütlenmiş modern devletin gecikmiş olarak gerçekleştirilmesiydi. Avrupa'daki diğer milliyetçi hareketler, daha çok Habsburg'lar veya Rus Çarlarınınki gibi egemen bir imparatorluğa karşı yönelmiş bağımsızlık hareketleri niteliği taşıyordu; keza, Seton-Watson'un gözlemlediği gibi, bunların bazıları -sözgelişi Slovak'ların ve Ukranya'lılarınkiler standart bir yazın dili yaratımından kaynaklanan kültürel hareketler olarak başlamıştı.[15] Türkiye gibi diğer uluslar da bir dil temeline dayanarak doğmuşken,

modern Arap dili ve bu dilin kutsal din diliyle birlikteliği Arap milliyetçiliğinde önemli bir unsuru teşkil etmektedir.[16]

Yirminci yüzyılda, özellikle de İkinci Dünya Savaşından bu yana, milliyetçi hareketler genellikle Avrupalı güçlerin emperyalist yönetimine karşı veya bir bağımlılık savaşımı biçimi almıştır. Bunlar kapitalist dünya ekonomisi ve emperyalizm ortamında doğmuşlardır; dolayısıyla bu hareketlerin çoğunda sosyalizmin bir hayli etkisi de olmuş, bazı ülkelerde özellikle Çin'de, milliyetçi hareketler toplumsal bir devrimle sonuç noktasına ulaşmıştır. Ne var ki, milliyetçiliğin aldığı biçimler ve yarattığı siyasal rejimler birbirlerinden çok farklıdır. Latin Amerika'da ondokuzuncu yüzyılın başlarında İspanyol ve Portekiz İmparatorluklarına karşı ulusal bağımsızlık savaşımlarının bir devamı olarak kabul edilebilecek bir ikinci milliyetçilik dalgası, yüzyılımızda Amerika'nın ekonomik egemenliğine karşıt olarak büyük bir canlılıkla gelişmiş olup bu milliyetçiliğin toprak sahiplerinden, daha yakınlarda da ulusal bir burjuvazinin ögelerinden oluşan bir üst sınıfın bu toplumlardaki egemenliğine karşı yönelen sosyalist ve reformcu hareketlerle oldukça yakın bir bağı bulunmaktadır.

Ama bazı örneklerde -Küba Devriminde, Şili'deki Halk Birliği Hükümetinde ve Arjantin'deki Peroncu harekette- sosyalist veya liberal-reformcu öğretilerin önemli bir etkisi olmakla birlikte, bu hareketlere büyük çapta askeri rejimler tarafından dile getirilen tutucu bir milliyetçilik hakim olmuştur. Benzer bir durum dünyanın diğer bölgelerinde de görülmektedir. Hindistan'da Kongre Partisi, bir sosyalist kanadı bulunmakla birlikte, esas olarak bir orta-sınıf bağımsızlık hareketiydi; İngiliz yönetiminin sona ermesinden sonra Hindistan'ın parçalanması, Pakistan'da toprak sahipleriyle askerlerin egemenliğinde bir devlet, Hindistan'da da sosyalist ve kapitalist unsurların bileşiminden oluşan liberal bir demokratik rejim yaratmıştır. Afrika'da sömürge yönetiminden sonra ortaya farklı sosyalizm üsluplarını benimseyen bazı uluslar çıkmakla birlikte, önemli bir halkçı veya sosyalist iz taşıyan ve bir "Afrika sosyalizmi" ni gerçekleştirmeyi hedefleyen bağımsızlık hareketlerinin yarattığı diğer uluslar sonradan askeri yönetimler altına girmişlerdir. Açıktır ki, Arap uluslarının yönelimi sosyalizm değil, etkin bir milliyetçilik olup; bu uluslarda sadece yaygın olmakla kalmayıp aydınlar arasında-dikkat çeken bir örnek verecek olursak, Mısır ve İran'daki üniversite öğrencileri arasında- etkisini giderek arttıran ideoloji de İslâm ideolojisidir. Milliyetçilik fikirleriyle sosyalist fikirler arasındaki gerilim ve ilkinin büyük gücü, bir ölçüde farklı diğer bazı bağlamlarda da görülebilir; sözgelişi Québéck'de *Parti Québécois*'in iktidara gelmesi hemen hemen kesinlikle, bu partinin programındaki sosyal demokrat yönlerden çok, partinin milliyetçiliği sayesinde olmuştur.[17]

Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşından bu yana kendilerini gösteren milliyetçi hareketler ve yeni uluslar, onları Batı Avrupa'da ulus-devletlerin oluşumuna yol açan daha önceki hareketlerden pek çok yönden ayıran özellikler göstermektedirler; çünkü bunlar, çok farklı bir uluslararası bağlamda- çok gelişmiş bir kapitalist dünya ekonomisinde, dünyanın güçlü emperyalist uluslar arasında bölüşümünün yan etkisi olarak ve sosyalist hareketin gelişmesinden kaynaklanan siyasal dönüşümlerin tam ortasında- ortaya çıkmışlardır. Nedir ki, bu yeni ulusların oluşumu, aynı zamanda bazı önemli yönlerden onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllarda, hatta daha da

önceki ulus-devletlerin oluşumuna benzemektedir. İlk önce, halklar bu yeni ulusları toplumlarının büyük kalkınma hamlesi için vazgeçilmez bir ön-gereklilik olarak düşünmektedir. Bu sadece giderek daha önemli, belki de başat konuma gelmekle birlikte ekonomik büyüme sorunu değil, aynı zamanda ayrı bir kültür ve yaşam tarzının, topluma, dünyanın diğer ulusları arasında özerk, kendi kaderini kendi belirleyen bir birim olarak "hakettiği" yeri almasını sağlayacak daha genel bir kalkınma sorunudur.

İkincisi, yeni devletler, öncelleri gibi, farklı toplumsal kümeler ve sınıflar arasındaki savaşımların ürünü olup, bunların siyasal rejimleri bu savaşımların sonucuna göre farklı biçimler almaktadır. Köylüler, toprak sahipleri, yeni yeni gelişen bir burjuvazi, görece küçük bir endüstriyel işçi sınıfı, öğretisel bağlılıkları tutucu, gelenekçi bir milliyetçilikten Marxism'e kadar uzanan aydınlar, devlet memurları, siyasal parti önderleri ve subaylar, hepsi potansiyel olarak yeni bir devletin kuruluşunda söz sahibi olabilecek yeteneğe sahiptirler. Daha önceki devlet oluşumu sürecinden ayrılık gösteren en önemli nokta, olasılıkla kitle desteğini harekete geçirebilen örgütlü partilerin veya güçlerini modern teknoloji ve yönetim tecrübelerinden ve fiziksel zor kullanma araçlarını denetlemelerinden alan subayların etkin işlevidir.

Üçüncüsü, iktidarı hangi yollardan ele geçirmiş olurlarsa olsunlar, yeni ulusların yöneticileri toplum üzerindeki merkezi denetimlerini berkitmek ve ulusal kimlik duygusunu pekiştirmek zorundadırlar. Tilly'nin Avrupa'da daha önceki devlet kurma girişimleriyle yaptığı bir karşılaştırmada belirtmiş olduğu üzere, yine öncelleri gibi bunların çabaları da, "kendi ordularını kurmak, vergilerin toplanmasını sağlamak, rakiplerine karşı etkili koalisyonlar kurmak, ismen kendilerine bağımlı olanları ve müttefiklerini hizada tutmak ve amaçlanmayan bir sonuç olarak" siyasete daha fazla katılan "sıradan halkın ayaklanma tehdidini savuşturmak"tır.[18] Kuşkusuz yeni rejimler karşı karşıya kaldıkları sorunların türü bakımından geniş ölçüde farklılık göstermektedir. Bunlar alternatif iktidar merkezleri için üs sağlayan kabile, dil veya din ayrılıklarıyla yüzyüze gelebilirler; ülkelerinin doğal kaynakları zengin veya yoksul olabilir; jeo-politik durumları diğer uluslarla *karşılaştırıldığında (vis-a-vis)* elverişli veya elverişsiz olabilir; sınıflar arasındaki farklılıklar ve sınıf çatışmasının yeğinliği daha fazla veya daha az olabilir. Bu farklılıklar, daha önceki devlet kurma girişimlerinde olduğu gibi, özellikle sadece devlet aygıtının yaygınlaştırılması ve ulusal eğitimin gelişmesi için kaynak sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda rejimin meşruiyetinin başlıca etkenlerden biri olan ekonomik büyüme üzerindeki etkileri aracılığıyla başarı ve başarısızlığı etkilerler.

Nihayet, bizatihi ulusal kalkınma-daha eski ulus devletler örneğinde olduğu gibi-daha şiddetli milliyetçiliğe yolaçıp, büyük uluslararası rekabet ve çatışmalara neden olabilir. Gerçekten, bu açıdan eski ve yeni uluslar arasında hiçbir fark yoktur ve dikkati sadece yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin milliyetçiliği üzerinde yoğunlaştırmak çok yanıltıcı olur. Yirminci yüzyıldaki iki dünya savaşına geniş ölçüde Avrupa ulusları arasındaki çatışma neden olmuş, İkinci dünya savaşında ABD ile Japonya arasındaki rekabeti de kapsayacak şekilde yayılmıştır; üstelik İkinci Savaş bir yönden faşizm ile demokrasi arasındaki ideolojik bir yüzleşme olarak ele alınabilirse de, milliyetçiliğin etkisi yine de çok fazla olmuştur. Milliyetçilik, Almanya, İtalya ve Japonya'nın siyasal yönlenimlerinde, canalıcı bir

ögeyi teşkil ederken, SSCB'de savaş ilerledikçe bir "Sovyet milliyetçiliği" giderek ağırlık kazanmıştır.

1945'den bu yana, Birleşmiş Milletlerin ve buna bağlı çeşitli kuruluşlarının oluşturulmasıyla dünya çapında olmakla kalmayıp, bölgesel bir bazda da uluslarüstü kuruluşlar yaratma yönünde girişimler yeniden başlamıştır. Ne var ki, bu çeşit kuruluşların, ulusal hırsları gemlemekte ve devletler arasındaki çatışmaları caydırmakta ancak sınırlı bir başarısı olmuştur. Birleşmiş Milletler, büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarıyla yüzyüze geldiğinde veya büyük güçlerin çıkarlarının da söz konusu olabildiği İsrail ve Arab devletleri arasındakine benzer daha merkezi çatışmalarla uğraşırken bile büyük ölçüde etkisiz kalmaktadır. Aynı şekilde, oluşturulan çeşitli bölgesel kuruluşlar ulusal çıkarların ardından canla başla koşulmasını engelleyememektedir. Sözgelişi, Avrupa Topluluğu, büyük ölçüde, Fransız endüstrisini, özellikle de Fransız çelik yapımcılarını daha etkili Alman rakiplerine karşı korumak için -Ortak Pazar'ın habercisi olan - Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasında başı çeken Jean Monnet'nin Fransız ulusal çıkarlarını keskin bir şekilde kavraması sayesinde ortaya çıkmıştır.[19] Keza, bugün, birleşmiş bir Avrupa umutları daha da zayıflarken, Topluluğun tartışma ve kararlarında ulusal çıkarlar esas yeri teşkil etmektedir. Bölgesel kuruluşlar salt ulusal amaçlar peşinde koşmayı gemleyebildikleri ölçüde-kuşkusuz Avrupa Topluluğu'nun başlıca başarılarından biri, Almanya ile Fransa arasında uzun bir geçmişi olan rekabeti hafifletmek olmuştu- bu kuruluşların kendileri, uluslararası çatışmaları, bu yüzyılın ilk bölümündeki emperyalist rekabetleri anımsatan bir tarzda bir başka düzeye aktaran kuvvet blokları haline dönüşebilmektedir.

Ne de sosyalizmin milliyetçiliğe karşı etkili bir karşı-ideoloji olduğu veya sosyalist hareketin ulus-devletlerin eylemlerini önemli ölçüde engellediği inandırıcı bir şekilde öne sürülebilir.

Avrupa'daki sosyal demokrat parti önderlerinin büyük çoğunluğunun kendi ulus-devletlerinin savaş girişimlerini-biri kuşkusuz halkın milliyetçilik tutkusu olan çeşitli etkiler yüzünden -desteklediği 1914 yılından beri, sosyalist hareketin dünya halkları arasında yeni bir tür siyasal ilişkiyi gerçekleştirme yetisi daha da kuşkulu görünmektedir; kaldı ki, sadece sonunda SSCB'nin ulusal çıkarlarının sosyalizmle özdeşleşmesine yönelen "tek ülkede sosyalizm" kurma projesiyle sonuçlanan Rusya'daki devrimin aldığı yönün bir uzantısı olarak değil, aynı zamanda günümüz dünyasında sosyalist ülkeler arasındaki fiili ilişkilerin ışığında da bu kuşkular artmıştır. Bugün iki sosyalist devlet- SSCB ve Çin- arasında büyük bir çatışma bulunmaktadır ve milliyetçiliğin SSCB ile Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerde etkili ve gelişen bir güç olduğu çok açıktır. Bundan başka, sınırları içinde farklı ulusal kümelerin bulunduğu sosyalist ülkelerde-örneğin SSCB, Yugoslavya ve Çekoslavakya- siyasal koşullar dile getirilmelerine olanak sağladığında ulusal duygu belirimleri ortaya çıkmaktadır.

Sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki bu karşıtlık ve rekabet, olasılıkla, geçen yüzyıl boyunca siyasal yaşamın en önemli genel özelliği olmuştur. Şimdiye kadar, belirtmiş olduğum gibi milliyetçilik, herhangi bir doğrudan karşıtlaştırma durumunda daha etkili bir güç olarak ortaya çıkmıştır; keza, yirminci yüzyılın en yaygın ve yıkıcı çatışmalarının sınıflar arasındaki savaşımlar değil, uluslar arasında-

ki savaşlar olduğu da su götürmeyen bir gerçektir. Dahası, milliyetçiliğin gerek yeni, gerekse eski uluslarda, daha da güçlü bir hale geldiği açıktır; hatta eski uluslarda geçen birkaç onyılın en çarpıcı siyasal olaylarından biri, Québeck ve İskoçya'dakilere benzer, çok canlı ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkışı olmuştur.

Milliyetçiliğin devam eden, hatta daha da artan gücü nasıl açıklanacaktır? Bu karmaşık bir soru olup, sosyologlar tarafından büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bizzat Marx ve Engels'den başlayarak, Marxist düşünürler milliyetçiliği, sınıf savaşımlarıyla karşılaştırıldığında oldukça önemsiz bir konuma yerleştirme; (Rosa Luxemburg'un Polonya Bağımsızlık hareketi üzerine açıklamalarında yaptığı gibi)[20] onu küçük burjuvazinin sosyalist hareketin gelişmesiyle siyasal anlamını yitirecek olan bir sığınağı olarak bir yana itme; özellikle kapitalizmin emperyalist evresindeki gelişimiyle bağlantılandırma; nihayet, emperyalizme karşı ulusal savaşımlara, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki temel çatışmanın bir eklentisi şeklinde sınırlı bir değer yükleme eğilimi göstermişlerdir. Ulusallık ve milliyetçilik sorununa ciddi bir şekilde eğilen birkaç Marxist de - hepsinden daha çok Otto Bauer ile Karl Renner- bu soruna sınıf açısından yaklaşmıştır. Milliyetçiliği bir burjuva hareketi olmanın yanı sıra, milliyetçi yönsemelerle bozulabilecek olan işçi sınıfı hareketine karşı bir tehlike olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte, Bauer ve Renner başlangıçta, iki hareket arasındaki rekabetin sonucu hakkında iyimsel bir görüşü benimsemişlerdir; çokuluslu Habsburg İmparatorluğu'nun, "ulus" kavramının kendisinin de değişeceği ve ulusallık ilkesinin devletlerin oluşumunun nedeni olarak önemini yitirmeye başlayacağı bir sosyalist uluslar federasyonuna dönüşebileceğini düşünmüşlerdir.[21] Gerçekten, İmparatorluk Birinci Dünya Savaşından sonra çözülerek çok sayıda yeni ulus ortaya çıkmış, ama buna zafer kazanan ulus devletlerin siyasaları kadar yerli milliyetçi hareketler de neden olmuştur.

Ama genelde Marxist düşünürler milliyetçiliğin incelenmesine büyük bir katkıda bulunmamış olsalar da, aynı şey diğer önde gelen sosyologlar için de söylenebilir. Max Weber, siyaset sosyolojisi 1895 yılında Freiburg'da verdiği açılış söylevinde büyük bir canlılıkla savunduğu "ulus devletlerin çıkarlarının önceliği" ilkesince yönlenen ateşli bir milliyetçiydi; ama bu "önceliğin temellerini ayrıntısıyla incelemeye girişmemişti. Mommsen'in gözlemlediği gibi, "Weber" genel olarak ulus devletler arasındaki rekabetle karakterize olan kendi dünyasından başka bir dünyayı asla düşünmemiştir."[22] Ancak yaşamının sonlarında, modern emperyalizmin kuramsal olarak çözümlemesine girişmiş, ama o zaman bile, Marxist kurama karşı, yaklaşık aynı dönemde Schumpeter tarafından geliştirilene benzer tutunumlu bir seçenek formüle etmek yerine, sadece birçok tikel gözlemi derlemekle yetinmiştir.

Emile Durkheim'ın sosyolojisine de, oldukça benzer olmakla birlikte böylesine şiddetli bir milliyetçilik ifadesinden uzak olarak, " Fransa'nın yeniden- hayatiyet kazanması", özellikle sınıflar arasındaki derin bölünmelerin üstesinden gelinmesi ve "dayanışma"nın yeniden- yaratılması kaygısı yol göstermekteydi.[24] Weber gibi Durkheim da, gerek bir toplum kuramı, gerekse de bir siyasal öğreti olarak Marxism'e son derece düşmandı, ama salt ulusal bir bağlamda düşünüyor olsa da reformcu bir sosyalizme çok daha fazla yakınlık duyuyordu ve işçi sınıfı enternasyonalizmi fikrini tümüyle bir yana itiyordu.[25] Durkheim, ulus-devletlerin varlığını değişmez

bir olgu olarak alıyordu; gerçekten de, "ahlaki disiplin organı" olarak devletin rolünü vurguluyor, ulusal eğitimin genç kuşağı ulusun kollektif yaşamındaki gelecek görevlerine hazırlayan bir ahlaki eğitim olarak önemini belirtiyordu. Durkheim, ulusal devletlerin geliştiği tarihsel koşullarla veya milliyetçiliğin, emperyalizmin (ki Durkheim bundan hiç söz etmemiştir) ve ulus-devletler arasındaki rekabetin muhtemel sonuçlarıyla Weber kadar bile ilgilenmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yazdığı iki risalede[26], savaşın toplumsal nedenlerine- bir sosyolog için şaşkınlık uyandıracak şekilde- tamamiyle bir kayıtsızlık göstermiş olup; birinci risale Almanların suçunu kanıtlamak amacıyla savaşa yol açan olayların kısa bir diplomatik tarihçesini vermekte, buna karşılık ikincisi de, "Alman zihniyetini", Almanya'nın "iktidar istemi"nden kaynaklanan "savaş için yaratılmış... bir fikirler sistemi " olarak sığ bir şekilde çözümlemektedir.

Sosyologların İkinci Dünya Savaşından bu yana milliyetçi hareketlere ve ulus-devletlerin oluşumuna çok daha fazla ilgi göstermeleri kolayca anlaşılabilir; çünkü bu ilgi, özellikle- sosyologların büyük çoğunluğunun yaşadığı ve çalıştığı-Batılı ulusların ekonomik ve siyasal egemenliğine yönelik olup, bu uluslar için tamamiyle yeni bir durum ve yeni problemler yaratan bir milliyetçilik dalgasının kabarmasına denk düşmektedir. Ama daha önce belirtmiş olduğum gibi, bu olgu, olaya ilişkin bir kuram oluşturma yönündeki çeşitli çabalarda dikkatin pek de yerinde olmaksızın yirminci yüzyıl milliyetçiliği üzerinde yoğunlaşmasına yol açmış olup, şayet yeterli bir açıklama şeması geliştirilecekse çok daha geniş bir tarihsel bakışın gerektiği iyice ortaya çıkmıştır.

Böylesi bir şemayı burada kapsamlı olarak formüle etmeye girişmeksizin, bu şemaya girebilecek bazı önemli ögeleri ele almayı öneriyorum. İlk olarak, hemen tüm örneklerde, milliyetçilik duygusunun oluşumuna kuvvetle katkıda bulunan bazı evrensel etkenler bulunmaktadır: ortak soy (yani ayrı bir "halk"tan olma fikri), belli bir bölgenin işgali, ortak bir dil, daha genel olarak da ortak bir kültür. Bunlar, bir ulus-devlet olasılığının vazgeçilmez temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, bunlar diğer siyasal sistem türlerinde de - bir kabile veya bir kent-devletinde önemli bir rol oynadıkları için, ikinci olarak, ulus devletlerin ortaya çıktığı daha özgül koşulların araştırılması gerekir. Öte yandan bu etkenlerin belli bir yöneticiye veya yönetici kümesine bağlılık veya itaatten daha önemsiz olduğu siyasal sistemler (imparatorluklar veya feodal Avrupa toplumları) bulunmaktadır. Dolayısıyla, Hans Kohn gibi, milliyetçilik ile ulus-devletlerin oluşumunun halk egemenliğinin gelişmesine dayandığını;[27] bunların Batı Avrupa'da, daha sonra da dünyanın diğer kesimlerinde, genel bir demokratik hareketin görünümleri olarak, imparatorlukların veya feodal toplumların mevcut siyasal düzenlenimlerine karşıt olarak ortaya çıktıklarını öne sürmek doğru gibi görünmektedir.

Ne var ki, bu iddia halk egemenliğinin bir ulus-devleti *gerektirdiği* anlamına gelmemektedir. Charles Tilly, Batı Avrupadaki siyasal gelişmenin diğer seçenekler de mümkünken neden bu yönü almış olduğu şeklinde önemli bir soruyu ortaya atmıştır; keza görmüş olduğumuz gibi, Tilly belli bir zaman ve mekanda ulus-devletlerin oluşmasına elveren birçok özgül koşulu saptamaktadır. Bence, bu yeni devlet tipi, bir kez ortaya çıktıktan sonra, birbiriyle yakından bağlantılı iki nedenle geliş-

miştir. İlkin, bu devlet tipi kapitalizmin gelişmesi için en elverişli ortamı- özellikle mülkiyet ve sözleşmelerle ilgili olduğu sürece ussal ve etkili bir şekilde yönetilen istikrarlı bir hukuksal yapıya sahip, çok iyi örgütlenmiş bir siyasal sistem- sağlamıştır. Ulus-devletin gelişimi ve bütünlüğü, tüm aşamalarında, burjuvazinin iktidara gelişiyle yakından bağlantılıdır.[28] İkinci olarak, ulus devlet, kapitalizmin gelişmesiyle olan bağı sayesinde serveti arttırma, iktidarı güçlendirme bakımından çok başarılı olmuştur; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika uluslarının ondokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk yarısında dünyanın geri kalan bölümleri üzerinde kendi yönetimlerini kurabilmiş olmaları bu başarının kanıtıdır.

Dolayısıyla, yirminci yüzyılın gidişatı içinde sömürgelerdeki ve bağımlı konumdaki halklar arasında halk egemenliği ve demokrasi için geniş çaplı hareketler başladığında, bunların yerleşik ulus-devletleri siyasal örnek almaları ve milliyetçilikten kuvvetle esinlenmeleri bence şaşırtıcı değildir. Bu milliyetçilik tutkusunun siyasal bağımsızlık kazanıldıktan sonra mutlaka azalması gerekmez, hatta artabilir de; bunun nedeni sadece birçok örnekte, yeni ulusların kapitalist dünya ekonomisi içinde ekonomik bağımlılıklarını sürdürmeleri değil, aynı zamanda, kendi gelişmelerinin etkili, sıkı sıkıya müdahaleci bir devlet siyasasını gerektiren ulusal bir görev olarak düşünülmeleridir. Ne var ki, bu son etken sadece yeni ulusların deneyleriyle ilgili değildir. Öyle görünüyor ki, günümüz dünyasında, milliyetçiliğin gücü ile ekonomik istikrar ve ekonomik büyüme sorumluluğu giderek daha fazla üstlenen devletin, böylece gücünün artışı arasında yakından bir ilişki bulunmaktadır.

Sosyologların son yıllarda milliyetçiliğe ve ulusal-devlete daha fazla önem vermelerine, bu olaylara karşı daha eleştirel bir tutumun eşlik ettiği sık sık belirtilmektedir. Konuya ilişkin genel bir incelemesinde, Anthony Smith şunları söylemektedir: "Batı'da geçerli olan milliyetçilik imajı bugün esas olarak olumsuzdur..", Smith ayrıca, bu olumsuz değerlendirmenin, " . . ondokuzuncu yüzyıl liberalleri ile radikallerinin, daha sonra da tutucuların ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi öğretisine karşı olumlu tutumlarına ters düştüğünü," belirterek devam etmektedir.[29] Bununla birlikte, eleştirilerin büyük bölümü endüstriyel, özellikle de Batılı ulusların egemenliğine çeşitli biçimlerde meydan okuyan azgelişmiş ülkelerin milliyetçiliğine -sözgelişi Arab, Afrika veya Latin Amerika milliyetçiliğine- yöneltilmiştir; nedir ki, Batılı ülkelerde, sağlam tarihsel nedenler yüzünden (uzun zamandır yerleşikleşmiş, kabul gören ulus-devletlerdir bunlar) daha az şiddetle dile getiriliyor olsa dahi, milliyetçiliğin aynı güce sahip olduğu açıktır. Dahası, endüstriyel ülkeler, özellikle de - bence kapitalizm ile sosyalizm arasındaki bir savaşımdan çok bir imparatorluklar çatışması şeklinde anlaşılması gereken- SSCB ile ABD arasındaki ulusal rekabet potansiyel olarak insanlığın refahı, hatta varlığını sürdürmesi açısından çok daha tehlikelidir.

Herbirinde milliyetçiliğin etkili bir güç olduğu ulus-devletlerden meydana gelen bugünkü uluslararası sistem, doğası gereği ciddi çatışmalar yolaçabilecektir. Bu çatışma olasılıkları ve zaman zaman da gerçeklikleri, birçok farklı alanda; ekonomik kaynakların endüstriyel ülkeler ile gelişen ülkeler arasındaki- bir yönü gelişen ülkelerin mamul mal çıktısını çoğaltmaları nedeniyle dünya ticaretinde rekabetin artması olan- yeniden dağılımından ve gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmeyle birlikte daha keskin bir hal alan bazı doğal kaynakların nadirliği sorunundan kaynak-

lanan gerilimlerde; nükleer silahların yayılmasını denetlemenin zorluğunda; dünyanın bazı bölgelerinde (örneğin Orta Doğu'da ve Latin Amerika Ülkeleri arasında), hepsinden önemlisi de iki süper güç arasındaki daha dolaysız siyasal iktidar ve itibar savaşımlarında gözlemlenebilmektedir. İçinde bulunduğumuz durumun bu görüntüsüyle ortaya çıkan kasvetli beklentiyi ferahlatacak, milliyetçiliğin çekiciliğini azaltabilecek veya ulus-devlet yerine yeni ve inandırıcı bir siyasal ideal koyabilecek herhangi bir önemli toplumsal hareket mevcut değildir. Milliyetçilikle olan yarışta, hiçbir sosyalizm biçimi henüz egemen konuma gelmiş değildir; çabalarını dünya ölçeğinde milliyetçiliğe karşı yöneltmiş başka bir toplumsal hareket de yoktur. Dahası uygulamada, sosyalist rejimler yeni bir uluslararası ilişkiler modeli geliştirmeyi başaramamıştır; geçen çeyrek yüzyıl boyunca Doğu Avrupa'da yaratılan model de, başka yerlerde izlenmeye değer bir örnek sağlamamaktadır.

Yukarıdaki değerlendirme, daha önce taslağını çizmiş olduğum kuramsal şemada üstü örtük olarak bulunan fikri, yani milliyetçiliğin önce köklü bir bölgesel ve kültürel topluluğa ait olma duygusuyla sürdürülmesi nedeniyle; ikinci olarak da bu ait olma duygusunun siyasal gelişme süreci içinde ulus-devlete sıkıca bağlı hale gelmesi, ulus-devletin birkaç yüzyıllık geçmişi olması ve artık kutsal ve değiştirilemez bir siyasal örgütlenme ilkesine dönüşmesi nedeniyle çok büyük bir güç olduğu fikrini doğrulamaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda bazı aydın kümeleri arasında milliyetçiliğe karşı daha kuşkulu ve eleştirel bir tutumun tomurcuklanması (sınırlı bir alan içinde de olsa) ulus-üstü kuruluşlar yaratma ve yerel toplulukları yeniden canlandırma yönündeki taze girişimler, sonunda ait olma duygusunu ulus-devletten çok siyasal birimlere yeniden-yöneltmede hiç değilse bir ölçüde yardımcı olabilir. Ne olursa olsun, bunun bugün için, gerek siyasal çözümleme, gerekse siyasal eylem bakımından çok önemli bir konu olduğu kuşkusuzdur. Bu konunun bazı yönlerine sonraki bölümde yeniden döneceğim.

6. YİRMİNCİ YÜZYIL DÜNYASINDA SİYASET

Bu incelemenin akışı içinde, siyasal yaşamda kuram ile uygulama *(pratik)* arasındaki ilişki sorusu sık sık karşımıza çıktı. Açıktır ki, yeni siyasal fikirler genellikle hareketler, partiler ve siyasal önderlerin karşılaştığı durumlara doğrudan yanıt olarak formüle edilmektedirler; ondokuzuncu ve yirminci yüzyılların siyasal düşüncesi bu bakımdan son derece verimli olmuştur. Buna karşılık, diğer yandan da, bu çeşit fikirlerin siyasal yaşamı nasıl etkilediklerini gözönüne almamız, siyaset bilimcilerinin yaptıkları çözümleme ve yorumların farklı çıkar kümeleri arasındaki savaşımların nasıl bir unsuru haline geldiklerini, çatışan çıkarların doğasını daha açık olarak tanımlamaya mı yardımcı olduklarını yoksa onları uzlaştırma yollarını bulgulamaya mı çalıştıklarını düşünmemiz gerekmektedir.

Kuram ve uygulamanın içiçe geçişini, her şeyden önce, akademik siyasal incelemelerin genelde toplumsal bilimler gibi yüzyılımızda dikkate değer bir gelişme göstermesine karşılık, sistematik siyaset incelemelerinin yüksek öğrenim kurumlarıyla kısıtlı olmaması ortaya koymaktadır. Birçok önemli siyasal düşünür, fikirlerini akademilerin dışında, siyasal savaşımlara iyice dahil olarak üretmişlerdir. Bu durum özellikle Marx'dan Mau-Tse-tung'a kadar Marxist düşünürlerde görülmektedir; Fabian'ların veya Gandhi ile Nehru'nun çalışmaları buna örnektir. Çoğu toplumda, özellikle de modern toplumlarda, çeşitli türdeki eğitim kurumları, parti örgütleri (parti okulları ve araştırma kurumları dahil), kitle iletişim araçları, az çok resmi "uzman beyinler *(think tank)* ", sendikaların ve işveren birliklerinin merkez büroları, uluslararası kuruluşlar ve çoğu toplumsal hareketler sonucu ortaya çıkıp, bunlarla yakın bağlarını bir ölçüde sürdürerek siyasal araştırma ve eğitime yönelik etkinliklerde bulunan çok sayıdaki özel dernekler olmak üzere, birçok farklı siyasal düşünce ve deney merkezi bulunmaktadır. Son toplumsal hareketler içinde, 1960'ların öğrenci hareketleri, kadın hareketleri ve çeşitli ulusal hareketlerin tümü yeni siyasal kavramlar üretmişlerdir. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın sadece bir öğreti sunmakla kalmayıp, bir siyaset kuramı da sunan en önemli siyasal metinlerinden bazıları akademilerin dışında yaratılmış olup, bunların arasında özellikle en etkili risale *Komünist Manifesto*'sudur (Communist Manifesto).

Demek ki bizi ilgilendiren genel soru, aydınlar ile siyaset arasındaki ilişkidir.[1] Bir yönden bakıldığında, bu ilişkinin kapsamı çok geniştir; çünkü Gramsci'nin gözlemlemiş olduğu gibi, toplumun bütün üyelerinin siyasal yaşam da dahil olmak üzere toplumsal yaşamları hakkında bir şekilde kafa yoruyor olmaları ve bunun gün-

delik varoluşlarının özsel bir bölümünü oluşturması anlamında "bütün insanlar aydındır." Ne ki, - Gramsci'nin "bütün insanların toplumda aydın işlevi olmadığı"nı ekleyerek belirttiği gibi- bu gündelik siyasal gözlem ve düşünme *(reflection)* düzeyi ile daha uzman aydın kümelerinin başlıca etkinliklerini meydana getiren topluma ve siyasete ilişkin fikirlerin daha sistematik şekilde özenle işlenişi arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir.

Düşünceme göre, uzman aydın kümeleri ile pratik siyaset arasında üç temel ilişki türü bulunmaktadır. İlki, yeni bir siyasal kuramın ilkelerini genellikle daha genel toplumsal kuram çerçevesi içinde formüle eden bir düşünür ya da bir düşünürler kümesinde görülmektedir. Bentham ve yararcılar *(utilitarian)*, Marx ve Engels, Pareto ve Mosca, Fabian'lar ve Amerikalı pragmatistler sınıfların, seçkinlerin veya toplumlarındaki diğer kümelerin eylemlerine yeni bir yön kazandırarak, kısmen kanıları şekillendirerek, kısmen de toplumsal hareketlere ve siyasal partilere doğrudan katılarak siyasal yaşamı etkileyen- elbetteki kuramlarının gücü ve erimi bakımından büyük farklılıklar gösteren-siyasal düşünür örnekleridir.

İkinci tür bir ilişki, özgün bir siyasal kuram katkısında bulunmamalarına karşın, yine de varlığını hâlâ sürdüren kuramlardan özellikle mevcut koşullarla ilgili olacak şekillerde yararlanabilen düşünürlerin halihazır siyasal durum ve yönsemelere ilişkin yorumlarında görülmektedir. Bu düşünürlerden bazılarının -Troçki, Avusturyalı Marxist'ler, Nehru veya Mao Tse-tung- siyasal hareketlerin önderleri olarak siyasete doğrudan katılmalarına karşılık, siyasal örgütlerle açıktan yakınlıkları daha az olan diğerleri - Sartre, Frankfurt Okulu felsefecileri, Popper ve von Hayek gibi liberal/ tutucu düşüncenin modern sözcüleri- farklı türdeki hareketler üzerinde daha yaygın bir etkide bulunmuşlardır. Akademik siyaset sosyolojisi ile siyasal yaşam arasında genellikle benzeri bir ilişki söz konusu olmuştur. Max Weber'in esas olarak Marxismi hedef alan siyasal çözümlemesinin, Alman orta sınıfı içinde belli ölçüde liberal bir görüşü, çok daha açık biçimde de güçlü milliyetçi görüşleri yüreklendirdiği söylenebilir. Siyaset sosyolojisi daha az göz alıcı olan Durkheim'da ise, (en açık şekilde Dreyfus olayı döneminde olmak üzere) güçlü bir cumhuriyetçiliğin yanı sıra, sosyalist hareketin reformcu kanadına ihtiyatlı bir yakınlık, Marxist sınıf çatışması fikirlerine karşı da derin bir düşmanlık açıkça görülmektedir. Durkheim'ın genelde sosyolojisi, özelde de toplumda yeni bir ahlaki yetke gereksinimine ilişkin görüşü, Fransa'da üçüncü Cumhuriyet'in siyasal fikirlerine genel bir destek sağlamakla kalmamış, eğitim siyasası ve "dünyevi bir ahlak" yaratma girişimlerinin üzerinde de doğrudan etkide bulunmuştur. Michels'den sonra yapılan siyasal partiler ve seçimlerle ilgili sosyolojik araştırmaların siyasal kampanyaların yürütülme tarzları üzerinde, hatta egemen demokrasi anlayışı üzerinde, belki daha sınırlı olmakla birlikte bazı etkileri olmuştur. Schumpeter'in önceki bir bölümde tartışılan demokrasi kuramı, seçkin kuramlarından etkilendiğini göstermekte olup kendisi de daha sonraki siyasal görüşleri etkilemiştir.

Üçüncü olarak, siyaset bilimcilerinin çalışmalarıyla hükümet ve idarenin rutin işleyişi arasında yakın ve sürekli bir ilişki vardır. Yüksek devlet memurları ve bir dereceye kadar da siyasal önderler genellikle siyasal tarih, anayasa ve idari uygulamalar konularında bir eğitim görürler; siyaset bilimcileri hükümet dairelerine ve kuruluşlarına danışmanlık yaparlar; siyasa kararlarının alınmasında yararlanmak

üzere sosyolojik araştırmalar yapılır. Gerçekten de, Habermas[2] ve diğerlerinin öne sürdükleri gibi, ileri sanayi toplumlarında, siyasal konuların teknik sorunlara dönüştürülmesi, böylelikle de toplumbilimcilerin rolünün teknik çözümler sağlayan "uzmanlar" olarak genişletilmesi yönünde güçlü bir eğilimin bulunduğu öne sürülebilir. Ama eleştirmenlerin de gösterdikleri gibi, bu yönsemenin kendisi siyasal bir karaktere sahip olup, yeni bir teknik-bürokratik sınıfın ya da seçkinlerin iktidara yükselmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir.[3] Demek ki, aslında tüm sorunlar, toplumdaki egemen ve bağımlı kümelerin gerçek varlığını gözden gizleyen bir siyasal oydaşma varsayımına dayalı olan teknik türden "rutin meseleler" -enflasyonu denetleme, üretkenliği artırma, etkili bir gelir siyasasını yürütme veya döviz kurlarının istikrarsızlığına bir çözüm bulma- halini almaktadır. Bu yaklaşıma karşı alternatif olarak, içlerinden bazılarının çıkarlarını çok daha başarılı bir şekilde kollayabildiği çatışan çıkar kümelerinin varlığının ve toplumsal kaynakların bu kümeler arasında dağıtılmasına ya da genel olarak adalet ve "iyi bir toplum"un anlamına ilişkin geniş bir siyasal tartışmaya gerek bulunduğunun kabul edilmesi önerilmektedir.

Bu demek değildir ki, toplumsal bilimcilerin belli teknik sorunları çözümlemekte veya ussal karar alma alanını genişletmekte yapabilecekleri katkı tamamiyle bir yana itilmelidir; kastedilen, sadece bunlara daha geniş siyasal rekabet ve tercih bağlamı içinde bakılması gerektiğidir. Gelişmiş bir sanayiye dayalı ekonomisi ve geniş bir sosyal hizmetler alanı olan akla uygun herhangi bir toplum biçiminde, çok büyük sayıda rutin devlet meseleleri olacak ve bunların olabildiğince verimli ve bilgili bir şekilde ele alınması gerekecektir. Gerçekten de, öyle görünmektedir ki, demokratik ve merkezi olmayan planlamanın yaygınlaşması, büyük olasılıkla toplumbilimcilerin kamu siyasalarının oluşumunda çok daha fazla görev yüklenmesine yol açacaktır; günümüz refah devletlerinin kısa gelişme dönemi boyunca şimdiden toplumbilimcilerin daha fazla kullanılmalarından ve rollerinin genişlemesinden böylesi bir yargıya varılabilir.

Genelde aydınların, özelde de siyaset bilimcilerinin pratik siyasetle aralarındaki üç tür ilişki içinde, burada üzerinde daha fazla durulmayı gerektiren önemdeki ilişki ikincisi -yani güncel ve kısa dönemli siyasal yönsemelerin, genel bir kuramın ya da siyasal yaşam anlayışının ışığında yorumlanmasını içeren ilişkidir. Zira, yukarıda göstermeye çalıştığım gibi, üçüncü ilişki türü -teknik ve danışmanlık ilişkisi- bizzat böylesi yorumlara dayanan daha genel siyasal nosyonlar bağlamı içinde varolmaktadır. Diğer yandan da, bugün için en az önem taşıyan ilişki birinci tür ilişkidir; çünkü büyük ölçekli yeni bir siyasal kuram bulunmamaktadır. Esas olarak betimleyici ve tarihsel incelemelere girmedikleri sürece, siyaset sosyologları bugün çabalarının büyük bölümünü Giriş'te genel çizgileriyle özetlediğim türden metodolojik sorunların çözümlenmesine ya da bu kitabın genelinde ele aldığım fikirlerin -demokrasi, sınıf, kapitalizm, sosyalizm, ulus- ilk olarak formüle edilip yayıldıkları ondokuzuncu yüzyıl kuramlarını yeniden değerlendirmeye ve yeniden yorumlamaya adamışlardır.

Özellikle Marxist kuram yeğin bir eleştirel irdelemeye konu olmuş, bu irdeleme sonucunda bir hayli değişikliğe uğramıştır. Marxist kuram, Gramsci'nin yeni bir "yekpare uygarlığın" kurulması için gerek duyulan bütün öğeleri içerdiğini

düşündüğü kapsamlı bir *Weltanschauung** olmaktan çıkmış, birçok siyasal düşünür Marxismi gelecekteki toplumsal gelişmeyi ayrıntılı veya kesin bir şekilde kestiremeyen ya da çok kabataslak siyasal eylem kılavuzlarından birini önermekten başka bir şey yapmadan çok daha dar ve denemecesel *(tentative)* bir düşünce şekli olarak görmeye başlamıştır. Kısacası Marxism çoğulcu bir hale gelmiştir. Marxism'in bu şekilde yeniden-değerlendirilmesi, bazıları için "başarısızlığa uğrayan tanrı", "dünyevi eskatologyasını* bilimsel bir sistem olarak sunan, düzmece ve karikatür şeklinde bir din"e benzeyen Marxism'le birlikte genel bir düş kırıklığına yol açmıştır.

Bununla birlikte, yeniden değerlendirmeler Marxist kuramın tamamiyle inkarına yol açmamış, Marxismin toplumsal bilimlerde ve bilim felsefelerindeki son çalışmaların fazlasıyla etkisinde kaldığı bir süreç içinde bazı temel kavramların -sınıf, parti, ideoloji, devlet, kapitalist üretim tarzı, sosyalizme geçiş- bir hayli revizyonuna ve bu kavramlara ilişkin canlı bir tartışmaya neden olmuştur. Bu revizyonların, daha şimdiden, örneği Avrupa-komünizmi hareketinde görülen siyasal uzantıları olmuştur. Daha önceki bir bölümde Batı demokrasisi kurumlarına karşı Avrupa komünizminin önderleri arasındaki tutum değişikliğinden söz etmiştim; keza bu değişikliğe, Leninist bir devrimci işçi sınıfı partisi anlayışının yeniden düşünülmeye başlanması da eşlik etmiştir. Özgül tarihsel koşullarda gelişen Bolşevik Partisi, Batılı kapitalist toplumlardaki komünist partiler için artık mutlak bir model olmadığı gibi, geçen onyıl boyunca bu partilerde yeni koşullara uyum sağlama gibi karmaşık ve zor bir sürecin yaşandığı da açıktır.

Şimdilik, birkaç onyıllık orta-dönemli bir gelecek için bile bu değişikliklerin nereye varacağını belirgin bir şekilde kestirmek zor olmakla birlikte, iki olasılık dikkati çekmektedir. İlki, komünist partilerin çeşitli sosyal demokrat ve İşçi partilerine giderek daha fazla benzemesi ve sosyalist hareketin yeniden birleşmesine doğru bir yönseme olasılığı olup, bu yönsemenin belirtileri şimdiden çeşitli Avrupa ülkelerinde sol kanat partilerin seçim ittifaklarında ve ortak programlarında belli belirsiz görülmektedir. Çünkü nasıl ki sosyalist hareketin 1917'den sonra bölünmesinin kaynakları özgül bir tarihsel olaylar dizisi içinde-sosyalist partilerin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki eylemleri ile Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirmeleri- bulunmaktaysa, aynı şekilde şimdiden genel çizgileriyle sezinlenen ve sovyet biçimi sosyalizm sihirinin daha da yaygın olarak dağıldığı buna karşılık sosyal demokrat partilerin demokratik bir sosyalist topluma doğru daha önemli bir ilerleme kaydetmeyi başardığı farklı bir tarihsel durum,pekala bu bölünmenin üstesinden gelinmesiyle sonuçlanabilir.

Bu durumda, gelecekte Batılı ülkelerin başı çeken işçi partisi büyük olasılıkla sosyal demokrat türde yani, Bolşevik modeline uygun olarak sıkı bir disiplin ve şaşmaz biçimde yorumlanan bir ideolojiyle bir arada tutulan, merkezi, yekpare bir örgütten çok farklı kümelerin ve düşünsel yönşemelerin bir koalisyonu olan bir parti olacaktır. Böylesi bir gelişme ikinci bir olasılıkla da tutarlı olacaktır; şöyle ki, orta- dönemli gelecekte siyasal çatışma sınıfların yanı sıra- sözgelişi çevre hare-

---

* **Weltanschauung:** Dünya görüşü.

** **Eskatology a:** Sona ilişkin dinbilim dalı. Son bilimi.

ketinde veya kadın hareketindeki- birçok toplumsal kümeyi içerecek, böylelikle de, herhangi bir radikal siyasal eylem kadar, radikal bir siyasal kuramın da yirminci yüzyıl sonlarının yeni durumlarına ve sorunlarına yanıt olarak ortaya çıkan bu yeni güçleri hesaba katması gerekecektir.

Ama, son onyıllarda, yeni biçimler halinde sonulan tek ondokuzuncu yüzyıl siyasal kuramı Marxism değildir. Demokrasinin gelişmesiyle ve L.T. Hobhouse'un verdiği adla "yurttaşlığa" dayanan bir siyasal sistemin ortaya çıkışıyla şekillenen liberal evrimci kuram, (güdükleştirilmiş olmakla birlikte) siyasal gelişme ve modernizasyon kuramlarında yeniden ortaya çıkmıştır. Önce gelişme nosyonunu "gelişen ülkeler"le sınırlamaları, aynı zamanda da mevcut Batılı endüstriyel ülkeleri, sanki bu ülkeler tarihsel gelişmelerinin sınırlarına ulaşmış gibi, kalkınan ülkelerin modeli olarak görmeleriyle; ikinci olarak da, dikkatlerini sadece ekonomik büyüme üzerinde toplayıp diğer gelişme yönlerini gözardı etmeleriyle, bu kuramların kapsamı birçok yönden çok daha daraltılmıştır. Bununla birlikte, daha yakın zamanlarda, özellikle de 1960'ların toplumsal ve siyasal karışıklıklarından bu yana, böylesi kuramlar geniş şekilde eleştirilmiş, gelişme kavramı ekonomik olduğu kadar toplumsal ve kültürel özellikleri de hesaba katacak şekilde genişletilmiş; keza gelişmeye, farklı bölgelerdeki olaylar arasında karşılıklı bir yakın ilişkinin bulunduğu dünya çapında bir süreç olarak daha fazla önem verilmiştir.[6] Aynı zamanda, gelişmenin farklı yönler alabileceği ve farklı kültürel ve siyasal bağlamlarda farklı sonuçlara yönelebileceği giderek daha fazla kabul edilmeye başlanmıştır. Gelişme kuramları da, Marxism gibi çok sesli ve denemecesel *(tentative)* hale gelmiştir.

Son onyıllarda, tutucu siyasal düşünce de bazı değişikliklerden geçmekle birlikte, bence siyaset sosyolojisinde yeni fikirler üretme veya kuramsal tartışma yaratma bakımından daha kısır kalmıştır. Mannheim'ın çok bilinen bir denemesinde belirtmiş olduğu gibi,[7] —basit gelenekçilikten farklı olan— tutucu düşünce, en başından itibaren " . . . 'ilerlemeci harekete' bilinçli olarak karşı çıkan bir *mukabil*—harekettir". Bu muhalif düşünce başlangıçta Fransız Devriminin öğretilerinde ve gelişen kapitalist ekonominin uygulamalarında dile getirilen Aydınlanma rasyonalizmine karşı yönelmiş olup, özellikle Almanya'da Romantik hareketle birleşmiştir.[8] Mannheim'ın ele aldığı dönemin (ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısı) ardından, tutucu siyasal düşünce esas olarak kapitalizmin güçlenen sosyalist harekete karşı bir savunması olarak gelişmiş, böylelikle de ekonomik alanda özellikle rasyonalist görüşlere daha yakın gelmeye başlamıştır. Gerçekten de, Schumpeter kapitalizmin ussal ve eleştirel bir görüşün gelişmesi için çok elverişli bir ortam sağladığını, bu görüşün daha sonra bizzat kapitalist toplumsal sisteme karşı çevrilebileceğini öne sürmüştür.[9] Yeni tutucu düşüncede —aralarında milliyetçilik ve rasyonalizme kesinlikle karşı olan gelenekçilik olmak üzere—[10] farklı eğilimler bulunmakla birlikte, bunların en önemlilerinden biri, ussallık, verimlilik ve bireysel özgürlüğün teşviki açısından kapitalist ekonomik sistemin planlı sosyalist ekonomiden üstün olduğunu savlayan eğilimdir. Dolayısıyla uzun zamandır iyice kökleşikleşmiş temaların tekrarlanmasıdır söz konusu olan; şu farkla ki, bu temalar — devletin daha hazır ve nazır, daha merkezi iktidarının artışına ve kamu bürokrasisinin buna eşlik eden gelişimine karşı muhalefet ve bunun yanında, Robert Nisbet'in verdiği adla "yeni laissez-faire"in[11] ve yerinden yönetimin *(decentralization)* savunul-

ması—sosyalist planlama yaygınlaştıkça daha ısrarlı olarak ortaya atılmaktadırlar.

Yukarıdaki tartışmada, çeşitli siyasal kuram türlerini, yirminci yüzyıl sonlarındaki siyasal yaşama genel anlamıyla egemen olan öğretiler açısından bilerek ayrıştırdım. Çünkü, gerçekte siyasal kuramlar, öğretiler ya da ideolojiler ile siyasal eylem birbirlerine çözülemez şekilde bağımlıdırlar. Başka bir yerde belirtmiş olduğum gibi, Kuzey Amerika'daki radikalizme ilişkin bir incelemeye göre,[12] onsekizinci yüzyılın sonundan bu yana toplumsal eleştiri hareketlerinin çoğu bir toplum kuramına dayanmışlardır; öte yandan da, siyasal yaşamı anlamak için yeni bir düşünsel çerçeve sağlamaya çalışan belli başlı toplumsal kuramların hepsi, ister Marx'ın işçi sınıfı hareketine bağlılığı şeklinde, ister Max Weber'in Alman orta sınıfıyla özdeşleşmesi, isterse de Durkheim'ın Fransa'daki üçüncü Cumhuriyet'in fikirlerine bağlılığı şeklinde olsun, aynı zamanda çağın önemli siyasal konularına karşı belli bir temayülü de içermektedir.

Gerek siyasal kuramlar, gerekse öğretiler siyasal koşullardan ve pratik eylem gereksinimlerinden etkilendikleri gibi, onları etkilemektedirler de; bu koşullardaki değişiklikler ise, siyasal partilerin ve hareketlerin ideolojilerinin sürekli olarak yeniden-yorumlanmasının yanı sıra, kuramsal kavramların daha derin bir şekilde revizyonundan da sorumludur. Dolayısıyla bundan sonra ele almamız gereken konu, siyaset sosyolojisinin yirminci yüzyılın son onyıllarında tasarımlamak ve yeni bir yorumlayıcı şema içinde cisimleştirmek zorunda olduğu en önemli pratik sorunların neler olduğudur. Bu sorunlar, birincisi günümüzdeki bütün toplumların gelecekteki gelişmeleri üzerinde genel önem taşıyanlar; ikincisi toplumlar arasındaki ilişkilerden kaynaklananlar, üçüncüsü de belli toplum türlerine göre özgü olanlar şeklinde üç ana kategori halinde kümelendirilebilirler.

Global sorunlar, bugün yaygın bir şekilde kullanılan "büyümenin sınırları" deyimiyle özetlenebilir. İnsanoğlunun geleceğini inceleyen Robert Heilbroner,[13] çağımızın karakteristik ruh durumu olarak bir "güven aşınımı" na işaret etmekte ve bunu kısmen "ekonomik büyüme eğilimini çok daha fazla devam ettiremeyeceğimiz korkusu"na, "daha önce akla hayale bile gelmeyen bir olasılıkla endüstriyel üretimin tavanıyla" karşı karşıya olduğumuz düşüncesine bağlamaktadır. Bu sadece dünya nüfusunun hızla artışının ve hızlı sanayileşmenin, gerek sonlu maddi kaynakların kütlesel tüketimi, gerekse insanın sebep olduğu ısının atmosfere yayılması sonucunda çevrenin büyük bir tehlikeye maruz kalmasının farkına varılmasından duyulan rahatsızlık meselesi olmayıp, bu durum, Roma Kulübünün, sonradan çok eleştirilen bir raporunda bütün canlılığıyla dile getirilmiştir. Raporda şu sonuca varılmaktadır: "Şayet dünya nüfusundaki, sanayileşmedeki, kirlenmedeki, yiyecek üretimindeki ve kaynak tüketimindeki halihazır büyüme eğilimleri değişmeksizin sürecek olursa, bu gezegende büyümenin sınırlarına önümüzdeki yüz yıl içinde bir gün ulaşılacaktır."[14] Ayrıca büyümenin üzerindeki - Fred Hirsch'in "toplumsal sınırlar" diye adlandırdığı[15] - bazı sınırların şimdiden geçerli olduğu da öne sürülebilir. Hirsch'in görüşü kısaca şöyledir: "ortalama tüketim düzeyi arttıkça, tüketimin giderek artan bir bölümü bireysel olduğu kadar toplumsal bir yön kazanır...bireylerin mal ve hizmetlerden sağladığı tatminler sadece kendi tüketimlerine değil, giderek artan ölçüde başkalarının da tüketimine dayanmaktadır," ve ". . . kalabalık sanayi toplumlarında çoktan geçilmiş olan bir noktadan sonra, kullanım yaygınlaştıkça kullanım koşulları kötü-

leşme eğilimi göstermektedir."[16] Böylelikle, şu ya da bu ölçüde uzak (ama sınırsız olmayan) bir gelecekte gerçekleşebilecek, (tam olarak kestirilememe anlamında) bir ölçüde kesin olmayan fiziksel büyüme sınırlarının; ve kendisini şimdiden, toplumbilimcilerin giderek ilgisini daha çok çeken "yaşam niteliği"ndeki kötüleşmede ve buna eşlik eden engellemelerde *(frustration)* gösteren toplumsal büyüme sınırlarının söz konusu olduğu bir durumla karşı karşıya bulunmaktayız.

Bu durumun siyasal uzantıları kolaylıkla anlaşılabilir. Günümüz toplumları, İkinci Dünya Savaşının bitiminden bu yana, meşruiyetini büyük ölçüde yüksek hızda bir ekonomik büyümenin etkili bir şekilde teşvikine dayandırmaktadırlar; peki, bu hızın sürdürülmesi giderek zorlaşırsa ve gerek toplumsal, gerekse fiziksel büyüme sınırlarının sonucunda düşme eğilimi gösterirse, hükümetlerin meşruiyet amacı olarak onun yerini ne alacaktır? Geçen üç onyıl içinde, Scott Fitzgerald'ın sözleriyle, "...yaşamın bir noktaya kadar arıtılmakta", bu örnekte artan maddi üretim noktasına kadar arıtılmakta olduğunu; ya da sorunu daha siyasal deyişle belirtecek olursak, kapitalist olsun, sosyalist olsun sanayileşmiş toplumların dar ve takınaklı *(obsessive)* türde bir yönelim geliştirdiğini söyleyebilirdik, ki bunu R.H.Tawney şu şekilde eleştirmiştir:[17]

> ... uygarlığımızın yükü, çoğunlukla sanıldığının tersine, endüstriyel ürünün kötü dağıtımı ya da zorbaca idare edilmesi veya işleyişinin acı anlaşmazlıklar sonucu kesintiye uğraması değildir sadece. Endüstrinin kendisi insan çıkarları arasında tek başına egemen bir konuma yükselmiş olup, hiçbir tekil çıkar, hepsinin enazı da maddi varoluş araçlarının temini bu konumu doldurmaya uygun değildir.

Savaş-sonrasında ekonomik büyüme, şu ya da bu ölçüde evrensel bir açgözlülüğe yol açmıştır; keza ortaya çıkan arzuların tatmin edilemediği veya bu arzuları gerçekleştirme çabalarının düş kırıklığı yarattığı koşullarda, tarihsel olarak işçi hareketini temel alan sosyalizmin yeni bir yön getirmesi veya getirebiliyor olması kuşkuludur. Çünkü Hirsch'in belirttiği, benimde daha sonra ayrıntısıyla ele alacağım gibi, işçilerin kitle örgütleri- sendikalar-bizzat kapitalist pazar sisteminde bütünleşmişlerdir; bu örgütler genel siyasal amaçlardan çok, giderek daha fazla üyelerinin maddi çıkarlarına yönelmektedirler.[18] Ekonomik büyüme -ki şimdiden endüstriyel ülkelerin çoğunda yavaşlamıştır- yavaşlamaya devam ederken, hükümetler meşruiyet iddialarını hâlâ bu büyümeyi teşvik etme yeteneğine dayandırırlarsa, o zaman olasılığı daha 1960 sonlarının olaylarında görülen bir siyasal istikrarsızlık ve kargaşalığın arttığı bir dönemi öngörebileceğimiz açıktır.

Toplumlar arasındaki ilişkilerle ilgili olarak sözünü etmiş olduğum ikinci siyasal sorun türü birkaç yönden ele alınabilir. Bu yönlerden ilki, zengin ile yoksul uluslar arasındaki ilişki olup, bu ilişkiyi yeni-emperyalizm ve bağımlılık açısından (ama emperyalizme, sadece önemli bir süreç olmakla birlikte kapitalizmin gelişimindeki bir evre olarak değil, çok daha geniş bir perspektif içinde bakılması gerekmektedir) veya bir diyalogdan çok düşmanca bir hesaplaşma halini alan "Kuzey-Güney diyalogu" için Birleşmiş Milletler'in günümüzdeki girişimleri açısından düşünmek mümkündür. Bu ilişki nasıl düşünülürse düşünülsün, açıkça birçok düzensizlik ve çatışma unsurunu içermektedir;[19] üstelik, orta dönemli gelecekte dünya ulusları arasında

daha fazla ekonomik eşitliğe doğru büyük sayılabilecek adımlar atılmadığı takdirde, uluslararasındaki barışçı işbirliği umutları daha da kararacaktır.

Ama uluslararası ilişkilerdeki ciddi sorunları sadece Kuzey-Güney ilişkisi doğurmamaktadır. Ulus-devletler arasında, bazı yönlerini önceki bölümde ele aldığım ve şimdiye kadar üstesinden gelinmesi bir yana, önemli ölçüde yumuşatılmasının bile olanaksız olduğu görülen daha genel bir rekabet ve çatışma mevcuttur. Doğu ve Batı Avrupa'da, Afrika'da, Orta Doğu'da veya Latin Amerika'da kurulan çeşitli bölgesel birlikler, ya bir ulus-devletin bölgede bulunan diğer ulus-devletler üzerindeki egemenliğine, ya da ulusal çıkarların daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebileceği bir çerçeve etrafındaki sınırlı bir anlaşmaya dayanmaktadırlar; üstelik bunların hepsi, kritik durumlarda bu çeşit çıkarların tüm canlılığıyla dile getirilmesine engel olamadıklarını göstermişlerdir. Bir örnek verilecek olursa, Avrupa Topluluğu, sözcüğün alışılagelen anlamında bir topluluk olmayıp, hiç değilse üyelerinin bir kısmının belli ekonomik çıkarlarına hizmet eden ve ancak bu takdirde gereğince işlev gören geniş bir gümrük birliği biçimidir. Ama bir ya da daha çok sayıda bölgesel birlikler, ulus-üstü bir siyasal örgüt biçimine doğru gerçek bir adım atacak bile olsa, bunun mutlaka uluslararası gerilimleri yumuşatmaya yolaçması gerekmemektedir; çünkü yeni siyasal birim olasılıkla uluslararası arenada bir başka iktidar bloğu olarak, Avrupa birliğini savunan bazı kişilerin "yeni Avrupa" için öngörmüş oldukları türde bir rol oynayacaktır.

Ulusal çıkarların ardına düşülmesinden kaynaklanan genel çatışmalar düzeni arasında, bütün uluslararası ilişkileri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen ve nükleer savaş olasılığı söz konusu olduğu sürece canalıcı önem taşıyan bir başat çatışma bulunmaktadır: ABD ile SSCB ve bunların müttefikleri arasındaki çatışma. Dolayısıyla bu çatışma, siyasal düşünce ve siyasal eylemin kendisine görev edinmesi gereken en önemli konulardan biridir. Ama, siyaset sosyologları, gerçekte, böylesi geniş ve ele avuca sığmayan bir sorun hakkında ne söyleyebilirler ki ? Bence, çok pratik bir düzeyde, öncelikle her iki yandaki silahlanma (daha genel olarak da "askeri hazırlılık") düzeyini sınırlama, en sonunda da azaltma çabalarına çok daha fazla siyasal kaynak ayrılmalıdır; çünkü savaşın nedenleri hakkında bazı ampirik bilitlerle *(delil)* desteklenen bir genelleme bulunmaktaysa, o da öyle görünüyor ki, silahlanma yarışı ile savaş olasılığının artması arasında bir bağlantı kuran genellemedir.[20] Başlangıçta ne denli alçak gönüllüce olursa olsun, silahsızlanma yönünde bir adım atılarak silahların sınırlandırılmasında bir hayli gelişme kaydedilirse, uluslararası gerilimlerde çeşitli alanlardaki işbirliğinin gelişmesini kolaylaştıracak bir yumuşama olasılığı mevcut görünmektedir. İkincisi, zengin ülkelerin ulusal ve bölgesel çıkarlar üzerine fazla kafa yormaktan uzaklaşılarak dengeyi değiştirmek amacıyla, gerek personel, gerekse para olarak çok daha fazla kaynağı dünya sorunlarının doğrudan çözümüne ayırmaları gerektiğini öne sürmek suretiyle, bu düşünceler *(consideration)* daha geniş bir şekilde uygulanabilir. Dünya siyasetindeki belli başlı konuların aklayakın bir şekilde değerlendirilmesinde, Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşları, Avrupa Topluluğu ya da benzer kuruluşlardan çok daha önem taşımaktadır; bu önemi kaynakların Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşlarına yeniden tahsisiyle kabul etmek akıllıca olacaktır.

Günümüzde ülkeler arası ilişkilerin en cesaret kırıcı yönü, milliyetçilik duygu-

sunda, ya da ulusların kendilerini büyültme girişimlerine şevkle sarılmalarında bir azalma belirtisinin görülmemesidir. Tersine, zengin ülkelerdeki ekonomik bunalım, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bunların ulusal ekonomik sorunlarla ve ulusal kalkınma konusuyla daha fazla ilgilenmelerine yol açmıştır. Bu durumun bir yönü, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne üye olan Batılı ulusların gelişen ülkelere yaptıkları yardımın gayrisafi milli hasılalarının yüzdesi olarak düşmeye devam ederken, son yıllarda aldıkları çeşitli korumacı önlemlerin gelişen ülkelerin ticareti üzerinde çok ters bir etki yaratmış olmasıdır. Daha önce sözünü etmiş olduğum büyümenin fiziksel sınırlarından bazıları gerçekleştiği takdirde, uzun vadede bu durumun daha kötü bir hal alması olasıdır; o zaman daha büyük bir olasılıkla da, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki çatışmanın yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin en yoksullarından bazılarındaki ekonomik çöküş tarafından kızıştırılacak olan doğal kaynak savaşımı, zengin ulusların kendi aralarındaki çatışmaları daha ciddi bir duruma sokacaktır.[21]

Bu çözümleme, başlıca hedeflerinden biri servetin ve gelirin dünya ulusları arasında daha eşit biçimde dağıtımı olan yeni kurumlar ve yeni siyasalara dayanarak, dünya ekonomisinin daha akıllıca planlanması ve düzenlenmesi gerektiğini kolayca kabul edilecek şekilde göstermektedir. Kısacası, başlangıçta ne kadar gösterişsiz olursa olsun dünya çapında bir refah devletine doğru olumlu bir ilerlemeye gerek bulunmaktadır. Ama şu an için, bu tür bir gelişmeyi başlatabilecek etkin bir siyasal hareketin mevcut olmadığı açıktır; kaldı ki, böyle bir hareket ortaya çıkacak olursa, büyük güçlüklerle yüz yüze gelecektir. Keza, daha örgütlü bir dünya sistemine yönelik bir hareketi izleyebilecek bazı tehlikeleri - her ikisi de bireysel özgürlüğe aynı ölçüde zararlı olan daha ağır bürokratik kontrol ile siyasal iktidarın daha çok merkezileşmesi tehlikelerini- de gözardı etmememiz gerekir. Ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, geleceğe uzayan yol bu kuşak için olmadık ölçüde korkuludur ve endişem odur ki, siyaset sosyolojisi olsa olsa, bu yolun ancak baştaki çok kısa bir bölümünü aydınlatabilir.

Son olarak, günümüz toplumları *içindeki* bazı belli başlı siyasal sorunları inceleyelim. Kuşkusuz her toplum, kendi kültür ve tarihinden kaynaklanan birçok özgül sorunla uğraşmak zorundadır,[22] ama karşı karşıya kalınan daha genel sorunlar da bulunmakta olup, bunlardan bana göre önde gelen ikisi, kitabın başında belirtmiş olduklarımdır. Hindistan gibi gelişmekte olan düşük gelirli ülkelerde, oldukça yüksek bir ekonomik büyüme hızının gerçekleştirilmesi ve endüstriyel altyapının genişletilmesi kesinlikle çok büyük önem taşımaktadır. Ama, bunlar öne sürmüş olduğum gibi, ticaret ve yardım bakımından uluslararası koşullara da dayanmaktadır. Hemen hemen aynı durum, ekonomik gelişmenin önemi açısından Çin veya Nijerya gibi gelir skalasının alt kısımlarındaki, orta ile yüksek-gelirli gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir. Öte yandan bu kategoriye giren bazı ülkeler oldukça farklı sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Orta Doğu'nun petrol zengini ülkeleri, mevcut kaynaklarını kesinlikle yaygın sanayileşmeyi sağlamak amacıyla kullanma zorundadırlar, ama çoğu durumda, bu ülkelerin başlıca siyasal sorunları, ülke içindeki aşırı servet farklılıklarından, otokratik rejimlerinden, demokratik ve radikal hareketlerin dile getirdiği muhalefetin artmasından ileri gelmektedir. Bazı Latin Amerika ülkelerinde- sözgelişi Brezilya, Arjantin ve Şili'de- de benzer bir durum

sözkonusu olup, bu ülkelerde sanayileşme hayli ilerlemiş, siyasal yaşama da artık sınıflar arasındaki bir savaşım egemen hale gelmiştir; ve bu ülkelerdeki rejimlerin otokratik, başatlıkla askeri ve baskıcı olarak kalmalarını ya da demokratik, sonunda da bir biçimde sosyalist olmalarını bu savaşımın sonucu belirleyecektir.

Sanayileşmiş ülkelerde siyasal sorunların farklı bir karakteri vardır zira, göstermiş olduğum gibi, ekonomik büyüme hâlâ çok önemli bir hedef olmakla birlikte, bu hedef hızlı sanayileşmeye ve tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçiş sürecine eşlik eden türde toplumsal huzursuzlukları içermemekte ve başka siyasal ilgiler bağlamında izlenmektedir. Kapitalist veya karma ekonomiye dayalı sanayi toplumları sözkonusu olduğu sürece, düşünceme göre belli başlı siyasal sorunlar şu soru sorularak ortaya konabilir: Refah devletinin geleceği ne olacaktır? Bu toplumların tümünde, sosyal hizmetlerin sınırlandırılması ya da genişletilmesini savunan çelişkin hareketler mevcut olup, bu hareketler hâlâ önemli ölçüde serbest piyasa ekonomileri içinde yer almakla birlikte, piyasanın işleyişini daha fazla kısıtlamaksızın, sonunda da başatlıkla sosyalist bir ekonomi yaratmaksızın refah devletinin daha fazla gelişip gelişemeyeceği sorusunu ortaya atmaktadırlar.

Yakınlarda yayınlanan bir kitapta, William Robson[24] bu sorunu topluluğun gereksinim içindeki ve ayrıcalıksız üyelerine hizmet sağlayan refah devleti ile, çalışma koşullarını, geliri, sosyal hizmetlerin karakter ve kapsamını, çevrenin niteliğini, rekreasyon tesislerini, sanatların gelişimini, bunların yanı sıra söz ve eylem özgürlüğünü ve bireylerin kötüye kullanılan iktidara karşı korunmasını da içeren, "refahın kapsamının sınırsız olduğu" refah toplumunu karşıtlaştırarak formüle etmiştir. Robson'a göre, refah devleti kurma girişimlerinde sınırlı bir başarı elde edilmesiden, demokratik sosyalist bir toplum olarak da adlandırılabilecek bir refah toplumuna uygun toplumsal ve siyasal tutumların geliştirilememesi sorumludur. Bu başarısızlığın iyi bir örneği, bana göre, bütün sosyalist hareketlerin kitle tabanını oluşturan, ama şimdi hiç değilse bazı ülkelerde sosyalizmle daha zayıf bir bağ içinde görünen sendikaların görünümleri ve siyasetleridir.

Özellikle İngiltere'de sendika temsilcilerinin siyasal fikirleri çok karışıktır; bu temsilciler bir yanda İşçi Partisini genel olarak desteklediklerini, dolayısıyla, ne denli belli belirsiz kavramsallaştırılsa da, sosyalist bir toplum fikrini desteklediklerini öne sürerken, diğer yandan da, çoğu "serbest toplu pazarlık" konusuna ağırlık vermek suretiyle bir piyasa ekonomisinin ilkelerini onaylamışlardır. Görüldüğü kadarıyla, Amerikan ekonomisinin dinamizminden tamamiyle yoksun olan bir ekonomide, Amerikan-tarzı, siyasal-olmayan, "ticari bir sendikacılık"tır ortaya çıkan. Ne var ki, İngiltere uç bir örnek olabilir; diğer Avrupa ülkelerinde sendikalarla sosyalist hareket arasındaki ilişkiler çok daha yakındır. Nitekim, İsveç'de sendikalarla siyasete ilişkin bir incelemede, kollektif iktidar tabanlarının güçlenmesiyle ücretlilerin dilek düzeylerinin *(level of aspiration)* (siyasal anlamda) artarak, "çalışma ve üretim üzerindeki denetim konularını kapsayabildiği" sonucuna varılmaktadır;[25] buna karşılık, bir başka inceleme İngiliz ve Fransız işçileri arasında, mevcut endüstriyel üretim sistemine karşı tutumları bakımından önemli farklılıklar bulunduğunu, Fransız işçilerinin çok daha siyasal bir görüşü benimsemiş olduklarını ortaya koymaktadır: "Fransızlar mevcut iktidar yapısının gayri-meşru olduğunu düşünmektedirler; keza açık bir çoğunluk da, işçilerin yönetimin karar alma iktidarı üzerin-

deki denetiminin genişletilmesini görmek istemektedir.. Tersine, İngiliz işçileri, mevcut karar alma işlemlerinden yüksek düzeyde bir hoşnutluk göstermişlerdir..'[26] Dolayısıyla, işçilerin siyasal tutumları ve siyasal katılımları arasında çok geniş çeşitlemeler görülmektedir; bu tutumların gerek beyaz yakalı, gerekse maviyakalı işçiler arasında alacağı en son biçim ve sendika siyasalarında hayata geçirilmesi, varolan refah devletlerinin gelecekteki gelişmeleri için canalıcı bir önem taşıyacaktır.

Kollektivist veya sosyalist olsun, merkezi planlamaya dayanan sanayi toplumları, onlar da ekonomik bunalımdan etkilenmekle ve ekonomik büyümeyi sürdürme konusunda benzer bazı güçlüklerle yüzyüze gelmekle birlikte, bir ölçüde farklı sorunların üstesinden gelmek zorundadırlar. Bu toplumların başlıca sorunlarından biri, geniş bir şekilde "demokratik" olarak adlandırılabilecek bir hareketin gelişmesinden ileri gelmekte olup, bu hareketin genel amacı sansüre son vererek, temel insan hakları özellikle özgür ifade ve eylem haklarını daha sağlam bir şekilde yerleştirerek ve karar almada merkezilikten uzaklaşmaya ve tüketim gereksinimlerini daha yeterli düzeyde tatmin etmeye yönelik ekonomik reformları genişleterek, Doğu Avrupa ülkelerinde (şimdi Çin'de de) daha açık bir toplum yaratmaktır.[27] SSCB' de demokratik hareket hâlâ görece küçük aydın ve profesyonel işçi kümeleriyle kısıtlı olmakla birlikte,[28] diğer Doğu Avrupa ülkelerinde, aydın ve işçilerin daha fazla siyasal özgürlük talebi çerçevesinde birleşmeleriyle zaman zaman - özellikle 1956 ve 1968'de - daha kitlesel bir karakter almıştır; keza bu demokrasi savaşımının, tüm hareket zorla bastırılmadığı takdirde, gelecekte yeğinleşmesi olası görünmektedir. Önemli çalkantılara ve büyük bir siyasal istikrarsızlık dönemine yol açmaksızın daha demokratik bir sisteme geçişin nasıl başarılabileceğini öngörmek hâlâ kolay değildir.

O halde, yukarıda özetlediğim sorunlar dizisiyle ilişkili olarak, siyaset sosyolojisinin hedefleri ve pratik yaşamdaki anlamı hakkında vargımız ne olmaktadır? Çok kısa olarak diyeceğim şu ki, siyaset sosyolojisi sorunları eksiksiz bir şekilde tanımlamayı, sorunların doğduğu ortamları olabildiğince doğru olarak betimlemeyi, bunların önemini daha genel yapısal ve tarihsel koşullar bağlamında anlamayı ve kısıtlayıcı olmaktan çok imgelemsel bir şekilde olası alternatif eylem yollarını göstermeyi amaçlamaktadır. Siyaset sosyolojisinin pratik yönü de, bu hedeflerin izlenmesinden çıkar; çünkü, siyaset sosyolojisi toplumda yayıldıkça, kavramlar, söylem kipleri *(mode)* , argüman biçimleri ve bir ölçüde nesnellik ve evrensellik kazanan bilit *(delil)* ölçütleri bina etmek suretiyle, geçerli ideolojiler ve daha genel olarak siyasal bilinç üzerinde etkili olur; böylelikle de, siyasal eylemin biçimlenmesine kendi özgül katkısını yapar. Çağımızın belli başlı sorunlarının ileri bilim ve teknolojiye dayanan bir üretim tarzının yararlarını, gerek fiziksel, gerekse insan yapısı çevrenin koyduğu sınırlar içinde, tüm insanların kullanımına sunacak demokratik sosyalist bir dünya sistemine geçiş üzerinde toplanması, bu bölümdeki çözümlememin ana izleği *(tema)* oldu. Bu tanının doğruluğu veya yanlışlığı ve bu tanı tarafından bilgilendirilen eylemin mantıklılığı veya mantıksızlığı, ancak başka siyasal çözümlemelerle, ve sosyolojik düşüncenin, araştırmanın ve argümanın sürekli çabasının sonucunda belirlenebilecektir.

Giriş

1. Sözgelişi, bkz. Steven Lukes, Power: A Radical View (Macmillan, 1974)'deki tartışma.
2. Bakınız W.G. Runciman, Social Science and Political Theory, 2. bası (Cambridge University Press, 1959), bl. 1. Bu görüşün geniş bir uzantısı vardır. Şayet, "siyaset" ile "toplum" arasındaki ilişkiye ait bir araştırma alanının tanımlanması suretiyle yeni bir siyaset biliminin ortaya çıktığı öne sürülecek olursa, bunun uzun bir zaman süresi içinde, çok sayıda düşünsel disiplinde ortaya çıktığı, böylelikle de yeni bilimin sadece geleneksel siyasal düşünce ve siyaset sosyolojisini değil, aynı zamanda hukuk bilimini, hukuk sosyolojisini, siyasal ekonomiyi ve siyasal antropolojiyi içerdiği kabul edilmelidir. Böylece siyaset sosyolojisi çeşitli disiplinlerin yöntem ve sonuçlarına dayanmakta olup, özgül bir araştırma alanının, başka bir isimle de pekala adlandırılabilecek olan bir küme kuramsal sorunun uygun bir betimleyici adından başka bir şey değildir.
3. Karl Marx, Preface to A Contribution to the Critique of Political Economy (1859; çeşitli İngilizce basılar).
4. Sn. Avineri, Hegel's Theory of the Modern State (Cambridge University Press, 1972) de, özellikle ss 141-54'de, Hegel'in sivil toplum ve sivil toplumla devlet arasındaki ilişki anlayışı üzerine mükemmel bir tartışma bulunmaktadır.
5. Alexis de Tocqueville, Democracy in America (1835-40); İngilizce çevirisi (Oxford University Press, 1946).
6. Bkz. J.P.Mayer (der.), The Recollections of Alexis de Tocqueville (Harvill Press, 1948), ayrıca Tocqueville ile Marx'ın görüşlerinin karşılaştırılması için: M.Zeitlin, Liberty, Equality and Revolution in Alexis de Tocqueville (Little, Brown and Co., Boston, 1971), ss.97-120.
7. Robert A. Nisbet, The Sociological Tradition (Basic Books, New York, 1966), s.292.
8. Gaetano Mosca, The Ruling Class (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş, 1923); İngilizce çevirisi, Mc Graw-Hill, New York, 1939), s.50.
9. Vilfredo Pareto, Treatise on General Sociology (1916; İngilizce çevirisi, 2 cilt, Dover Publications, New York, 1963).
10. Seçkin kurumlarının daha ayrıntılı bir tartışması için bu kitabın 3. bölümüne ve T.Bottomore, Elites and Society (C.A.Watts, 1964)'e bakın.
11. Özellikle bkz. Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, Reproduction: In Education, Society and Culture (Sage Publications, 1977).
12. Bu karşıt görüşlerle ilgili yararlı bir değerlendirme, G.H. von Wright, Explanation and Understanding (Routledge and Kegan Paul, 1971)'de bulunmaktadır.
13. "Yorumlamacı" yöntemin, sonraki gelişiminin ve tartışmanın genel bağlamının daha geniş tartışıldığı yer için bkz. William Outhwaite, Understanding Social Life (Allen and Unwin, 1975). Pozitivizm hakkında bkz. Anthony Giddens, "Positivism and

its Critics" (der.) T.Bottomore ve R.Nisbet, A **History of Sociological Analysis** (Basic Books, New York, 1978).

14. Bu karmaşıklıklar, I. Lakatos ve A. Musgrave (der.), **Criticism and the Growth of Knowledge** (Cambridge University Press, 1970)'deki makalelerde nakledilmektedir.
15. Maurice Godelier, **Rationality and Irrationality in Economics** (New Left Books, 1974), Önsöz, s. xix.
16. Godelier, **Rationality and Irrationality**, Önsöz, s. xxvm.
17. Thomas Kuhn'un, **The Structure of Scientific Revolutions**, 2. genişletilmiş bası (Chicago University Press, Chicago, 1970)'e yazdığı Not'da önermiş olduğu anlamda. Burada paradigmanın bir uzmanlar-verili bir alandaki bilimsel bilgiyi üreten ve geçerli-leyenler- topluluğu veya bu çeşit bir topluluğun bir alt-kümesi tarafından paylaşılan, simgesel genellemeler, (heuristikten ontolojiğe kadar uzanan) modeller, değerler ve örnek problem-çözümlerinden oluştuğu söylenmektedir.

1. Demokrasi ve toplumsal sınıflar

1. Marx, kendisini hâlâ demokratik hareketin içinde düşündüğü ama diğer düşünürler gibi bu hareketin sınırlarının ayrımına varmakta olduğu sırada, "On the Jewish Ouestion" (T.B. Bottemore, Karl Marx: **Early Writings**, C.A.Watts, 1963, 1-40'da çev.) adlı denemesinde sorunu böyle formüle etmiştir.

2. Ama sadece ögeler değil; özellikle "ulus" kavramının ve milliyetçilik kuramlarının daha sonra ele alınması gerekli olacaktır.

3. Raymond Aron, **Main Currents in Sociological Thought** (Basic Books, New York, 1965), cilt 1, ss. 186-7'de zikredilen **The Old Regime and the French Revolution**'da. Ayrıca bu sorunun genel olarak tartışıldığı yer için bkz, Irwing Zeitlin, **Liberty, Equality and Revolution in Alexis de Tocqueville** (Little, Brown and Co., Boston, 1971), bl. 2.

4. Batı Avrupa'da oy hakkının yaygınlaşmasının daha fazla ayrıntısı için, bkz. Stein Rokkan, "Mass Suffrage, Secret Voting and Political Participation", **Archives Européennes de Sociology**, II, 1 (1961)'de, ss. 132-52. ABD'de erkeklerin oy hakkı ondokuzuncu yüzyıl boyunca tedricen genişletildi, ama federal seçimlerde oy kullanma hakkı kadınlara ancak 1920'de verilmiştir. (19. Amendment - Anayasanın ek 19. maddesi); keza, 1940 Sivil Haklar Yasası ve 1965 Oy Kullanma Hakları Yasası önemli reformlar getirene değin, diğer bazı grupların yanı sıra birçok siyah Amerikalı, özellikle Güney'de, okuma-yazma testleri ve diğer araçlarla oy kullanmaktan alıkonuluyordu.

5. Genel bir değerlendirme için, bkz. Philip Taft ve Philip Ross'un denemesi, Hugh Graham ve Ted Gurr (der.), **The History of Violence in America: Historical and Comparative Perspectives**, (Bantam Books, New York, 1969), ss. 281-390.

6. Bu merkezileşme yönsemesinin çeşitli kaynakları ve bu yönsemeye karşı çıkan hareketler 6. Bölümde daha geniş olarak incelenmektedir.

7. Ortega y Gasset, **The Revolt of the Masses** (1930; İngilizce çevirisi, 1932; yeni bası, Allen and Unwin, 1961), s. 49.

8. Bu, Mosca'nın "örgütlü azınlığın" örgütsüz çoğunluk üzerinde her zaman egemen olacağı şeklindeki görüşüyle özdeştir; üstelik bu tuzaktan hiçbir kaçış da yoktur, çünkü çoğunluk örgütlenmeye başlarsa, sadece birbaşka örgütlü azınlık yaratacaktır.

9. Yani, ulusal hedeflere ulaşmada, Almanya'yı "büyük bir güç" haline getirmede etkili.

10. Wolfgang J. Mommsen, **The Age of Bureaucracy** (Basil Blackwell, 1974), s.79. E. Mommsen'in kitabının bu bölümü (s.72-94) Weber'in demokrasi anlayışının kısa güzel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Daha sonra yine değineceğim bu anlayışın eleştirel bir çözümlemesi için bkz. Paul O. Hirst, **Social Evolution and Sociological Categories** (Allen and Unwin, 1979), ss.110-23.

11. J.A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy**, 5.nci bası (Allen and Unwin, 1976), bl. XXI.

12. Schumpeter, s. 269.

13. Brian Barry, **Sociologists, Economists and Democracy** (Collier-Macmillan Ltd, 1970), s.14. Barry bu kuram türünün daha sonraki versiyonlarına ilişkin çok yararlı bir eleştirel çözümleme yapmaktadır.

14. Anthony Downs, **An Economic Theory of Democracy** (Harper and Brothers, New York, 1975).

15. Bu ad takınağın (obsession) yokolmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır.

16. Brian Barry'de, özellikle Almond ve Verba, Eckstein, Lipset ve Parsons'un kuramlarının tartışıldığı III ve IV. bölümlerde, ayrıntılı olarak çözümlenmekte ve "ekonomik demokrasi kuramı"yla karşıtlaştırılmaktadır.

17. Marx'ın çelişki nosyonu, **Capital** ve **Grundrisse**'de öne sürüldüğü şekliyle, (yaklaşımları bir yerde farklı olan) iki denemede daha geniş olarak incelenmektedir: Martin Nicolaus, "The Unknown Marx", ve Maurice Godelier, "Structure and Contradiction in **Capital**". Her iki deneme Robin Blackburn (der.), **Ideology in Social Science** (Fontana/Collins, 1972)'de yeniden basılmıştır.

18. Nicolaus, s.328.

19. Bakınız, s.45-7, 97-8.

20. Werner Sombart, **Why is there no Socialism in the United States?** (1906; İngilizce çevirisi, Macmillan, 1976).

21. Bu fikir S.M.Lipset tarafından, "Değişen Sınıfsal Yapı ve Çağdaş Avrupa Siyaseti" üzerine bir denemede formüle edilmiştir; S.R. Graubard (der.), **A New Europe?** (Houghton Mifflin Co., Boston, 1964). 1950'ler boyunca, toplumsal bilimciler arasında, Batılı işçi sınıfının "burjuvalaşması" üstüne ve "ideolojinin sonu" üzerine çok yaygın bir tartışma olmuştur; ana koşulların iki farklı çözümlemesi için, bkz. John H. Goldthorpe, David Lockwood, Frank Bechhofer, Jennifer Platt, **The Affluent Worker in the Class Structure** (Cambridge University Press, 1969), ve Herbert Marcuse, **One-Dimensional Man** (Routledge and Kegan Paul, 1964).

22. Emile Durkheim, **The Division of Labour in Society** (1893; İngilizce çevirisi, Macmillan, New York, 1933), III. kısım.

23. Michael Mann'ın bu soruya ve bazı ilgili konulara ilişkin tartışmasına bakınız, **Consciousness and Action among the Western Working Class** (Macmillan, 1973).

24. Bu son özelliği özellikle Marcuse vurgulamaktadır, **One-Dimensional Man**.

25. Bkz. Eduard Bernstein, **Evolutionary Socialism** (1899; İngilizce çevirisi, Schocken Books, New York, 1961) ve Bernstein'ın görüşlerinin Peter Gay tarafından incelendiği kitap: **The Dilemma of Democratic Socialism** (Columbia University Press, New York, 1952).

26. Özellikle Rudolf Hilferding'in son, bitmemiş yapıtındaki tartışmaya bakınız, **Das historische Problem** (Benedikt Kautsky'nin yazdığı bir girişle, ilk yayını, **Zeitschrift für Politik**' dedir (yeni diziler), cilt 1 (1954), ss. 293-324.)

27. Renner'in incelemesi için bkz. Tom Bottomore ve Patrick Goode (der.), **Austro - Marxism** (Oxford University Press, 1978), ss. 249-52.

28. Diğerleri arasında bkz. Raymond Aron, Daniel Bell ve S.M. Lipset'in yazıları. Bu fikir Aron'un "... gelişmiş ülkelerin çoğundaki deneyim, yarı-barışçı rekabetin bir sınıfın diğerini ortadan kaldırması için gerekli olduğu düşünülen ölümcül savaşımın yerini yavaş yavaş aldığını göstermektedir" şeklindeki gözlemiyle dile getirilmektedir (**Progress and Delusion**, Pall Mall Press, 1968, s.15). Değişen sınıfsal yapıya ilişkin farklı yorumları iki denemede daha geniş şekilde tartışmıştım: "In Search of a Proletariat" ile "Class and Politics in Western Europe". Bu iki deneme, Tom Bottomore, **Sociology and Social Criticism** (Allen and Unwin, 1975), 6 ve 8.nci bölümler'de yeniden basılmıştır.

29. "Eşitlikçi -olmayan sınıfsızlık" konusundaki aydınlatıcı tartışma için bkz. Stanislaw Ossowski, **Class Structure in the Social Consciousness** (Routledge and Kegan Paul, 1963), bl. VII.

30. Daniel Bell, **The Coming of Post- Industrial Society** (Basic Books, New York, 1973).

31. Bu tür çözümlemenin en iyi örnekleri arasında şunlar bulunmaktadır: Milton Friedmann, **Capitalism and Freedom** (Chicago University Press, Chicago, 1969) ve F. A. von Hayek, **Law, Legislation and Liberty** (3 cilt, Reutledge and Kegan Paul, 1973-8). Ayrıca daha kayıtlı bir şekilde, J.A. Schumpeter' tarafından sosyalist siyasetlerin eleştirel bir değerlendirme-

si sürecinde de formüle edilmiştir: **Capitalism, Socialism and Democracy**, 5 .nci bası (Allen and Unwin 1976).

32. Serge Mallet, **The New Working Class** (Spokesman Books, 1975).

33. Alain Touraine, **The Post- Industrial Society** (Random House, New York, 1971).

34. Şuralardaki tartışmalara bakınız: Bhikhu Parek (der.), **The Concept of Socialism** (Croom Helm, 1975), Leszek Kolakowski ve Stuart Hapshire (der.), **The Socialist Idea: A Reappraisal** (Weidenfeld and Nicolson, 1974) ve Svetozar Stojanovic, **Between Ideals and Reality: A Critique of Socialism and its Future** (Oxford University Press, New York, 1973).

35. Bu sorunun daha geniş bir tartışması için, bkz. Bölüm 6,

36. Bkz. Bölüm 5.

37. Tom Bottomore, **Sociology as Social Criticism** (Allen and Unwin, 1975), ss.129-31.

38. Bkz. Branko Pribicevic, **The Shop Stewards' Movement and Workers' Control 1910-22** (Basil Blackwell, 1959), ve Karl Renner'in "Democracy and the Council System" başlıklı incelemesi. Bu incelemenin bir bölümünün çevrildiği yer: Tom Bottomore ve Patrick Goode (der.), **Austro-Marxism** (Oxford University Press, 1978), ss. 187-201.

39. Yugoslav deneyiminin daha geniş bir bağlamda ele alınan genel değerlendirmeleri için, bkz. Paul Blumberg, **Industrial Democracy: The Sociology of Participation** (Constable, 1968) ve M.J.Broekmeyer (der.), **Yugoslav Workers' Self-Management** (D.Reidel Publishing Co., 1970).

40. Bkz. özellikle Otto Bauer'in Avusturya devrimi üzerine incelemesi; keza Avusturya-Marksisti konumunun genel bir görünümü için, Tom Bottomore ve Patrick Goode (der.), **Austro-Marxism**, Giriş.

41. Yapısalcı bir görüşün kısa, açık bir anlatımı için, bkz. Maurice Godelier, **Perspectives in Marxist Anthropology** (Cambridge University Press, 1977), Giriş ve bl. 1.

42. Barry Hindress ve Paul Hirst, **Mode of Production and Social Formation** (Macmillan, 1977). Bir başka yapıtta, **Social Evolution and Sociological Categories** (Routledge and Kegan Paul, 1975), ss. 110-23, Paul Hirst, Max Weber'i eleştirirken şu iddiada bulunmuştur: "modern kapitalist toplumda bile, daha az baskıcı ve yetkeci idare biçimleriyle daha demokratik hükümet biçimleri mümkündür", ve siyasal eylemle gerçekleştirilebilirler.

43. Albrecht Wellmer, **Critical Theory of Society** (Herder and Herder, New York, 1971), ss.121-2.

44. Claus Offe, "Political Authority and Class Structures- An Analysis of Late Capitalist Societies", **International Journal of Sociology**, II, 1 (1972), ss. 73-105.

45. Alain Touraine, **The Post- Industrial Society** (Random House, New York, 1971), s.74.

2. Toplumsal hareketler, partiler ve siyasal eylem

1. Bu tanım, Ralph H. Turner ve Lewis M.Killian tarafından önerilen bir tanımdan uyarlanmıştır, **Collective Behavior** 2. nci bası (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1972), s.246. Toplumsal ilişkiler üzerine genel incelemelerin çoğu, bazı vurgu farklılıkları olmakla birlikte benzer tanımlar sunmaktadır. Eskilerden değerli bir inceleme, Rudolf Heberle'nin incelemesidir: **Social Movements** (Appleton-Century-Croft, New York, 1951); bu incelemede, bir "hareket"in " halkın içinde bir karışıklık, bir kargaşa, bir rahatsızlık, görüntülenen bir hedefe ulaşmak için, özellikle belli toplumsal kurumlarda bir değişim için kollektif bir çabayı" dile getirdiği söylenmektedir. (s.6) ve "hareket", "üyeleri arasında biçimsel olarak örgütlenmiş olan belli kümeleri içermekle birlikte, bu halleriyle hareketlerin örgütlü kümeler olmamaları" nedeniyle bir parti veya baskı kümesiyle karşıtlaştırılmaktadır (s.8).

2. Bkz. özellikle G. Lukacs, **History and Class Consciousness** (1923, İngilizce çevirisi, Merlin Press, 1971) 'deki "Sınıf Bilinci" başlıklı deneme. Sınıf ve parti genel konusu hakkında, Ralph Miliband, **Marxism and Politics** (Oxford University Press, 1977), bl. 5 'de tartışmaya bakın.

3. Buna güzel bir örnek, David F. Aberle, The Peyote Religion Among the Navaho (Aldine Publishing Co., Chicago, 1966), s. 315-33'deki "Toplumsal Hareketlerin Bir Sınıflaması" bölümüdür. Burada toplumsal bir hareket "bir küme insan tarafından diğer insanların direnci karşısında değişimi gerçekleştirmek için örgütlü bir girişim" olarak bir ölçüde farklı bir şekilde tanımlanmaktadır; ve katıksız bireysel çabalardan, kalabalık eyleminden ve (maddi dünyaya yönelik olan) teknolojik değişimden ayrı tutulmaktadır; sonra da bu çeşit hareketler değişimin miktarı (tümcul veya kısmi) ve değişimin mevkii (bireylerde veya bazı birey-üstü sistemlerde) açısından sınıflandırılır.

4. George Gurvitch'in önerdiği tüm toplumsal kümelerin sınıflandırılmasının on beş ölçütünü kullanmak suretiyle çok gelişkin bir toplumsal hareketler tipolojisi saptamak mümkündür: La vocation Actuelle de la sociologie (Presses Universitaires de France, Paris, 1950), cilt. 1, bl.5 "Typologie des groupements sociaux".

5. İlk yayımı, Socialism and Communism in Present Day France (Günümüz Fransa'sında Sosyalizm ve Komünizm) başlığıyla 1842'de yapıldı; üçüncü çok genişletilmiş basısı 1850'de çıktı (Bedminster Press, Totowa, NJ, 1964).

6. S.Avineri, The Social and Political Thought of Karl Marx (Cambridge University Press, 1972), s. 53-5'deki tartışmaya bakın.

7. Bkz. Aşiret halkları arasındaki, özellikle sömürge yönetimi bağlamında Mesihi hareketleri araştıran, Vittorio Lanternari, The Religions of the Oppressed (Alfred A. Knopf, New York, 1963) ve N. Cohn, The Pursuit of the Millenium, 2. genişletilmiş bası, (Oxford University Press, 1970).

8. Almanya'da Köylülerin Savaşı gibi, daha eski dikkate değer köylü ayaklanmaları incelemelerinin yanı sıra bkz. E.J. Hobsbawn, Primitive Rebels, Üçüncü bası (Manchester University Press, 1971) ve Eric R. Wolf, Peasant Wars of the 20 th Century (Happer and Row, New York, 1970.)

9. Bkz. George Rude, The Crowd in History (John Wiley, New York, 1964). Yazar, halk hareketlerine ilişkin ciddi incelemelerin ne denli yem olduğunu ve yakın zamanlara değin, ayaklanma ve başkaldırıların sadece "fesat" sonucu olduğu şeklindeki yönetici sınıf görüşünü ne denli geniş biçimde yaydığını belirtmektedir.

10. Alain Touraine, The Self-Production of Society (Chicago University Press, Chicago, 1977), s. 1.

11. Touraine, toplumsal hareketlerden, "toplumsal sınıf etkenlerinin çatışma eylemi"ni anlamaktadır, ama bu çok kısıtlı bir anlayıştır. Elbette, sınıflar toplumsal hareketlerin belli başlı bir kaynağı olmuşlardır, işçi hareketleri de günümüze değin, kapsamlı, yenileyici, devrimci bir hareketin örneği olarak kalmıştır; ama başka toplumsal hareket türleri bulunmaktadır ve bunların hepsini - sözgelişi kadın hareketini veya milliyetçi hareketleri- ciddi biçimde çarpıtmaksızın bir sınıf hareketine indirgemek mümkün görünmemektedir.

12. Hareketin, birçok belgeyi içeren ayrıntılı bir tarihi için, bkz. Kirkpatrick Sale, SDS (Vintage Books, New York, 1974).

13. Sale.

14. Bu olayların sayısız çözümlemesi arasında özellikle bkz. Alain Touraine, The May Movement (Random House, New York, 1971) ve Alfred Willener, The Action-Image of Society (Tavistock Publications, 1970).

15. Bu olayların güzel bir çözümlemesi, Harold Cruse, The Crisis of the Negro Intellectural (William Morrow and Co., New York, 1967)'de bulunmaktadır.

16. Bu konu hakkında bkz. Peter C. Lloyd, Classes, Crises and Coups (MacGibbon and Kee, 1971), özellikle bl. 8 ve Morris Janowitz, The Military in the Political Development of New Nations (Chicago University Press, Chicago, 1968). Askerlerin siyasetteki rolünün diğer yönleri, elinizdeki kitabın daha sonraki bölümlerinde incelenmektedir.

17. Ondokuzuncu yüzyıldan önce partilerin, varolmuşlarsa da, bunun ancak embriyonik bir şekilde, hiçbir kalıcı örgütlenme veya istikrarlı üyelik olmaksızın olduğu söylenebilir (örneğin onsekizinci yüzyıl İngiliz Avam Kamarası'ndaki Whig'ler ve Tory'ler veya Fransız devrim meclislerindeki Jakobenlerle Jirodenler). Partilerin gelişimine ilişkin genel bir değerlendirme için, bkz. M. Duverger, Political Parties, 2 .bası (Methuen, 1959).

18. Bu noktanın, İngiliz siyasetiyle bağlantılı olarak bir tartışması için, bkz. Robert McKenzie, **British Political Parties**, 2. nci bası (Heinemann, 1963), Giriş.

19. Peter Nettl, "The German Social Democratic Party 1890-1914 as a Political Model", **Past and Present**, 30 (April 1965), ss 67, 78.

20. Nettl, "The German Social Democratic Party ", s. 67.

21. İkincisiyle ilgili olarak Nettl şunları söylemektedir:

" Bu protesto partileri geliştikçe, sömürge yönetiminc, sömürge iktidarından açıkça belirtilen bir ayrılma başlangıcı olma dışında katılımı giderek yasaklamaktadırlar. Bütün bu durumlarda, güçlü bir miras beklentisi unsuru bulunmaktadır. . . ("The German Social Democratic Party", s. 67).

22. Bunlar Bölüm 4'de daha geniş bir şekilde tartışılmaktadır.

23. Günümüz Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının sanayi-sonrası, kapitalizm-sonrası veya neo-kapitalist olarak betimlenmelerinin yerinde olup olmayacağı, "refah devleti"-nin dünyanın bu bölgesinden ne ölçüde bir farklılığı temsil ettiği konularında geniş bir tartışma alanı bulunmaktadır, gerçekte çok da görüş öne sürülmüştür. Ne olursa olsun, bu toplumların çok yeni bazı özellikler gösterdiği kabul edilmelidir.

24. Bkz. s. 38.

25. Deyim H.H. Morris-Jones tarafından, özellikle başarılı bir ulusal kurtuluş hareketinin ardından, birkaç partinin bulunabildiği, ama bunlardan birinin diğerlerince yönetimine karşı hiçbir ciddi tehdidin yönetilmediği ezici bir desteğe sahip olduğu bir durumu betimlemek için kullanılmıştır: **The Government and Politics of India**, gözden geçirilmiş 3 ncü bası (Hutchinson, 1971). Bununla birlikte, Hindistanın ve diğer yeni ulusların yakın tarihi, bu durumun uzun süreli olmayabileceğini ve buradan ya gerçek bir çok-partili sistemin veya tek bir parti ya da askeri küme yönetiminin çıkabileceğini göstermektedir. Bölüm 5'deki daha geniş tartışmaya bakın.

26. Bu nokta Engels tarafından 1893'de ve Amerikan sosyalist partisinin önderlerinden biri olan Morris Hillquit tarafından vurgulanmıştır. Morris Hillguit, **History of Socialism in the United States** (1910; 5 nci bası, Dover Publications, New York, 1971). Bu sorunun yakınlardaki bir tartışması için bkz. S.M. Lipset,"Radicalism in North America: A Comparative View of the Party Systems in Canada and the United States", **Transactions of the Royal Society of Canada**, IV, XIV dizileri (1976), özellikle s.36-43.

27. İlk kapsamlı analizlerden biri için bkz. Werner Sombart, **Why is there no Socialism in the United States?** (1906; 1976). Daha yeni, geniş çaplı bir tartışma şu derlemeye yapılan katkılarda bulunmaktadır: J.H.M. Laslett ve S.M. Lipset (der.), **Failure of a Dream? Essays in the History of American Socialism** (Anchor/Doubleday, Garden City, NY, 1974).

28. Robert Michels, **Political Parties** (1911; İngilizce çevirisi, Free Press, New York, 1966).

29. Michael Harrington, **Socialism** (Saturday Review Press, New York, 1972).

30. Frances Fox Piven ve Richard A. Cloward, **Peer People's Movements** (Pantheon Books, New York, 1977). Kitaplarının ilk bölümünde, yazarlar ayrıca alt-sınıf protesto ve başkaldırılarını kısıtlayan ve sınırlayan kurumsal etkenlerin mükemmel bir genel çözümlemesini de yapmaktadırlar.

31. Piven ve Cloward, s.36.

32. Alain Touraine, **Vie et mort du Chili populaire** (Editions du Seuil, Paris, 1973).

3. Siyasal Sistem Türleri

1. R.B. Braithwaite, **Scientific Eplanation** (Cabridge University Press, 1953) bunu bir bilimin "doğal tarih" evresi olarak adlandırmakta, S.F. Nadel de, **The Theory of Social Structure** (Cohen and West, 1957) "önermelerin olayları (phenomena) sınıflandırmaya, onlarla ilgili birimler halinde çözümlemeye veya karşılıklı-bağlarını göstermeye ve 'işlem (prosedür) kurallarını' ve 'yorum şemaları'nı tanımlamaya hizmet ettiği daha iddiasız" kuram anlamına gönderme yapmaktadır.

2. Karl Marx, **Preface to A Contribution to the Critique of Political Economy** (1859; çeşitli İngilizce basılar).

3. Karl Marx, **The German Ideology** (1846; çeşitli İngilizce basılar). İlgili kısım, Bottomore ve Rubel (der.), **Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy** (C.A. Watts and Co., 1956), ss. 126-30'da çevrilmiştir.

4. Özellikle bkz. Eric Hobsbawn'ın bir giriş yazısıyla **Pre-Capitalist Economic Formations** (Laxrence and Wishart, 1964) başlığıyla derlenen kısım.

5. Hobsbawn, **Pre-Capitalist Economic Formations**, s.32.

6. Bkz. Lawrence Krader, **The Ethnological Notebooks of Karl Marx** (Van Gorcum and Co., Assen, 1972).

7. Bkz. Barry Hindress ve Paul O. Hirst, **Pre- Capitalist Modes of Production** (Routledge and Kegan Paul, 1975).

8. Özellikle Maurice Godelier'in yapıtları, **Rationality and Irrationality in Economics** (New Left Books, 1974) ve **Perspectives in Marxist Anthropology** (Cambridge University Press, 1977).

9. Bkz. özellikle Perry Anderson'un incelemesi, **Passages from Antiquity to Feudalism** (New Left Books, 1974) ve **Lineages of the Absolutist State** (New Left Books, 1974).

10. Örneğin, Nicos Poulantzas **Political Power and Social Classes** (New Left Books, 1973).

11. Bkz. Hobsbawm, **Pre-Capitalist Economic Formations**, s.33.

12. Hindress ve Hirst, **Pre-Capitalist Modes of Production**.

13. Perry Anderson, **Lineages of the Absolutist State**, s.10.

14. Age, ss.403-4.

15. Poulantzas, ss. 14-15.

16. Hindress ve Hirst, **Pre-Capitalist Modes of Production**, ss. 32, 37.

17. Hindess ve Hirst, **Pre-Capitalist Modes of Production**, s.22.

18. Bkz. L. Krader.

19. Perry Anderson mutlakiyetçi devletle bağlantılı olarak bu soruyu ortaya atar ve şunları söyler: "...Bugüne değin, savaşın farklı üretim tarzlarındaki çeşitli toplumsal işlevleriyle ilgili bir Marxist kuram geliştirilmemiştir" (**Lineages of the Absolutist State**, s.31). Savaşın ve fetihlerin devletin oluşumunda oynadığı rol üzerine başlıca tartışma, Franz Opperheimer'ın bir ölçüde ihmal edilmiş olan yapıtında bulunmaktadır, **The State** (İngilizce çevirisi, Free Life Editions, New York, 1975). Bugün bu ögenin siyasal sistemlerin gelişimindeki önemi gittikçe daha fazla kabul edilmekte gibidir; böylelikle, ulus devletlerin oluşumunu tartışırken Charles Tilly, Batı Avrupa'daki çok sayıda küçük siyasal birimlere işaret ederek şunları söylemektedir: " . . . ortadan kalkan siyasal birimlerin çoğu savaşta yok olup gitmiştir, " ve şu sonuca varmaktadır: "Savaş devleti meydana getirmiş devlet de savaşı yapmıştır". Bkz. Charles Tilly, "Reflections on the History of Europe and State-Making, "Charles Tilly (der), **The Formation of National States in Western Europe** (Princeton University Press, Princeton, 1975), s.42.

20. Perry Anderson, **Lineages of the Absolutist State**, Not B, ss. 462-549'da, "Doğu despotizm"ine ilişkin fikirlerin gelişimi üzerine güzel bir değerlendirme bulunmaktadır.

21. Bu terimlerle başka ayrımlar da yapılabilir. Örneğin, W.H. Merris Jones, **The Government and Politics of India** (Hutchinson, 1971) Hindistan'ı "bir- başat parti"ye sahip bir sistem olarak karakterize etmektedir, ve artık durum bu olmamakla birlikte, bu tanımlama, milliyetçi hareketlerin bağımsızlığı kazandıkları ve iktidara yükseldiği ülkelerde sık rastlanan bir durumu dile getirmektedir.

22. Sayfa 13'de tartışılan Samuel P. Huntington'un yapıtına bakınız.

23. Aidan Southall, "Stateless Society", **International Encyclopaedia of the Social Sciences** (Macmillan, New York, 1968), cilt 15. Ayrıca bkz. John Middleton ve Davit Tait (der), **Tribes Without Rules** (Routledge and Kegan Paul, 1958)'deki tartışma.

24. Savaşın siyasal anlam- önemi üzerine başka tartışmalar için, bkz. s.81-3.

25. Gaetano Mosca, **The Ruling Class** (1896; gözden geçirilmiş ve genişletilmiş, 1923; İngilizce çevirisi, McGraw-Hill, New York, 1939).

26. Modern sanayi toplumlarında ekonomik ve toplumsal yönetim, benimsenebilecek farklı siyasalar arasından ve kaynakların alternatif tahsisleri arasından siyasal tercihler yapılmasını - böylelikle "insanların yönetimini"- gerektirir açık olarak. Daha genel olarak, insan toplumlarında bu niteliğiyle bir "şeylerin" idaresinin bulunmadığı ve bulunamayacağı öne sürülebilir;

zira doğayla her türlü karşılıklı alış-veriş- bizzat Marx'ın anlayışı açısından dahi-kişiler arası iletişim ve ilişkiler çerçevesi içinde meydana gelmektedir.

27. Sovyet diktatörlüğü sorununa demokrasiyle bağlantılı olarak büyük önem atfeden ve Karl Renner örneğinde, (siyasal yönü dönüştürülen) mevcut devlet aygıtını ekonomik kuruluşların kamusal sahipliğini yaygınlaştırarak ve zaten burjuva devleti tarafından sağlanan refah hizmetlerini yeni yönlere doğru genişletip geliştirerek kullanmak suretiyle sosyalizme barışçı geçiş olanaklarını vurgulayan Avusturyalı Marxistler ayrıksanmalıdır. Renner'in görüşleri için özellikle bkz. 1916'da yazılmış olan ve Tom Bottomore ve Patrick Goode, Austro-Marxism (Oxford University Press, 1978)'de kısmen çevrilmiş olan denemeleri: "Problems of Marxism".

28. Vilfredo Pareto, A Treatise on General Sociology (Dover Publications, New York, 1963), bl. 11.

29. Mosca. Mosca'nın "örgütlü azınlık" kavramı, Michels'in bir önceki bölümde sonraki diğer incelemelerde tartışılan parti önderleriyle üyeleri arasındaki ilişki çözümlemesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Seçkin kuramlarını, Elites and Society (C.A. Watts and Co., 1964) 'de daha geniş olarak inceledim.

30. Tüm bu bakımlardan Weber, Michels'in ve ayrıca Sombart'ın görüşlerini paylaşıyordu; bununla birlikte Michels ve Sombart, Weber'den farklı olarak vargılarına sosyalist harekete ilişkin artan düşkırıklığı sonucunda ulaşmışlardır.

31. Nedir ki, Weber'in "meşruiyet", Mosca'nın "siyasal formül" ve Gramsci'nin "hegemonya" kavramları arasında açıkça bir yakınlık bulunmakta olup, bunların üçü de, herhangi bir egemenlik sistemindeki zorlayıcı- olmayan unsurlara dikkat çekmek ve bu unsurları yorumlamak amacını taşımaktadır. Yeni siyaset sosyolojisinde, bu görece kesin kavramların yerini büyük ölçüde, daha muğlak "siyasal toplumsallaşma" deyimi, genellikle egemenliğe veya herhangi bir devlet kuramına gönderme yapılmaksızın almıştır. Bununla birlikte, bunun önemli bir istisnası, sözgelişi Pierre Bourdieu ve J.C. Passeron, Reproduction: In Education, Society and Culture (Sage Publications, 1977)'de formüle edildiği şekliyle neo-Marxist "kültürel yeniden-üretim" (bugün geniş ölçüde tartışılan) kavramında bulunmaktadır.

32. Steven Lukes tarafından, burada kısaca tartışılan sorunların çoğunu daha kapsamlı bir şekilde inceleyen, farklı siyasal iktidar kavramsallaştırımlarına ilişkin araştırmasında, bu şekilde nitelenmektedir; bkz. Lukes, "Power and Authority", Tom Bottomore ve Robert Nisbet (der.) , A History of Sociological Analysis (Basic Books, New York, 1978).

33. Talcott Parsons, Politics and Social Structure (Free Press, New York, 1969), bl. 14 "On the Concept of Political Power".

34. Southall tarafından özetlendiği şekliyle; bkz. s. 70'de alıntılanan bölüm.

35. R.M. MacIver, The Modern State (Oxford University Press, 1926). Bu yapıt, H.J. Laski'nin ilk yazılarında, özellikle de, Authority in the Modern State (Yale University Press, New Haven, 1919)'

35. R.M. MacIver, The Modern State (Oxford University Press, 1926). Bu yapıt, H.J. Laski'nin ilk yazılarında, özellikle de, Authority in the Modern State (Yale University Press, New Haven, 1919)'de de savunulan çoğulcu bir görüşün başlıca açıklamalarından biridir. Benzer bir görüş noktasından, toplumun ahlaki birliğinin yüce cisimlenişi - Tanrının dünyadaki marşı- şeklindeki karşıt devlet anlayışına, özellikle yeni-Hegelci versiyona, L.T. Hobhouse tarafından, çok fazla gözardı edilmiş olan yapıtı Metaphysical Theory of the State (Allen and Unwin, 1918)'de derin bir eleştiri getirilmektedir. Nedir ki, bu eleştiri, Hegel'in kendi kuramının esasen çoğulcu olduğunu öne süren Shlome Avineri'nin son incelemesi, Hegel's Theory of the Modern State (Cambridge University Press, 1972), bl. 8. ışığında okunmalıdır.

36. Bu çeşit unsurların aşiret toplumlarındaki anlam-önemi ve bu toplumlar ile modern toplumlar dahil diğerleri arasındaki önemli benzerlikler bakımından, bkz. özellikle: Max Gluckman, Politics, Law and Ritual in Tribal Society (Basil Blackwell, 1965); Georges Balandier, Political Anthropology (Allen Lane, 1970), özellikle sonucu; ve Maurice Godelier, Perspectives in Marxist Anthropology (Cambridge University Press, 1977), kısım IV, mit ve ideoloji üstüne.

37. Jorge Graciarena ve Rolando France, "Social Formations and Power Structures in Latin America", Current Sociology, 26.1.(Bahar 1978), ss. 1-266.

4. Siyasal değişme ve çatışma

1. Karl Marx, **A Contribution to the Critique of Political Economy** (1859; çeşitli İngilizce basılar), Önsöz.

2. Bölüm, 3, ss. 62-65'deki tartışmaya bkz.

3. Bu görüşün Raymond Aron, **The Industrial Society** (Weidenfeld and Nicolson, 1967) ve Ernest Gellner, **Thought and Change** (Weidenfeld and Nicolson, 1964) tarafından ekspozisyonlarına bakınız; ayrıca ss. 80-1'deki tartışma.

4. Bu ortak dayanağa karşın, "sanayi-sonrası" toplum yorumlarında özellikle siyasal uzantıları bakımından bir hayli farklılık bulunmaktadır; örneğin bkz. Alain Touraine, **The Post-Industrial Society** (Random House, New York, 1971), ve Daniel Bell, **The Coming of Post-Industrial Society** (Basic Books, New York, 1973). Bu tartışmalar ayrıca, Marx'ın kapitalizmin gelişimi üzerine, özellikle **Grundrisse**'nin belli pasajlarında Marx'ın kapitalizm içinde ileri bilim ve teknolojiye dayalı bir toplumun ağır ağır ortaya çıkışını öngördüğü sezilen yazılarının yeniden değerlendirilmesine de yol açmıştır.

5. Henri Pirenne, "The Stages in the Social History of Capitalism", **American Historical Review**, XIX, 3 (1914).

6. İyi bir örnek için, bkz. Peter Burke, **Venice and Amsterdam: A Study of Seventeenth Century Elites** (Temple Smith, 1974).

7. Örneğin Comte ve Spencer. İlki hakkında, bkz. Raymond Aron, **War and Industrial Society** (Oxford University Press, 1958) . Aron, **Cours de philosophie positive**'den Comte'un şu gözlemini alıntılamaktadır: " ilk aşamalarda, uygar halkların tek bir fetihci ulusun içine yavaş yavaş katılması dışında, insan toplumunun zorunlu genişlemesini sağlamanın başka yolu yoktu."

8. Özellikle Franz Oppenheimer, **The State** (Free Life Editions, New York, 1975). Oppenheimer şöyle yazmaktadır: "Devlet utkun bir küme insanın, yenilen bir kümeye zorladığı, tek amacı utkun kümenin yeniden üzerinde egemenliğini düzenlemek ve kendisini iç ayaklanmalara ve dış saldırılara karşı sağlama almak olan toplumsal bir kurumdur." Ayrıca bkz. ss. 39-41'deki tartışma.

9. Morris Janowitz, **The Last Half-Century: Societal Change and Politics in America** (Chicago University Press, Chicago, 1978), ss. 185-9, ABD'de durumun bu olduğunu, bu ülkede askeri harcamaların toplam hükümet harcamalarındaki oranının, 1930'larda olduğundan hâlâ daha yüksek olmakla birlikte, 1967'deki yüzde 30'dan, 175'de yüzde 16'ya düştüğünü belirtmektedir. Bu sorunların daha geniş bir tartışması için, bkz. **Encyclopaedia Britannica**, 15. bası, Macropaedia, cilt 19'daki "Savaş Kuramı" başlıklı makale.

10. Konuyla ilgili daha kapsamlı bir yapıt Quincy Wright'ın çalışmasıdır: **A Study of War** (Chicago University Press, Chicago, 1965); ama ayrıca bkz. Raymond Aron, **Peace and War: A Theory of International Relations** (Doubleday, New York, 1966); Leon Bramson ve George W. Goethals (der.), **War: Studies from Psychology, Sociology, Anthropology** (Basic Books, New York, 1978); ve Alastair Buchan, **War in Modern Society: And Introduction** (C.A. Watts and Co., 1966).

11. Karl Mannheim, "The Problem of generations", **Essays on the Sociology of Knowledge** (Routledge and Kegan Paul, 1952), s. 276-322.

12. Margaret Mead, **Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap** (Bodley Head, 1970).

13. Bkz. Pierre Bourdieu ve Jean -Claude Passeron, **Reproduction : In Education, Society and Culture** (Sage Publications, 1977).

14. Bourdieu ve Passeron.

15. Claus Offe, **Industry and Inequality** (Edward Arnold, 1976).

16. Başka bir yerde belirtmiş olduğum gibi, sosyalizm bir yüzyıldan fazladır kapitalizmin etkili karşı-kültürü olmuştur.

17. Bkz. Jürgen Habermas, **Legitimation Crisis** (Heinemann, 1976).

18. Max Adler, "The Sociology of Revolution", Tom Bottomore ve Patrick Goode (der.) **Austro-Marxism** (Oxford University Press, 1978), ss. 136-46.

19. L.T. Hobhouse, sözgelişi siyasal kurumların gelişmesine ilişkin açıklamasında, birbirini tarihsel olarak izleyen belli başlı üç toplum tipinin, temel toplumsal bağ olarak sırasıyla hısımlığa, otoriteye ve yurttaşlığa sahip olmakla karakterize olduğu bir sınıflandırma şeması kullanmıştır.

20. Bkz. ss. 62-7.

21. Bu konuların daha geniş bir tartışması için bkz. özellikle Claus Offe, "Political Authority and Class Structures: An Analysis of Late Capitalist Societies", International Journal of Sociology, II, 1 (1972), ss. 73-105.

22. Bu yönde bir yorum için, bkz. Barrington Moore, Social Origins of Dictatorship and Democracy (Allen Lane, 1967).

23. Bu yönsemelere ilişkin başlıca bir çözümleme için: Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism (Meridian Books, 1958). Bu tür kavramların daha sonra yeniden incelenişi için, bkz. Carl J. Friedrich, Michael Curtis ve Benjamin R. Barber (der.),Totalitarianism in Perspective: Three Views (Pall Mall Press, 1969).

24. Bu konuya ilişkin daha geniş tartışma için, bkz. Bölüm 6.

25. Ama hepsi değil; örneğin Avusturyalı Marxistler sosyalizme barışçı geçişin olasılığını ve üstünlüklerini kuvvetle vurgulamış, kuvvet kullanımına karşı kendi tutumlarını da, "savunmacı şiddet" kavramıyla tanımlamışlardır.

26. Özellikle Richard M. Titmuss'un denemesi, "War and Social Policy ", Essays on the Welfare State (Allen and Unwin, 1958)'e, ayrıca da, sözgelişi Asa Briggs'in Journal of Sociology, II, 2 (1961)'deki "Refah Devleti Üstüne" sempozyuma bakınız.

27. İlk kez 1874'de İtalyanca olarak yayımlanmıştır.

28. Bkz. ss. 19-20.

29. Bkz. ss. 31.

30. Robert C. Smith, "The Changing Shape of Urban Black Politics: 1960-1970",The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 439 (Eylül 1978), s. 20.

31. Robin Blackburn (der.) Ideology in Social Science (Fontana/Collins, 1972)'de yeniden basılmıştır, ss. 334-68.

32. Blackburn, ss. 238-62.

33. Ayrıca bkz. Bölüm 1, ss. 19-20'deki tartışma.

34. Böylesi bir çelişkinin bir örneği, birliklerini sağlama çabalarında ortaya çıkan sivil toplum ile devlet arasındaki çelişki olabilir; bu konu hakkında, Leszek Kolakowski ve Stuart Hampshire (der.), The Socialist Idea: A Reappraisal (Weidenfeld and Nicolson, 1974" s. 18-35'-deki ilginç tartışmaya bakın. "Çelişki" kavramının kendisi - ister "bir yanının mantığı"ndaki bir tür çelişkiyi dile getirsin, isterse, "yapısal nedensellik" teki karşıt yönsemeleri -açıkça kavramı kullanan yazarların yaptığından çok daha geniş şekilde açıklanmayı gerektirmektedir.

35. Bkz. s. 11-18.

36. Max Weber, Economy and Society (Bedminster Press, New York, 1948), kısım III, bl. IV.

5 Yeni ulusların oluşumu: milliyetçilik ve kalkınma.

1. Hans Kohn, The Idea of Nationalism (Collier Books, New York, 1967), Giriş, ss.3-4.

2. Özellikle bkz. S.M. Lipset, The First Nation (Anchor / Doubleday, Garden City NY, 1974).

3. Barrington Moore, Social Origins of Dictatorship and Democracy (Allen Lane, 1967). Elinizdeki kitabın 52. sayfasına bakınız.

4. En önemli ekspozisyonlar, Habsburg İmparatorluğunda özellikle keskin biçimde ulusal egemenlik ve milliyetçilik sorunlarıyla karşı karşıya gelmek zorunda kalan Avusturyalı Marxistler, Otto Bauer ile Karl Renner'inkilerdir. Bauer'in yapıtı Die Nationalitatenfrage und die Sozialdemokratie (Wiener Volksbuchhandlung, Vienna, 1907; genişletilmiş bası, 1924), bu

alanda en önemli Marxist inceleme olarak geniş ölçüde kabul görmüş olmakla birlikte milliyetçilik üzerine genel değerlendirmelerde sık sık ihmal edilmektedir. Anthony D. Smith'in, Theories of Nationalism (Duckworth, 1971)'inde Bauer ve diğer Avusturyalı Marxistlerden pek söz edilmemektedir.

5. Bauer.

6. Karl Renner, Marxismus, Krieg und Internationale (J.H.W. Dietz, Stuttgart, 1917.)

7. Avusturya -Marxizminin milliyetçilik ve emperyalizm kuramına ilişkin eleştirel bir tartışma için, bkz. E.M. Winslow, The Pattern of Imperialism (Columbia University Press, New York, 1948), ss. 159-69, 179.

8. E.Kedourie, Nationalism, 3.ncü bası (Hutchinson, 1966).

9. Bu yöndeki eleştiriler için bkz. E. Gellner, Thought and Change (Weidenfeld and Nicolson, 1964), ss. 151-3; Anthony D. Smith, Theories of Nationalism, ss. 30-40; ve Bryan Turner, Marx and the End of Orientalism (Allen and Unwin, 1978), ss.54-7.

10. Robert Brym, Intellectuals and Politics (Allen and Unwin, 1979), bl. 3, subayların, özellikle sonunda yerleşikleşen milliyetçi rejimlerde önemli bir rol oynadığını belirtmektedir; keza, daha genel olarak, devrimleri ya da ulusal bağımsızlık savaşımlarını, bazı aydınların bağlandıkları geniş toplumsal hareketlerden çok entellektüel coups d'etat olarak (sözgelişi Laswell'in yapmış olduğu gibi) ele almayı destekleyici pek delil bulunmadığını göstermektedir.

11. Ernest Gellner, Thought and Change (Weidenfeld and Nicolson, 1964), bl.7.

12. Charles Tilly (der.), The Foundation of National States in Western Europe (Princeton University Press, Princeton, 1975).

13. Fernand Braudel, La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II (Collins, 1972).

14. Immanuel Wallerstein, The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century (Academic Press, New York, 1974).

15. Hugh Seton-Watson, Nationalism and Communism (Methuen, 1964), ss. 9-10.

16. Seton-Watson, ss.10-11.

17. Bağımsızlık hareketinin geniş çapta gelişmeye başladığı 1960'ların başlarında Québéck'deki genç insanların siyasal tutumlarına ilişkin bir inceleme, sosyalist fikirlerin geniş ölçüde yaygın olmakla birlikte, milliyetçi olmayan bir sosyalistin bulunmadığını ve bu grup içinde genel olarak ulusal bilincin açıkça sınıf bilincinden ağır bastığını göstermiştir; bkz. Marcel Rioux, "Conscience nationale et conscience de classe au Québéck", Cahiers internationaux de sociologie, XXXVIII (1965), ss. 99-108.

18. Tilly, s. 633.

19. Jean Monnet, Memoirs (Doubleday, New York, 1978).

20. J.P. Nettl, Rosa Luxemburg (Oxford University Press, 1966), da, özellikle ss.91-4, 845-62'deki tartışmaya bakınız.

21. Daha sonra görmüş olduğumuz gibi, Renner fikirlerini bir ölçüde değiştirmiş ve bazı koşullarda milliyetçi ve emperyalist öğretilerin, bütün bir halkın siyasal görüşünü biçimleyecek şekilde itibar kazanabileceğini kabul etmiştir.

22. Wolfgang Mommsen, The Age of Bureaucracy (Basil Blackwel, 1974), s.37.

23. Max Weber, Economy and Society (Bedminster Press, New York, 1968), cilt 2. Ayrıca Mommsen, ss. 41-6'daki tartışmaya da bakınız. J.A. Schumpeter'in monografı "Zur Sociologie der Imperialismen" 1919'da yayımlanmıştır. (İngilizce çevirisi, Imperialism and Social Classes, Augustus M. Kelley, New York, 1951).

24. Steven Lukes, Emile Durkheim: His Life and Work (Allen Lane, 1973), ss.41-2, 338'deki Durkeim'ın "milliyetçiliği" ve "yurtseverliği" hakkındaki tartışmaya bakınız.

25. Lukes, Emile Durkheim, ss. 320-7.

26. Emile Durkheim, Qui a voulu la guerre? Les origines de la guerre d'après documents diplomatiques (Colin, Paris, 1915), ve L'Allemagne au-dessus de tout: la mentalite allemande et la guerre (Colin, Paris. 1915).

27. Bkz. ss. 59-60.

28. Bu süreç oldukça ayrıntılı olarak Max Weber tarafından çözümlenmiştir: **General Economic History** (Collier Books, New York, 1961), özellikle bl. 28 ve 29. Weber şu sonuca varmıştır: " . . . . . kapitalizme gelişme şansını sağlayan kapalı ulusal devlettir . . . . . "

29. Anthony D.Smith, **Theories of Nationalism** (Duckworth, 1971),

6. Yirminci yüzyıl dünyasında siyaset

1. Aşağıdaki tartışmada, aydınların belli hareketlere ve partilere bağlanmalarının çeşitli şekillerini veya bunlarla oynadıkları özgül rolü değil esas olarak siyasal fikirlerin siyasal eylem üzerindeki etkisini ele alacağım. İlk konu için, bkz. Robert Brym, **Intellectuals and Politics** (Allen and Unwin, 1979).

2. Özellikle, Jürgen Habermas, Toward a Rational Socitey (Beacon Press, Boston, 1970)'deki "İdeoloji ' olarak Teknoloji ve Toplum" üzerine denemeye bakınız.

3. Bu yönde bir tartışmayı, **The Post-Industrial Society** (Random House, New York, 1971)'de Alain Touraine sunmaktadır. Touraine şöyle yazmaktadır. "Şimdi Fransız toplumu bir kez daha kararlarının en iyi teknik incelemelere dayandığında ve ekonomik tutunumun (insicamın) taleplerini göz önüne aldıklarında bile siyasal tercihler olduğunu bilmektedir. Usallık ideolojisinin gerisinde, özel çıkarların gücü tüm çıplaklığıyla yatmaktadır; spekulatörlerin hatta özel sermayenin çıkarlarından çok, üretim ve tüketimi denetleyen kütlesel yapıların çıkarlarıdır bunlar."

4. Leszek Kolakofski, **Main Currents in Marxism** (Clarendon Press, 1978), cilt III, s.526. Kolakowski'nin bu üçüncü ciltte, Marxism'in çöküşü üzerine görüşü, ilk kez Karl Popper, **The Open Society and its Enemies** (Routledge and Kegan Paul, 1945) de sistematik olarak sunulan başlıca Marxism eleştirisi biçiminin etkin bir serimlenişidir.

5. Açıkça modern refah devleti arayışını işaret eden bu kuramın özlü bir yorumu için, özellikle bkz. L.T. Hobhouse, **Social Evolution and Political Theory** (Columbia University Press, New York, 1911).

6. Kalkınma kuramlarının bu revizyonundaki önemli bir düşünce akımı, "metropolitan" (ileri kapitalist ya da daha genel olarak endüstriyel) ülkeler ile "uydu " veya "periferik" (endüstriyel-olmayan, çoğu da eskiden sömürge durumunda bulunan) ülkeler arasındaki karmaşık ekonomik ve siyasal ilişkilerden kaynaklanan aktif tarihsel süreçler olarak yeni "az gelişme" ve "bağımlı gelişme" kavramlarının formüle edilmesine yol açmıştır. Bu konuların yararlı bir değerlendirmesi için, bkz. Henry Bernstein (der.), **Underdevelopment and Development** (Penguin Books, 1973), özellikle T.Dos Santos'un, ss. 57-80'deki denemesi. Son yıllarda bu yeni kavramlar "Kuzey-Güney diyalogu" ve UNESCO Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen araştırmaları programıyla uluslararası bir düzeydeki siyasal ve bilimsel tartışmaya ağırlıklı olarak girmiştir.

7. Karl Mannheim, "Conservative Thought" (1927), İngilizce çevirisi, **Essays on Sociology and Social Psyhology** (Routledge and Kegan Paul, 1953)'dedir.

8. Bu aşamada tutucu düşüncenin, Robert Nisbet'in göstermiş olduğu gibi, sosyoloji üzerinde önemli bir oluşturucu etkisi bulunmaktaydı; özellikle bkz. Nisbet'in denemesi" Conservatism". Bu deneme, Bottomore ve Nisbet (der.), **A History of Sociological Analysis** (Basic Books, New York, 1978)'dedir.

9. J.A.Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy** (Allen and Unwin, 1976), bl. XI ve XIII.

10. Örneğin, bkz. Michael Oakeshott, **Rationalism in Politics and Other Essays** (Methuen, 1952).

11. Robert Nisbet, **Twilight of Authority** (Oxford University Press, 1975), son bölüm.

12. T.B. Bottomore, **Critics of Society** (Allen and Unwin, 1967), bl. VII "Criticism and ideology".

13. Robert L. Heilbroner, **An Inquiry into the Human Prospect** (W'W.Norton and Co., New York, 1974).

14. Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorden Randers, William H. Behrens III, **The Limits to Growth** (The New American Library, New York, 1972).

15. Fred Hirsch, **Social Limits to Growth** (Routledge and Kegan Paul, 1977).

16. Hirsch, ss. 2-3.

17. R.H. Tawney, **The Acquisitive Society** (Bell, 1921), ss. 106-7.

18. Hirsch, ss. 171-2.

19. Bu duruma ilişkin bir görüş için, bkz.**Third World Quarterly**, I, 1, (1979), ss-1-17'de, İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) Genel Sekreteri Shridath S. Rampal ile yapılan görüşme.

20. Bkz. L.F. Richardson, **Arms and Insecurity** (Boxwood Press, Pittsburgh, 1960).

21. Bu konuyla ilgili, Shridath S. Rampal'ın **Third World Quarterly** 'deki yorumlarıyla, Robert L. Heilbroner'in tartışmasına bkz: **An Inquiry into the Human Prospect** (W.W. Norton and Co., New York, 1974).

22. Bunlara, özellikle bazı gelişmekte olan ülkelerde keskin olabilen, bununla birlikte sadece bu tür ülkelerle kısıtlı olmayan ve aşiret, dil veya din farklılıklarından kaynaklanan anlaşmazlık yaratan yönsemelere karşın, siyasal birlik sorunları da dahildir.

23. Bazı kayıtlamalarla **World Development Report 1978**'de önerilen sınıflandırmayı kullanarak, burada az-gelirli gelişen ülkeler (**kişi** başına gayri safi hasılası 250 veya daha az ABD doları olan ülkeler) ile orta- ve yüksek-gelirli gelişmekte olan ülkeler (**kişi** başına gayri safi hasılası 250 doların üzerinde olan ülkeler) arasında bir ayrım yapıyorum.

24. William A. Robson, **Welfare State and Welfare Society** (Allen and Unwin, 1876).

25. Walter Korpi, **The Working Class in Welfare Capitalism** (Routledge and Kegan Paul, 1978), s. 332.

26. Duncan Gallie, **In Search of the New Working Class** (Cambridge University Press, 1978), s. 299.

27. Örneğin, bkz .Andrei Sakharov'un önerileri; **Progress, Co-existence and Intellectual Freedom** (Andre Deutsh, 1968).

28. David Lane, **The Socialist Industrial State** (Allen and Unwin, 1976), ss. 104-19'da çeşitli muhalif gruplara ilişkin değerlendirmeye bakınız.

BİBLİYOGRAFYA

Aberle, David F., The Peyote Religion Among the Navaho (Chicago: Aldne Publishing Co., 1966)

Adler, Max, 'The Sociology of Revolution', Bottomore and Goode (der), Austro-Marxism,ss. 136-46

Anderson, Perry, Passages from Antiguity to Feudalizm (London: Nex Left Book, 1974)
Lineages of the Absolutist State (London: New Left Book, 1974)

Arendt, Hannah, The Origins of Totalitarianizm (Leceland: Meridian Books, 1958)

Aron, Raymond, War and Industrial Socitey (London: Oxford University Press, 1958)
Main Currents in Sociological Thought (2 vols, New York: Basic Books, 1965)
Peace and War: A Theory of International Relations (New York: Doubleday, 1966)
The Industrial Society London: Weidenfeld and Nicolson, 1967)
Progress and Disillusion (London, Pall Mall Press, 1968)

Avineri, Shlomo, The Social and Political Thought of Karl Marx (Cambridge: Cambridge University Press, 1968)
Hegel's Theory of the Modern State Cambridge: Cambridge University Press, 1972)

Balandier, Georges, Political Anthropology (London: Allen Lane, 1970)

Barry, Brian, Sociologists, Economists and Democracy London: Collier-Macmillan Ltd, 1970)

Bauer, Otto, Die Nationalitatenfrage und die Sozialdemokratie (Vienna: Wiener Volksbuchhandlung, 1907; 2. genişletilmiş bası, 1924)

Bell, Daniel, The Coming of Post-Industrial Society (New York: Basic Books, 1973)

Bernstein, Ediard, Evolutionary Socialism (1899; İngilizce çev. New York: Schocken Book, 1961)

Bernstein, Henry (der.), Underdevelopment and Development (Harmondsworth: Penfuin Books Ltd, 1973)

Blackburn, Robin (der.), Ideology in Social Science (London: Fontana/Collins, 1972)

Blumberg, Paul, Industrial Democracy: The Sociology of Participation (London: Constable, 1968)

Bottomore, Tom, Elites and Society (London: C.A. Watts and Co., 1964)
Critics of Society (London: Allen and Unwin, 1967)
Sociology as Social Criticism (London: Allen and Unwin, 1975)

Bottomore, Tom and Rubel, Maximilien (der.), Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy (London: C.A.Watts and Co., 1956)

Bottomore, Tom and Nisbet, Robert (der.), A History of Sociological Analysis (New York: Basic Books, 1978)

Bourdieu, Pierre and Passeron, Jean-Claude, Reproduction: In Education, Society and Culture (London: Sage Publications, 1977)

Braithwaite, R.B., Scientific Explanation (London: Cambridge University Press, 1953)

Bramson, Leon and Gothals, George W. (der.), War: Studies from Psychology, Antropology (New York: Basic Books, 1964)

Braudel, Fernand, The Mediterranean (2 cilt, London: Collins, 1972)
Briggs, Asa, 'The Welfare State in Historical Perspective', European Journal of Sociology, II, 2 (1961) ss.221-58
Broekmeyer, M.J. (der), Yugoslav Workers' Self-Management (Dordrecht: D. Reidel Publishing Co., 1970)
Brym, Robert, Intellectuals and Politics (London: Allen and Unwin, 1979)
Buchan, Alastair, War in Modern Soc
Buchan, Alastair, War in Modern Society: An Introduction (London: C.A.Watts and Co., 1966)
Burke Peter, Venice and Amsterdam: A Study of Seventeenth Century Elites (London: Temple Smith, 1974)
Cohn, Norman, The Pursuit of the Millennium 2. genişletilmiş bası, London: Oxford University Press, 1970)
Cruse, Harold, The Crisis of the Negro Intellectual (New York: William Morrow and Co.,1967)
Downs, A., An Economic Theory of Democracy (New York: Harper and Brothers, 1957)
Durkheim, Emile, The Division of Labour in Society (1893; İng.çev., New York: Macmillan 1933)
Oui a voulu la guerre? Les origines de la guerre d'apres les documents diplomatiques (Paris Colin, 1915; İng.çev.Colin, 1915)
L'Allemagne au -dessus de tout: la mentalite allemande et la guerre (Paris: Colun, 1915; İng. çev. Colin , 1915)
Duverger, Maurice, Political Parties (2 .bası, London: Methuen, 1959)

Friedman, Milton, Capitalism and Freedom (Chicago: University of Chicago Press, 1962)
Friedrich, Carl J., Curtis, Michael and Benjamin, R. (der.), Totalitarianism in Perspective: Three Views (London: Pall Mall Press, 1969)

Gallie, Duncan, In Search of the New Working Class (Cambridge: Cambridge University Press, 1978)
Gay, Peter, The Dilemma of Democratic Socialism (New York: Columbia University Press, 1952)
Gellner, Ernest, Thought and Change (London: Veidenfeld and Nicolson, 1964)
Giddens, Anthony, 'Positivism and its Critics', Bottomore and Nisbet (der.), A History of Sociological Analysis, ss.237-86
Gluckman, Max, Politics, Law and Ritual in Tribal Society (Oxford: Basil Blackwell, 1965)
Godelier, Maurice, 'Structure and Contradiction in Capital' Robin Blackburn (der.), Ideology in Social Science, ss.334-68.
Rationality and Irrationality in Econnmics (London: New Left Books, 1974)
Perspectives in Marxist Anthropology (Cambridge: Cambridge University Press, 1977)
Goldthorpe, John H. Lockwood, David, Bechhofer, Frank, and Platt, Jennifer, The Affluent Worker in the Class Structure (Cambridge: Cambridge University Press, 1969)
Graciarena, Jorge and Franco, Rolando, 'Social Formations and Power Structures in Latin America', Current Socioloy, 26,1 (Spring 1918), ss.1-266
Graham, H.D.and Gurr, T.R., Violence in America: Historical and Comparative Perspectives (New York: Bantam Books, 1969)
Graubard, S.R. (ed), A New Europe? Boston: Houghton Mifflin Co., 1964)
Gurvitch, Georges, La vocation actuelle de la sociologie (Paris: Presses Universitarires de France, 1950)
Habermas Jürgen, Toward a Rational Society (Boston: Beacon Press, 1970)
Legitimation Crisis (London: Heinemann, 1976)
Harrington, Michael, Socialism (New York: Saturday Review Press, 1972).
Hayek, Friedrich von, Law, Legislation and Liberty (3 cilt, London: Routledge and Kegan Paul, 1973-8)
Heberle, Rudolp, Social Movements (New York: Appleton-Century-Crofts, 1951)
Heilbroner, Robert L., An Inguiry into the Human Prospect (New York: W.W. Norton and Co., 1974)

Hilferding, Rudolf, Das historische Problem (1941) , ilk kez Benedikt Kaufsky tarafından derlenmiş yayınlanmış ve giriş yazısı yazılmıştır. Zeitschrift für Politik, new series, vol. 1 (1954), ss.293-324

Hillquit, Morris, A History of Socialism in the United States 5. bası, New York: Dover Publications, 1971)

Hindess, Barry and Hirs, Paul O., Pre -Capitalist Modes of Production (London: Routledge and Kegan Paul, 1975)

Mode of Production and Social Formation (London: Macmillan Press Ltd, 1977)

Hirsch, Fred, Social Limits to Growth (London: Routledge and Kegan Paul, 1977)

Hirst, Paul O., Social Evolution and Sociological Gategories (London: Allen and Unwin, 1976)

Hobhouse, L.T., Social Evolution and Political Theory (New York: Columbia University Press 1911)

The Metaphysical Teory of the State (London: Allen and Unwin, 1918)

Hobsbawm, E.J., Primitive Rebels, (3.bası, Manchester: Manchester University Press, 1971)

Huntington, Samuel P., Political Order in Changing Societies (New Haven: Yale University Press, 1968)

Janowitz, Morris, The Role, of the Military in the Political Development of New Nations (Chicago, University of Chicago Press, 1964)

The Last Half -Centry: Societal Change and Polltics in America (Chicago: University of Chicago Press, 1978)

Kedourie, E., Nationalism (3.bası, London: Hutchinson, 1966)

Kohn, H., The Idea of Nationalism (New York: Collier Books, 1967)

Kolakowski, Leszek, Main Currents of Marxism (3 cilt, Oxford: Clarendon Press, 1978)

Kolakowski, Leszek and Hampshire, Stuart (der.), The Socialst Idea: A Reappraisal (London: Weidenfeld and Nicolson, 1974)

Korpi, Walter, The Working Class in Welfare Capitalism (London: Routledge and Kegan paul, 1978)

Krader, Lawrence (der.), The Ethnological Notebooks of Karl Marx (Assen: Van Gorcum and Co., 1972)

Kuhn, Thomas, The Structure of Scientific Revolutions (2. genişletilmiş bası, Chicago, Chicago University Press, 1970)

Lakatos, Imre and Musgrave, Alan (der.), Criticism and the Growth of Knowledge (Cambridge: Cambridge University Press, 1970)

Lane, David, The Socialist Industrial State (London: Allen Unwin, 1976)

Lanternari, Vittoiro, The Religions of the Oppressed (New York Alfred A. Knopf, 1963)

Laski, H.J, Authority in the Modern State (New Haven: Yale University Press, 1919)

Laslett, John and Lipset, S.M. (der.), Failure of a Dream? Essays in the History of American Socialism (Garden City, NY: Anchor/ Doubleday, 1974)

Lipset, S.M., The First New Nation (Garden City, NY: Anchor /Doubleday, 1967)

'The Changing Class Structure and Comtemporary European Politics', S.R.Graubard (der.), A New Europe? ss.337-69

'Radicalism in North America : A Comparative View of the Party Systems in Canada an the United States', London, Transactions of the Royal Society of Canada, series IV, vol XIV (1976) ss.19-55

Lloyd, Peter C., Classes, Crises and Coups (London: MacGibbon and Kee, 1971)

Lukacs, G., History and Class Consciousness (1923; İng.çev. London: Merlin Press, 1971)

Lukes, Seven, Emile Durkheim: His Life and Work (London: Allen Lane, 1973)

Power: A Radical View (London: Macmillan Press, 1974)

'Pover and Authority', Bottomore and Nisbet (der), A History of Sociological Analysis, ss.633-76

MacIver, R.M., The Modern State (London: Oxford University Press, 1926)
McKenzie, R.T., British Political Parties (2. bası, London: Heinemann, 1963)
Mallet, Serge, The New Working Class (Nottingham: Spokesmann Books, 1975)
Mann, Michael, Consciousness and Action Among the Western Working Class (London: Macmillan Press, 1973)
Mannheim, Karl, Essays on the Sociology of Knowledge (London: Routledge and Kegan Paul, 1952), bl. VIII, 'The Problem of Generations'
Essays on Sociology and Social Psychology (London: Routledge and Kegan Paul, 1953), bl.II, 'Conservative Thought'
Marcuse, Herbert, One-Dimensional Man (London: Routledge and Kegan Paul, 1964)
Marx, Karl, 'On the jewish question' (1844; İng. çev., T.B.Bottomore, Karl Marx:
Early Wirtings. London: C.A.Watts, 1963, çeşitli İng.basılar 1-40).
The German Ideology (1846; çeşitli İng.basılar)
Grundrisse (1857-8; İng.çev. Harmondsworth: Penguin Books, 1973)
A Contribution to the Critque of Political Economy (1859; çeşitli İng.basılar)
Capital, cilt I, II ve III (1867,1885,1893-4; çeşitli İng.basılar)
Pre Capitalist Economic Formations. E.J.Hobsbewn'ın tanıtım yazısıyla, (London: Lawrence and Wishart, 1964)
Mead, Margaret, Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap (London: Bodley Head, 1970)
Meadows, Donella H., Meadows, Dennis L., Randers, Jorgen, and Behren, William W., The Limits to Growth (New York: The New American Library, 1972)
Michels, R., Political Parties (1911; İng. çev., New York: Free Press, 1966)
Mddleton, John and Tait, David (der.), Tribes Without Rulers (London: Routledge and Kegan Paul, 1958)
Miliband, Ralph, Marxism and Politics (Oxford: Oxford University Press, 1977)
Mommsen, Wolfgang J., The Age of Bureaucracy (Oxford: Basil Blackwell, 1974)
Monnet, Jean, Memoirs (New York: Doubleday, 1978)
Moore, Barrington, Social Origins of Dictatorship and Democracy (London: Allen Lane, 1967)
Morris-Jones, W.H., The Government and Politics of India 3.göz.geç.bası, London: Hutshinson, 1971)
Mosca, Gaetano, The Ruling Class (1896, göz.geç. ve genişletilmiş İng.çev. New York: McGraw-Hill, 1939)
Nadel, S.F., The Theory of Social Structure (London: Cohen and West, 1957)
Nettl, J.P., Rosa Luxemburg (2 cilt, London: Oxford University Press, 1966)
'The German Social Democratic Party 1890-1914 as a Political Model', Past and Present, 30 (April 1965), ss.65-95
Nicolaus, Martin, 'The Unknown Marx', Robin Blackburn (der.), Ideology in Social Science, ss.306-33
Nisbet, Robert, The Sociological Tradition (New York: Basic Books, 1966)
Twilight of Authority (New York: Oxford University Press, 1975)
"Conservatism', Bottomore and Nisbet (der.), A History of Sociological Analysis, ss.80-117

Oakeshott, Michael, Rationalism in Politics and Other Essays (London: Methuen, 1962)
Offe, Claus, Industry and Inequality (London: Edward Armold, 1976)
'Political Authority and Class Structures: An Analysis of Late Capitalist Societies', International Journal of Sociology, II, 1 (1972), ss.73-105
Oppenheimer, Frans, The State (İng.çev. New York: Free Life Editions, 1975)
Ortega y Gasset, Jose, The Revolt of the Masses (1930; İng. çev. 1932; yeni bası London: Allen and Unwin, 1961)
Ossowski, Stanislax, Class Structure in the Social Consciousness (London: Routledge and Kegan Paul, 1963)
Outhwaite, William, Understanding Social Life (London: Allen end Unwin, 1975)
Parekh, B. (der.) The Concept of Socialism (London: Croom Helm, 1975)

Pareto, Vilfredo, **Treatise on General Sociology** (1916; İng.çev. 2 cilt, New York: Dower Publications, 1963)
Parsons, Talcott, **Politics and Social Structure** (New York: Free Press, 1969)
Pirenne, Henri, "The Stages in the Social History of Capitalism' **American Historical Review**, XIX, 3 (1914)
Piven, Frances F. and Cloward, Richard A., **Poor People's Movements** (New York: Pantheon Books, 1977)
Popper, Karl, **The Open Society and Its Enemies** (2 cilt, London: Routledge and Kegan Paul, 1945)
Poluantzas, Nicos, **Political Power and Social Classes** (London: New Left Books, 1973)
Pribicevis, B., **The Shop Stewards' Movement and Workers' Control** (Oxford: Basil Blackwell, 1959)
Renner, Karl, **Marxismus, Krieg und Internationde** (Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1917)
'Democracy and the Council System', Bottomore and Goode (der.), **Austro-Marxism**, ss.187-201
Richardson, L.F., **Arms an Insecurity** (Pittsburgh: Boxwood Press, 1960)
Rioux, Marcel, 'Conscience nationale et conscience de classe aau Ouebec', in **Chaiers internationaux de sociologie**, XXXVIII (1965), ss.99-108
Robson, W.A., **Welfare State and Welfare Society** (London: Allen and Unwin, 1976)
Rokkan, Stein, 'Mass Suffrage, Secret Voting and Political Participation', **European Journal of Sociology**, II, 1 (1961), ss.132-52
Rude, George, **The Crowd in History** (New York: John Wiley and Sons, 1964)
Runciman, W.G., **Social Science and Political Theory** (2.bası, Cambridge: Cambridge University Press, 1969)
Sakharov, Andrei D., **Progress, Co-existence and Intellectual Freedom** (London: Andre Deutsh, 1968)
Sale, Kirkpatrick, **SDS** (New York: Vintage Books, 1974)
Schumpeter, J.A., **Capitalism, Socialism and Democracy** (5. bası, London Allen and Unwin, 1976)
'Zur Soziologie der Imperialismen' (1919) İng. çev. **Imperialism and Social Classes**, Paul M. Sweezy'nin tanıtma yazısıyla New York: Augustus M.Kelley, 1951)
Seton-Watson, Hug, **Nationalism and Communism** (London: Methuen, 1964)
Smith, Anthony D., **Theories of Nationalism** (London: Duckworth, 1971)
Smith, Robert C., 'The Changing Shape of Urban Black Politics: 1960-1970' **The Annals of the American Academy of Political and Social Science** 439 (September 1978), ss.16-28
Sombart, Werner, **Why is there no Socialism in the United States** (1906; İng. çev. London: Macmillan Press, 1976)
Southall, Aidan, "Stateless Society', **International Encyclopaedia of the Social Sciences**, cilt 15 (New York: Macmillan, 1968)
Stein, Lorenz von, **The History of the Social Movement in France, 1789-1850** (1842; 3.göz.geç. gen. bası, 1850; İng.çev. Totowa, NJ: Bedminster Press, 1964)
Stojanovic, Svetozar, **Between Ideals and Reality** (New York: Oxford University Press, 1973)

Tawney, R.H., **The Acquisitive Society** (London: Bell, 1921)
Tilly, Charles (der), **The Formation of National States in Western Europe** (Princeton: University Press, 1975)
Titmuss, Richard M., **Essays on the 'Welfare State'** (London: Allen and Unwin, 1958)
Tocqueville, Alexis de, **Democracy in America** (1835-40; İng. çev. London: Oxford University Press, 1946)
The Old Regime and the French Revolution (1856; İng. çev., Garden City, NY: Doubleday, 1955)
Recollections (der J.P.Mayer, London: The Harvill Press, 1948)

Touraine, Alain, **The Post-Industrial Society** (New York: Random House, 1971)
The May Movement (New York: Random House, 1971)
Vie et mort du Chili populaire (Paris: Editions du Seuil, 1973)
The Self-Production of Society (Chicago: University of Chicago Press, 1977)
Turner, Bryan, **Marx and the End of Orientalism** (London: Allen and Unwin, 1978)
Turner, Ralp Hand Killian, Lewis M., **Collective Behaviour** (2 .bası, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1972)

Wallerstein, Immanuel, **The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European Wolrd-Economy in the Sixteenth Century** (New York: Academic Press, 1974)
Weber, Max, **Economy and Society** (1922; İng. çev. 3. cilt New York: Bedminster Press, 1968)
General Economic History (1923; İng.çev. , New York; Collier Books, 1961)
Wellmer, Albrecht, **Critical Theory of Society** (New York: Herder and Herder, 1971)
Willener, Alfred, **The Action-Image of Society** (London: Tavistock Publications, 1970)
Winslow, E.M., **The Pattern of Imperialism: A Study in the Theories of Power** (New York: Columbia University Press, 1948)
Wolf, Eric R., **Peasant Wars of the Twentieth Century** (New York: Harper and Row, 1970)
Wright, G.H. von, **Explanation and Understanding** (London: Routledge and Kegan Paul, 1971)
Wright, Quincy, **A Study of War** 2. bası, Chicago: University of Chicago Press, 1965)
Zeitlin, Irving M., **Liberty, Equality and Revolution in Alexis de Tocqueville** (Boston: Little, Brown and Co., 1971)

87.06.Y.0072.0019

VERSO
ANONİM ŞİRKETİ